T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DEKİ SOSYAL DEMOKRAT PARTİLERİN EKONOMİ, DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: 1972-2022

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UĞUR BUDAKLI

BALIKESİR, 2026

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'DEKİ SOSYAL DEMOKRAT PARTİLERİN EKONOMİ, DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: 1972-2022

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UĞUR BUDAKLI

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ŞENİZ ANBARLI BOZATAY

BALIKESİR, 2026

T.C.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda 202412533004 numaralı Uğur BUDAKLI'nın hazırladığı "Türkiye'deki Sosyal Demokrat Partilerin Ekonomi, Din ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi: 1972-2022" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 06.07.2026 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Hikmet YAVAŞ İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY İmza

Üye Doç. Dr. Salih TOSUN İmza

Enstitü Onayı

Prof. Dr. Orkun BAYRAM
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.
- Yükseköğretim Kurulu tarafından 2024 yılında yayınlanan "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber" ve Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Çalışmalarda Üretken Yapay Zekâ Kullanımı: Etik İlkeler ve Uygulama Rehberi hakkında bilgi sahibiyim. Üretken yapay zekânın kullanılmasına ilişkin doğabilecek sorumluluklarımı kabul ettiğimi beyan ederim

…./…./2026

İmza

Uğur Budaklı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın en başından bitimine kadar olan süreçte, bilgi birikimi ve deneyimiyle çalışmamda emeği olan danışmanım Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY'a, bu süreçte her zaman yanımda olan değerli arkadaşlarıma, sevgi, sabır ve inançla her daim arkamda ve yanımda olan babam Hüseyin BUDAKLI ve annem Fazilet BUDAKLI'ya teşekkürlerimi sunarım.

BALIKESİR, 2026 **UĞUR BUDAKLI**

ÖZET

TÜRKİYE'DEKİ SOSYAL DEMOKRAT PARTİLERİN EKONOMİ, DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: 1972-2022

BUDAKLI, Uğur
Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY
2026, 115 Sayfa

Türkiye'de sosyal demokrasi, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte resmî ideoloji tartışmalarının, çok partili sisteme geçişin ve modernleşme devrimlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kurucu ideoloji, devrimler çerçevesinde toplumsal dönüşümü gerçekleştirirken; 1960'lardan itibaren ortaya çıkmış olan talepler, sosyal demokrat ideolojinin belirgin biçimde şekillenmesini sağlamıştır. Türkiye'de sosyal demokrasi, siyasal hayata bu şekilde girmesinden dolayı Batı Avrupa'daki tarihsel gelişimden farklı bir yol izlemiş olmaktadır. Bunun nedeni; siyasal kırılmalar, yerel koşullar ve toplumsal dinamiklerin etkisi çok etkili olmuştur.

Türkiye'de sosyal demokrat ideolojinin hem kamuoyuna aktarılması hem de kurumsallaşmasında özellikle Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun etkili olduğunu görmekteyiz. Bu tezde özellikle bahsedilen liderlerin siyasal pratikleri ve sosyal demokrat ideolojiyi temsil etme biçimleri incelenip karşılaştırılacaktır. Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu, sosyal demokrasinin Türkiye'deki temsilcisi olduğu dönemlerde siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak ideolojiyi farklı yorumlamışlardır. Bu tezin bölümlerini oluşturan ekonomi politikalarında, din politikalarında ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarında kendilerine özgü tutumlar geliştirmişlerdir.

Bu tezin amacı, Türkiye'de genel seçime girmiş dört sosyal demokrat liderin ekonomi politikaları, din politikaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını detaylı

inceleme yaparak, sosyal demokrasinin Türkiye'deki dönüşümünü ele almaktır. Yapılan araştırmada, liderlerin politikalarının, sosyal demokrasinin ilkeleriyle ne kadar uyumlu olduğu incelenecek ve liderler arası benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

Tezde aynı zamanda, sosyal demokrasinin nasıl ortaya çıktığı, nasıl bir ideolojiye dönüştüğü aktarılacaktır ve dört temel ilkesi olan eşitlik, adalet, özgürlük ve dayanışmayla ilgili görüşlerinden de bahsedilecektir. Bu değerlendirmelerin neticesinde Türkiye'de sosyal demokrasinin son elli yılda nasıl bir dönüşüm geçirdiği ortaya konulacaktır.

Tez, Türkiye'de sosyal demokrat ideolojinin siyasal alandaki konumunu ve sosyal demokrat partilerin toplumsal tabanla kurdukları ilişkiyi tarihsel çerçeveden ele almaktadır. Böylelikle, Türkiye'de, sosyal demokrasi ile ilgili literatürde olan tartışmalara katkı sağlanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Demokrasi, Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal, Kemal Kılıçdaroğlu.

ABSTRACT

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIAL DEMOCRATIC PARTIES IN TÜRKİYE IN THE CONTEXT OF ECONOMY, RELIGION AND GENDER EQUALITY: 1972–2022

BUDAKLI, Uğur
Master Program, Political Science and Public Administration
Advisor: Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY
2026, 115 pages

Social democracy in Türkiye emerged with the proclamation of the Republic as a result of official ideology debates, the transition to a multi-party system, and modernization revolutions. With the proclamation of the Republic, the founding ideology implemented social transformation within the framework of these revolutions, while demands emerging from the 1960s onward led to the distinct shaping of social democratic ideology. Because of this introduction to political life, social democracy in Türkiye has followed a different path than its historical development in Western Europe. This is due to the significant influence of political ruptures, local conditions, and social dynamics.

We observe that Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal, and Kemal Kılıçdaroğlu were particularly influential in both the transmission of social democratic ideology to the public and its institutionalization in Türkiye. This thesis will examine and compare the political practices of these leaders and the ways they represented social democratic ideology. During their time as representatives of social democracy in Türkiye, Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal, and Kemal Kılıçdaroğlu interpreted the ideology differently depending on political, economic, and social conditions. They have developed distinctive approaches to the economic policies, religious policies, and gender equality policies that constitute the chapters of this thesis.

The aim of this thesis is to examine the transformation of social democracy in Türkiye by conducting a detailed examination of the economic policies, religious policies,

and gender equality policies of four social democratic leaders who ran in the general elections in Türkiye. This research will examine the extent to which the leaders' policies align with the principles of social democracy, and will provide a comparative analysis of the similarities and differences between the leaders.

The thesis will also explain how social democracy emerged, how it evolved into an ideology, and will also discuss their views on its four fundamental principles: equality, justice, freedom, and solidarity. As a result of these assessments, it will reveal the transformation of social democracy in Türkiye over the last fifty years.

The thesis examines the position of social democratic ideology in the political arena in Türkiye and the relationship between social democratic parties and the social base from a historical perspective. Thus, it will contribute to the ongoing debates in the literature on social democracy in Türkiye.

Keywords: Social Democracy, Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal, Kemal Kılıçdaroğlu.

Aileme...

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ iii

ÖZET iv

ABSTRACT vi

İTHAF viii

İÇİNDEKİLER ix

KISALTMALAR LİSTESİ xii

1. GİRİŞ 1

1.1. Araştırmanın Konusu 1

1.2. Araştırmanın Amacı 1

1.3. Araştırmanın Önemi 2

1.4. Araştırmanın Varsayımları 2

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları 2

1.6. Tanımlar 3

2. İLGİLİ ALANYAZIN 6

2.1 Tarihsel Süreçte Avrupa'da Sosyal Demokrasi 6

2.1.1. Sosyal Demokrasinin Kurumsal ve Kavramsal Arka Planı 6

2.1.2. Sosyal Demokrasi'nin Dönemleri 10

2.1.3 Üçüncü Yol Tartışmaları 12

2.1.4 Berlin Bildirgesi 14

2.1. 5.Berlin Deklarasyonunun İmzacısı Avrupa Ülkelerinin Günümüz Politikaları 18

2.2. İlgili Araştırmalar 21

3. YÖNTEM 24

3.1 Araştırma Yöntemi 24

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları 24

3.3 Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi 25

4. BULGULAR VE YORUMLAR 26

4.1. Tarihsel Süreçte Türkiye'de Sosyal Demokrasi 26

4.1.1. Cumhuriyet Halk Fırkası Dönemi 28

4.1.2. İsmet İnönü ve Ortanın Solu 29

4.1.3. Sendikalar ve Sosyal Demokrasi 31

4.1.4. Bülent Ecevit ve Ortanın Solundan Demokratik Sola 32

4.1.5. 12 Eylül Dönemi 34

4.1.6. Sosyaldemokrat Halkçı Parti Dönemi ve Erdal İnönü 35

4.1.7. Demokratik Sol Parti Dönemi 37

4.1.8. CHP'nin Yeniden Kurulması ve SHP ile Birleşme 39

4.1.9. Deniz Baykal Dönemi 42

4.1.10. Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi 44

4.2. Sosyal Demokrasi ve Ekonomi 46

4.2.1. Türkiye'deki Sosyal Demokrat Liderlerin Ekonomi Politikaları 48

4.2.1.1 Ekonomi ve Bülent Ecevit 49

4.2.1.2. Ekonomi ve Erdal İnönü 56

4.2.1.3. Ekonomi ve Deniz Baykal 61

4.2.1.4. Ekonomi ve Kemal Kılıçdaroğlu 65

4.2.2 Dört Liderin Ekonomi Politikalarının Karşılaştırması 70

4.3. Sosyal Demokrasi ve Din 71

4.3.1. Türkiye'deki Sosyal Demokrat Liderlerin Din Politikaları 73

4.3.1.1. Din ve Bülent Ecevit 74

4.3.1.2. Din ve Erdal İnönü 77

4.3.1.3. Din ve Deniz Baykal 80

4.3.1.4. Din ve Kemal Kılıçdaroğlu 83

4.3.2. Dört Liderin Din Politikalarının Karşılaştırması 86

4.4. Sosyal Demokrasi Ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği 87

4.4.1. Türkiye'de Sosyal Demokrat Liderlerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları 90

4.4.1.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Bülent Ecevit 91

4.4.1.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Erdal İnönü 93

4.4.1.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Deniz Baykal 94

4.4.1.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kemal Kılıçdaroğlu 98

4.4.2. Dört Liderin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikalarının Karşılaştırması 101

5. SONUÇ VE ÖNERİLER 103

5.1. Sonuçlar 103

5.2.Öneriler 106

KAYNAKÇA 108

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP : Anavatan Partisi

AP : Adalet Partisi

BKP : Bölgesel Kalkınma Planı

BM : Birleşmiş Milletler

CDU : Christlich Demokratische Union Deutschlands

CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

CP : Conservative and Unionist Party

DİSK : Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP : Demokrat Parti

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

DSP : Demokratik Sol Parti

DYP : Doğru Yol Partisi

GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi

HEP : Halkın Emek Partisi

HP : Halkçı Parti

İSKİ : İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi

İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti

KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MİT : Millî İstihbarat Teşkilâtı

OSF : Osmanlı Sosyalist Fırkası

PASOK : Panellinío Sosialistikó Kínima

PD : Partito Demokratik

PS : Parti socialiste

PSD : Partidul Sosyal Demokrat

PvdA : Partij van de Arbeid

S/SAP : Sveriges socialdemokratiska arbetareparti

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SODEP : Sosyal Demokrasi Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSK : Sosyal Sigortalar Kurumu

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİP : Türkiye İşçi Partisi

1.GİRİŞ

Tezin bu bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve tezde sıkça geçen kavramların tanımlarından bahsedilmektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu tez, Türkiye'de genel seçime girmiş sosyal demokrat ideolojiyi temsil eden Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun politikalarını incelemeyi konu almaktadır. Tez özellikle bu siyasi liderlerin ekonomi politikaları, din politikaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun sosyal demokrat ideolojiye ne kadar uygun hareket ettikleri ve zaman içerisinde politikalarındaki değişimler araştırmanın konusunun merkezini oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin temel amacı, Türkiye'de sosyal demokrat ideoloji temsil eden Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun politikalarını klasik Sosyal demokrat ideolojiye uyumunu ve kendi içlerinde politikalarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Tezde;

- Sosyal demokrasinin tarihsel sürecini ve temel özelliklerini,
- Türkiye'de sosyal demokrasinin tarihsel sürecini ve sosyal demokrat liderler perspektifinden siyasal hayata yansımasını,

- Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun siyasal söylemlerindeki benzerliklerin ve değişimlerinden,
- Bu sosyal demokrat liderlerin klasik sosyal demokrasi ilkelerine ne ölçüde uydukları veya Türk siyasi hayatındaki konjonktür neticesinde ilkelere ne kadar uymadıkları analiz edilecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Türk siyasal tarihi incelendiğinde seçmenlerin oy verme davranışları önemli ölçüde liderler üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle liderlerin politikalarının ve söylemlerinin sosyal demokrat ideoloji çerçevesinde incelenmesi, Türkiye'de siyasal yelpazenin merkez solunda bulunan liderlerin ideolojik duruşunu anlamak ve Türkiye'deki sosyal demokrat liderlerin ve siyasal yapıların geleceğine yönelik öngörüde bulunmak açısından önemli olacaktır.

Tez aynı zamanda Türkiye'deki sosyal demokrat ideoloji tartışmalarına da katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca Avrupa'da bulunan sosyal demokrat partilerin siyasal süreçte geçirdiği dönüşümle Türkiye'deki sosyal demokrat liderlerin partilerinin politikalarının karşılaştırması, ulusal açıdan ideolojik yansımalarıyla ilgili özgün bir bakış açısı sağlayacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

1. Sosyal demokrat liderlerin ideolojilerinde belirgin benzerlikler bulunmakla birlikte dönemsel koşullar sebebiyle politikalarında farklılıklar bulunmaktadır.
2. Sosyal demokrat liderler, dönemsel olarak değişen siyasal konjonktür nedeniyle zaman zaman klasik sosyal demokrat ideolojiden uzaklaşabilmektedirler.
3. Sosyal demokrat liderler değişken siyasal dönemlerden kaynaklı olarak ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullardan etkilenmektedirler.

4. Türkiye'de siyasal partilerin uygulamaları ve politikaları, liderlerin uygulamalarına, politikalarına ve söylemlerini doğrudan şekillendirmektedir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Yalnızca ekonomi politikaları, din politikaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ele alınmıştır.
- Çalışma, liderlerin söylemleri, yazılı beyanları, röportajları, seçim beyannameleri ve gazetelere yansıyan açıklamaları ile sınırlı tutulmuştur.
- Çalışma, tarihsel ve söylem analizi yöntemleri çerçevesinde nitel verilerle sınırlandırılmıştır; nicel veri analizi yapılmamıştır.
- Çalışma, yalnızca Türkiye'de sosyal demokrasi ideolojisini temsil eden ve genel seçimlere girmiş dört lider olan Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal, Kemal Kılıçdaroğlu ile sınırlandırılmıştır.

1.6. Tanımlar

Sosyal Demokrasi: Sosyal demokrasi, reforma uğratılmış ya da yunuşalıtılmış bir kapitalist sistemi onaylayan demokratik sosyalizmle ilişkilendirilen ideolojik bir pozisyondur (Heywood, 2016, s. 97).

Proleterya: Proleterya, işçi sınıfına karşılık gelecek biçimde, Marksist literatürde, kullandığı üretim araçlarına sahip olmayan ve emeğini satarak geçinen, bu yüzden üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuva sınıfı tarafından sömürülenlerin oluşturduğu sınıftır (Demir ve Acar, 1992, s. 295-296).

Üçüncü Yol: Üçüncü yol hem kapitalizme hem de sosyalizmin dışında alternatif oluşturma fikrini kapsamaktadır. En başta faşistler tarafından kullanıldığı iddia edilen terim, daha sonra yeni ya da çağdaşlaştırılmış sosyal demokrasiyle bağdaştırılmıştır. Üçüncü yol, sosyal demokrasinin ilk çıktığı döneminin bir alternatiftir. İlki, modern bilgi temelli ve piyasa odaklı ekonomiye uygun olmayan devletçi yapılarla bütünleştirmektir

ve bu reddedilmektedir. İkincisi de reddedilir çünkü toplum ahlaki temellerinin altını oyan bir herkese açık yarış ortaya çıkarır (Heywood, 2016, s. 74).

Ortanın Solu: Halkın refah ve güvenliğini artırıcı ve adaleti sağlamak bakımından, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçi bir görüştür. Toplum yapısını hızla değiştirerek, kendi insanlık ve halkçılık anlayışına uygun duruma getirmek yönünde hareket eden ilerici, devrimci ve reformcu anlayışı temsil eder. Liberalizmle aşırı sol arasında iki yönlü bir set görevi gören siyasal sistemin adıdır (Sencer, 1971, s. 286).

Sosyal Adalet: Ekonomik zenginliğin, üretim sürecinde ve üretim sonrasında paylaşımın mümkün olduğu kadar toplumun geneline yayılmasını savunan ve toplumsal barışı tehdit eden farklılaşmanın önüne geçmek için gerekli önlemlerin alınmasıdır (Topakkaya, 2006, s. 97).

Toplumsal Cinsiyet: Bireylerin hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan toplumla uyum sağlaması için kabul edilen, toplum açısından bireyler için ön görülen sosyal etkileşim kalıplarıdır (Tobach, 2002, 319).

Cinsiyet Kotası: Siyaset alandaki kadın temsilini artırmaya yönelik düzenlemelerdir. (Batal, 2024, s. 220).

Laiklik: Laiklik, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak, vatandaşı din kuralları ile değil, parlamentoların düzenlediği yasalarla yönetmektir. Halkın din ve vicdan özgürlüğünü serbest bırakmaktır (Çağatay, 1978, s.427).

Devletçilik: Devletçilik, devlet müdahalesini hem siyasi sorunları çözmeye hem de iktisadi ve sosyal kalkınmanın sağlanması için gerekli gören anlayıştır (Heywood, 2016, s. 103).

Milliyetçilik: Siyasal teşkilatlanmanın temelinde ulus olduğu inancıdır. Gat'a göre milliyetçilik, ulusların ve etnik kimliklerin siyasi bilincinin ve aidiyet duygusunun bir yansımasıdır. Milliyetçilik, yakın tarihlerde yoğunlaşmış ve kitleler tarafından benimsenmiş olsa da kökleri insanlık tarihinin derinliklerine uzanmaktadır (Gat 2013, s.27).

Cumhuriyetçilik: Egemenliğin kişilere veya belirli bir zümreye değil, yurttaşların ortak yararına ait olduğunu savunan siyasi bir düşüncedir (Batal, 2024, s. 48).

Halkçılık: Toplumda herkesin yasalar önünde eşit olması gerektiğini ve hiç kimseye ayrıcalık tanınmaması gerektiğini savunan, devletin politikalarını halkın refahını artırmayı amaçlayan düşüncedir (Batal, 2024, s. 74).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

Tezin ikinci bölümünde tarihsel süreçte Avrupa'da sosyal demokrasi ve tezin yazım sürecinde yapılan ilgili araştırmalar anlatılmaktadır.

2.1. Tarihsel Süreçte Avrupa'da Sosyal Demokrasi

Siyasi yelpazenin solunda bulunan partilerin ortak noktalarını enternasyonalizm, ilerleme, eşitlik, reform, özgürlük gibi kavramlar oluşturmaktadır. Bu kavramların içinde bulunan eşitlik kavramı, içlerindeki en önemli kavramdır. Çünkü sol hareketlerin ortak noktası eşit bir dünya düzeninin kurulacağına dair taşıdıkları umuttur. Dünya toplumlarının geçirdiği büyük dönüşümler taşınan umutları farklı oranda etkilemesi nedeniyle, solun da kendi içerisinde farklılaşmasını getirmiştir. Bu farklılaşmada sosyal demokrasi ve komünizm iki ana kolu oluşturmuşlardır. Ayrılmanın temel sebebi; Marksizmin etkisi ile devrimle iktidara gelip sistemi değiştirmek isteyenler ve Sosyal demokrasi inancı ile anayasal politikalar içerisinde seçim sonucunda iktidara gelip sistemi değiştirmek isteyenlerin ortak bir noktada bulunamamış olmasıdır.

2.1.1. Sosyal Demokrasinin Kurumsal ve Kavramsal Arka Planı

Devrim ile iktidarı ele alıp sistemi değiştirmek isteyen devrimci hareketin fikir babası Marks ve Engels'tir. Marksist ideolojiye göre proletaryanın bilinç kazanıp bir devrim yapması beklenmektedir. Marks, ekonomik alt yapının, üst yapı içinde bulunan siyasi yapıyı belirlediğinden bahsetmektedir. Bundan hareketle proletarya devrimi neticesinde üretim araçlarının işçi sınıfının elinde olacağı ve proletaryanın devrimci diktatörlüğüyle birlikte sınıf çatışmasının son bulacağını düşünülmektedir. Marks, ortak

mülkiyete geçilmiş toplumların çatışmaya bir daha ihtiyaç duymayacağından söz etmektedir. Sosyal demokratların evrimsel değişim fikri ve yerleşik siyasetin araçlarını (parlamento, siyasi partiler, seçimler, sendikal mücadele gibi) kullanarak sistemi değiştirme isteklerine karşın komünistler ya da devrimci solcular direkt olarak burjuvanın devletini yıkmak gerekliliğini savunurken sosyal demokratların evrimi savunmasını da samimiyetsiz olarak nitelendirmektedirler.

Sosyal demokrat ideoloji, esas olarak serbest piyasa ile müdahaleci devlet arasında bir dengeyi savunur. Yani kapitalizmin ortadan kaldırılmasından ziyade daha insani hale getirilmek anlamında iyileştirilebileceğini savunmakta ve bu doğrultuda olmak üzere *düzenlenen ve/veya düzenlenebilir* piyasa kavramını öne sürmektedir. Çünkü sosyal demokratlar kapitalizmin çok hızlı şekilde yayıldığının ve aynı zamanda her kabın şekline büründüğünün farkında oldukları için kapitalizmi dönüştürdükten sonra sosyalizmin geleceğini düşünmektedirler. Bu düşünceye sahip olmalarının sebebi Marks'ın dönemindeki tek tip işçi sınıfının bu dönem içerisinde olmadığı işçilerin kendi aralarında da ayrışmalarından dolayı bir araya gelememeleridir. Aynı zamanda işçi sınıfının bir bilinç kazanabilmeleri vahşi kapitalizmde pek de mümkün görünmemektedir (http-1).

Devrim fikrinden vazgeçilmesinde üç önemli unsurun etkili olduğu düşünülebilir: Bunlar sermayedar sınıfın giderek genişlemesi ve özel mülkiyetin (özellikle de üretim araçlarının sahipliğinin) giderek yaygınlaşması, orta sınıf diye ne üretim aracının sahibi ne de emeğinin karşılığı çalışan bir sınıfın ortaya çıkması ve demokratik devletlerin işçilere sosyal haklar vermesidir (Gençoğlu, 2018, s. 82-83). Bu gelişmelerin yaşanması Marks'ın bahsettiği işçi sınıfının yoksullaşması tezinin çürüdüğünün bir işareti olarak kabul görmüştür. Örneğin Marks sosyalist devrimin, kapitalizmin geliştiği ülkelerde olacağını söylemiştir. İngiltere'de 1945 yılında İşçi Partisinin iktidara gelmesi ile refah devleti kavramı ortaya çıkmıştır. Refah devleti işçilerin sosyal haklarını genişlettiği için işçi sınıfı bir devrim yapmaya kalkışmamıştır. Başka deyişle, sosyal demokrasinin ya da ilk başlarda anıldığı isimle demokratik sosyalizmin ortaya çıkması Marksizm'in 19. yüzyıl için öngördüğü proletarya sınıfının yoksullaşması ve aynı zamanda ekonomik dar boğaza girileceği tezinin gerçekleşmemesi yüzündendir. Sosyal Demokrasi teorisinin temel işlevi kapitalizmin servet üretiminde tek güvenilir mekanizma olduğu kabulü ile servetin piyasa

yerine ahlaki ilkelere göre dağıtılma arzusu arasında uzlaşı tesis etmektir (Heywood, 2016, s. 377).

Kapitalizmin girdiği krizleri yönetebilme ve farklı biçimler alabilme kapasitesini görerek bir revizyona ihtiyaç duyduğu tespiti, solun bölünmesine neden olmuştur. 19. yüzyılın ortalarında parlamento dışında örgütlenen işçiler hem sosyal haklarını genişlettiler hem de sendikalarını siyasi partilere dönüştürüp mücadelelerini parlamentoya taşıdılar. Sosyal demokrat olarak nitelendirilebilecek ilk parti ise 1849'da Fransa'da kurulan Parti Démocrate-Socialiste adlı partidir (Turşucu, 2008, s. 77). Batı Avrupa'da sosyal demokrat ideoloji ilk zamanlarında çok fazla Marksizm'in etkisindeydi. Zaman içerisinde bu etki azalmış ve kendisine özgü kimlik oluşmasını sağlayacak kadar Marksizm eleştirisi ortaya koymuştur. Bu eleştirilerin başlıcaları genel oy hakkı kazanımı, işçilerin hayat standartlarının kötüleşmesi ve sermayenin tekelleşmemesidir.

Sosyal demokrasinin oluşumu Marksizm'in bir eleştirisi olarak değil daha ziyade müstakil bir ideoloji olarak ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiş olsa da genel kabul Marksizm'in bir eleştirisi olarak ortaya çıktığı yönündedir. Sosyal demokrasi ideolojisi yavaş yavaş ilkelerini ortaya koyup siyasi arenaya çıkarken ve 19. yy. sonu 20. yy. başlarında varlığını sürdürürken 2. Enternasyonal'de devrimciler yani Marksist/Leninist taraf ile evrimciler yani sosyal demokratlar arasında ayrım somut hale gelmiştir. Sosyal demokratlar siyasal kazanımlarının sonucunda proletarya sınıfının sayısal üstünlüğünü göz önüne alarak serbest seçimler neticesinde iktidarı kazanacaklarını beyan etmişlerdir. Bu fikirler özellikle Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (Sozialdemokratische Partei Deutschlands /SPD) fertleri ve sosyal demokrasi kuramcısı Karl Kautsky ve Eduard Bernstein'ın "*Revizyonist"* söylemlerine dönüşmüştür (Esson, 2022, s. 1-22).

Eduard Bernstein'ın, Marksizm eleştirisi SPD'de büyük yankı uyandırmıştır. Çünkü o tarihe kadar neredeyse hiç kimse Marksizm'in bu kadar şiddetli eleştirisini yapmamıştır. Marks'ın *Komünist Manifesto*'da bahsettiklerinin doğru olabileceğini yalnızca zaman konusunda yapılan tahminlerin yanlış olduğunu belirtmektedir. Bernstein'e göre, toplumsal koşullar, sınıflar arası karşıtlığı beklendiği gibi keskinleştirmemiştir. Orta sınıflar nitelik değiştirmekle birlikte ortadan kaybolmamaktadır. Sermaye, Marks'ın dediğinin aksine, belli bir kesimin elinde

toplanmamış, tam tersine yaygınlaşmaya başlamıştır. Üretimin sanayi alanında hızlı, tarım alanında ise yavaş ilerlemesi pazarların yaygınlaşması, kredi sisteminin gelişmesi bunalımların seyrekleşmesini ve hafiflemesini sağlıyordu. Bu konjonktürde devrim her geçen gün biraz daha ertelenmekteydi; bu nedenle de Bernstein'e göre sosyalizm parlamenter sistem içerisinde, onun araçlarını kullanarak ve yavaş yavaş ilerlemeliydi (Güriz, 2011, s. 73-74).

Bernstein, Marksist teorinin savunduğu sınıf mücadelesinin nihai sonucunun sınıfsız komünist topluma ulaşmak olduğu yolundaki görüşünü kabul etmemektedir. Ona göre, "gelişim düşüncesi üzerine kurulu bir toplum öğretisi için nihai hedef" söz konusu olamaz (Güriz, 2011, s. 74). Nihai hedefin hareketin, yani pratik bir mücadelenin içinde oluşmasından bahsetmektedir. Bernstein'ın evrimci görüşününde hareket her şeydir; buradaki hareketten kastı ise toplumun gelişmesi ve işçi sınıfının hareketidir. Bernstein kurumları ve kültürleri uzun zamanlarda oluşturulmuş toplumların bir anda değişmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bunun savunmasının sebebi toplumların ve sınıfların daha karmaşık hale gelmesidir. Bu durumun sebebi ise kapitalizmin kendisini her dönem yenileyebilme kapasitesinin olmasıdır. Küçük işletmeler Marx'ın öngördüğü gibi yok olmamış, tahmininden daha dayanıklı çıkmıştır (Güriz, 2011, s. 74).

Bernstein, yasalarla kapitalizmin dönüştürülebileceğini düşündüğünden sosyalist mücadelenin parlamentoda verilmesinin önemli olduğunu savunmakta, yerel yönetimlerin çok geniş yetkilerde olmasından yana durmasa da parlamentoda hukuki ve ekonomik alanlarda değişiklik yapılacak kanunların çıkartılmasının aynı zamanda yerel yönetimler ile yapılacak iş birlikleri sayesinde sosyalizmin yayılmasına destek olacağını söylemekteydi. Parlamento içerisinde kanun çerçevesinde mücadele sürerken, bir yanda da sendikalar ve kooperatiflerle bu mücadele pekiştirilmiş olacaktı. İşçilerin ve müstahdemler kendilerini ancak sendikalar ve kooperatifler sayesinde koruyabildiğinden sendikal örgütlenme hürriyeti ve demokratik oy hakkı, Bernstein'e göre, kapitalist toplumlarda proletaryanın kurtuluşunun ön şartıdır. Aynı zamanda sosyal demokrasi mücadelesi tek bir ülkeyle sınırlı olmayıp enternasyonal bir mücadeleyi kapsamaktadır. Ancak bir ülkeyle demokrasiye inananlar olmadığı sürece Sosyalizmin gelmesi pek de mümkün değildir. Sosyal demokrasi mücadelesinin parlamento çatısı altında verilmeye başlaması ile sosyal demokrat partiler hemen hemen aynı varsayımlar ile hareket

etmişlerdir. Ancak zamanla sosyal demokrat partiler kendi ülke şartlarına ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Bernstein bu durumu şu şekilde açıklamaktadır; "hiçbir eylem planı tüm ülkelerde uygulanabilecek nitelikte olamazdı" (Güriz, 2011, s. 79).

Bernstein, Marksizm'in aksine, proletarya toplumu değil evrensel yurttaşlık toplumu oluşturmak amacındaydı (Erdem, 2020, s. 279-280). Bu durum aslında işçi sınıfının çok fazla ayrıştığının ve toplumdaki her kesime hitap edilmesinin doğru olduğunu savunmasından ve sosyal demokrasinin etkisiyle birlikte işçi sınıfının proleter olmaktan çıkıp vatandaş olmasıdır. Bernstein, Marksın Komünist Manifestoda dediği "işçilerin ülkesi yoktur" (Marx ve Engels, 2021, s. 72) görüşünü de bu yüzden eleştirmiştir.

Sonuç olarak Bernstein, demokrasinin refah devletinin temelinde yer alması gerektiğini, toplum ve birey dengesinin oluşumu yolunda proletarya sınıfının oy kullanması gerektiğini, siyasal temsil hakkına herkesin erişmesi gerektiğini, sendikaların demokrasi ve işçi hakları için önemli bir yer teşkil ettiğini, devrim ile düzen değişikliğini değil evrim ile kapitalizmin yumuşatılması gerektiğini savunmaktadır. Bernstein aynı zamanda birey-topluluk ile piyasa-devlet arasında bir dengeyi savunmaktadır.

2.1.2. Sosyal Demokrasinin Dönemleri

İnsanlar sosyal demokrasiye özgürlük taleplerinin çok yoğun olduğu dönemde sarılmıştır. Liberalizm burjuva sınıfını iktidara getirdikten sonra burjuva sınıfının çıkarlarını savunmaya başlamış ve bu düzenin devamı için muhafazakârlaşmıştır. Ancak bu muhafazakârlaşma toplumun diğer kesimlerini rahatsız etmiştir. Fransız Devrimiyle birlikte "özgürlük", "eşitlik" kavramlarının birer talebe dönüşmesiyle birlikte bu kavramları liberalizmden devralarak kendisi anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu süreç *sosyal demokrasinin ilk dönemi* olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kendisini açıklamak ve siyasi pozisyon aramak ile geçmiştir (Koray, 2008, s. 16).

İkinci Dünya Savaşı ile 1980 yılları arasında kalan dönem *sosyal demokrasinin ikinci dönemi*dir. Bu dönem literatürde iktidar dönemi ya da sosyal demokrasinin altın çağı olarak adlandırılmaktadır (Berger, 2002, s. 29). İngiliz İşçi Partisi (Labour Party) 1945 yılında yüzde 49,7 oyla iktidara gelmiştir. Ancak ilk iktidar olan sosyal demokrat ideolojideki parti İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisidir (Swedish Social Democratic

Worker's Party, 1933-1945). Bu döneme iktidar dönemi denmesine rağmen yalnızca İngiliz İşçi Partisinin iktidarda bulunmaktaydı. Bahsedilen dönemde sosyal demokrat partiler iktidara gelmeyip muhalefette olsalar dahi iktidar partilerinin sosyal demokrat politikaları kanunlaştırmasını sağlamışlardır. Örneğin Almanya Hıristiyan Demokrat Partisi (CDU), Sosyal Demokrat Partisinin (SPD) ilkelerini iktidarı döneminde uygulamıştır. Almanya Hıristiyan Demokrat Partisi, refah devletinin ilerlemesinde ve yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (Koray, 2008, s. 15-34).

İngiliz İşçi Partisi'nin 1945 yılında iktidar olmasıyla birlikte sağlık, eğitim, ekonomi alanlarında sosyal adaleti sağlamaya yönelik politikaları devreye sokarak refah devleti güçlendirilmiştir. Birçok alanda kamulaştırma adımları atılmıştır. Bu politikalarla birlikte özellikle eğitim ve sağlık alanında devrimler yapılarak bu hizmetler ücretsiz hale getirilirken, istihdamı arttırıcı adımlar da atılmıştır. 1951 yılında muhalefete düşen İngiliz İşçi Partisi'nin iktidarı esnasında yaptığı bu politikalar Muhafazakâr Partinin (Conservative and Unionist Party) iktidarında bozulmamış, aynen devam ettirilmiştir (http-2).

İsveç Sosyal Demokrasi Partisi ise 1933 yılı ile 1976 yılları arasında sosyal politikalar sayesinde refah devletini yerleştirmiş aynı zamanda günümüze kadar olan seçimlerin tamamını birinci parti olarak kazanmıştır. Bu durum Bernstein'ın toplumların sosyal demokrasiyi getirmek için toplumun demokrat olması teorisinin doğru olduğunu gözler önüne sermektedir. Sosyal demokrasinin iktidar döneminde Birleşik Krallık, Almanya ve İsveç örneklerinde gördüğümüz gibi sol ve sağın ekonomi politikalarında devletin ekonomik rolünü tanımlama biçimleri arasındaki fark gittikçe silikleşmiş ve tüm partiler refah devletini desteklemişlerdir.

Sosyal demokrasinin üçüncü dönemi ise 1980'ler ve günümüzü içermektedir. Öncelikle 1970'lerde sosyal demokrasinin olumsuz etkilendiği noktalara bakılması gerekir. Bu dönem, özellikle Kuzey ülkelerinde bu açıdan önemli sonuçları olan OPEC krizinin refah devletinin finansmanını giderek zorlaştırması; çevreci, barış ve kadın hareketleri gibi hareketlerin taleplerinin artarak yoğunlaşması gibi faktörler nedeniyle sosyal demokrasinin iktidar sınavında zora girdiği soktuğu bir dönem olmuştur (Kamalak, 2013, s. 28).

1970'lerin sonunda liberalizm ve muhafazakârlığın bir araya gelmesiyle ortaya çıkan Yeni Sağ ideolojisi Thatcher'ı Birleşik Krallık'ta, Reagan'ı Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Kohl'ü Almanya'da iktidar yapmıştır. Vahşi kapitalizm bu iktidarlarla birlikte tüm dünyaya hızla yayılmaya başlamıştır. 1980'ler Yeni Sağ ile dünyanın yeniden yapılandırılmasının yanında Avusturalya, İspanya, Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerde sosyal demokrat partilerin iktidarlarını 1990'lara kadar devam ettirdiğini bizlere göstermektedir.

2000'li yılların başında sosyal demokrat partiler ya tek başına iktidar oldular ya da iktidarın ortağı olmayı başardılar. Bu iktidarlar 1979 yılında Birleşik Krallık'ta Muhafazakâr Parti'yi (Conservative and Unionist Party- CP) iktidara taşıyıp, Başbakan olan Margaret Thatcher'ın yeni sağ akımından da etkilenmişlerdir. Yani merkez sol partiler bir dönüşüm içine girmişlerdir. Avrupa'da merkez sol, sosyal demokrat partiler nasıl 1960-1980 yılları arasında sağ partileri dönüştürdüyse Thatcher'ın 1979 yılında iktidara gelmesiyle birlikte kendileri de dönüşüm içine girmişlerdir. Bu dönemde, sol partilerin sağ partilerin politikalarını benimsedikleri ve akabinde üçüncü yol olarak adlandırılan yaklaşımın sosyal demokratlar arasında ses getirdiği bir döneme kapıların açıldığı bir atmosfer oluşmuştur.

2.1.3. Üçüncü Yol Tartışmaları

1990'larda sosyal demokrat ideolojinin misyonunu tamamladığı ve insanlara yeni bir umut olabilmek amacıyla üçüncü yol adı altında dönemin şartlarına göre ve geçmiş tecrübelerden dersler çıkararak yenilenmesi gerektiği fikri tartışılmaya başlamıştır. Sosyal demokratların üçüncü yol politikalarının en temel hedefi, vatandaşların zamanımızda yaşanan küreselleşme, kişisel yaşamdaki dönüşümler ve doğayla ilişki bağlamında ortaya çıkan önemli değişimler yoluyla kendi yaşam koşullarını çizebilmelerine yardımcı olmaktır (Giddens, 2020, s. 75). Üçüncü Yolcular ilk olarak küreselleşmeye inandıklarını belirtmekte ancak küreselleşmenin kendi haline bırakılmasına karşı çıkmaktadırlar. Çünkü küreselleşme yeni sorunları da beraberinde getirmektedir ve bu sorunların çözülmesinin devlet eliyle yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Aynı zamanda Üçüncü Yolcular serbest piyasa ekonomisinin savunulması gerektiğinden bahsederler. Ancak bu

ekonomi modelinde de aynı küreselleşmede olduğu gibi devlet denetiminin adil ve eşitlik ilkesini gözetlemede önemli bir rolde olmasını istemektedirler. Ekonomi alanında başka bir özellikleri ise özelleştirmelerin karşısında değil yanında olmalarıdır. Özelleştirmenin kamu yararına olması gerekliliği en önemli kıstasıdır (http-3).

Sosyal demokrasinin eleştirisi olarak Üçüncü Yolu savunanlar sosyal güvenlik politikaların reforme edilmesi gerekliliğinden söz etmektedirler. Sosyal güvenliğin tamamıyla olmasa bile özel sektöre devredilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Çağımızın bir sorunu olan çevre ve iklim değişikliği konusuna da yeni bir bakış açısı getiren Üçüncü Yolcular kendi ülkelerinde çevrenin korunması üzerine politikaları savunurken özellikle yatırım anlamında yani çevreyi kirleten sanayi de başka ülkede üretilip ülkelerine getirilmesine karşı değillerdir. Bu tutumları onların tutarsız ve samimiyetsiz bir çevre politikası benimsemiş oldukları yönünde eleştirilere maruz kalmalarına neden olmaktadır. Yukarıdaki politikaların yanında Üçüncü Yol, özgürlük kavramını klasik sosyal demokratlara göre daha dar perspektifle ele almaktadır. Özgürlük kavramının yeni yorumu hak ve sorumluluk temelli, birey ve toplum arasında yeni bir ilişki temin etmektedir. Yani "sorumluluk yoksa hak da yoktur" şeklinde bir görüş ortaya çıkmıştır. Burada belirtilmek istenilen şey örneğin, işsiz kalan yurttaş işsizlik maaşı alırken aynı zamanda bir sorumlulukta üstlenmesi gerekmektedir. Üçüncü Yol görüşüne göre birey ve toplum arasındaki ilişki değiştikçe demokrasi kavramı da bundan nasibini almıştır. Üçüncü Yolculara göre demokrasinin olmadığı yerde otoriteden de söz etmek mümkün değildir (Giddens, 2020, s. 75-79).

Dünya her anlamda küreselleşirken yeni dünya düzeninde de farklılıklar oluşturmaktadır. Yeni dünya düzeninde küreselleşmenin etkisiyle gelenek ve göreneklerin etkisinin azalması ile burada oluşacak boşluğun kozmopolit değerler ve felsefi muhafazakarlık ile doldurulması büyük önem arz etmektedir. Buradaki muhafazakarlıktaki kasıt dünyada evrensel olarak bulunan değerlerin muhafazasını sağlamaktır. Aksi halde sol ideolojiler ile muhafazakarlığı bir arada tutmak mümkün değildir. Sonuç olarak Üçüncü Yolcular, felsefi muhafazakarlık, kozmopolit çoğulculuk, demokrasinin demokratikleşmesi, eşitlik, ihtiyaç sahiplerinin korunması ve özerklik bağlamında özgürlüğü savunmaktadır (Giddens, 2020, s. 75-79).

"Demokrasinin demokratikleşmesi anlatımından Giddens, demokrasinin derinleştirilmesini kastetmektedir. Küreselleşme çağında ekonomi kadar politikanın da kendini yeniden yapılandırması gerektiğini savunurken, aynı zamanda demokrasinin uluslar ötesi duruma getirilmesi taraftarıdır." (Tanrıverdi, 2009, s. 868).

2.1.4. Berlin Bildirgesi

Üçüncü Yol gibi sosyal demokrasinin tarihsel macerasında önemli dönüm noktalarından bir diğeri de 3 Haziran 2000 tarihinde 14 farklı ülkede iktidar olan sosyal demokrat partilerin bir araya gelerek imzaladıkları Berlin Bildirgesi'dir. Berlin Bildirgesi'nin imzalanmasından önce 1999 yılında Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'daki sosyal demokrat partiler bir araya gelmiş ve 21. yüzyılda merkez sol partilerin hangi politikaları hayata geçireceklerini konuşmuştur. Berlin Bildirgesinde merkez sol partilerin hem birbirlerine olan bağlılıkları hem de sosyal adalet kavramına olan sadakatleri ilan edilmiştir. Bildirgede üstünde en çok durulan kavramlar "fırsat eşitliği", "herkesten sorumluluk" ve "herkesin toplumu" olmuştur Küreselleşmeyle birlikte norm haline gelen neoliberal ekonomi politikalarının toplumda fırsat eşitliğini yok ettiğine yapılan vurguyla sosyal demokrat partiler, küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve kültürel bir gerçeklik olduğunu kabul etmelerine rağmen serbest bırakıldığı zaman küreselleşmenin doğuracağı olumsuz sonuçlara da dikkat çekmişlerdir (Gürkan, 2000: 46).

Sosyal demokrat partiler pazar ekonomisinin sosyal sorumlulukla birleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Böylelikle istikrarlı büyüme, istikrar, istihdam, sosyal adalet ve çevrenin korunması hedeflerinin gerçekleştirileceğini düşünmektedirler. Sosyal demokrat siyaset, *refahın arttırılması, sivil toplumun güçlendirilmesi* ve *uluslararası iş birliğinin arttırılması* gerektiğinde ortaklaşmaktadır. Bu üç kriterin hayata geçerken farklı politikalar uygulanması kuvvetle muhtemeldir, çünkü ülkeler arası kültür farklılıkları bu noktada önemli etki yaratmaktadır. (Gürkan, 2000, s. 52).

Refahın arttırılması için ilk olarak enflasyonla mücadele edilmeli ve sıfırlanmalıdır. Bunun sebebi enflasyonun yükselmesinin toplumun değerlerinde yozlaşmaya yol açtığı düşüncesidir. Aynı zamanda istikrar korunmalı, şeffaf ve adil rekabet ile güven ortamı sağlanmalıdır. Bu güven ortamı hem yatırımcı için hem de

vatandaşlar için pozitif bir gelişme sağlayacaktır. Küreselleşme ile yeni ekonomi bolluk getirirken aynı zamanda bireylerin yeni zorluklarla mücadele etmesini de getirmektedir. Bireyler bu ekonomide nasıl mücadele edeceklerini de öğrenmelidirler. Sosyal demokrat görüş bu eğitimin devlet eliyle yapılmasının daha verimli olacağını savunmaktadır. Yoksullukla mücadele, kadın erkek eşitliği ve sosyal güvenlik politikaları geliştirilmelidir. Girişimcilere destek verilmeli ve bu destek ile yeni teknolojiye geçişin maliyeti azaltılmalıdır. Refahın artması için bir diğer konu ise yaşam boyu öğrenmenin yaygınlaştırılmasıdır. Yaşam boyu öğrenmenin yanında yüksek öğrenimin yaygınlaşması ve teknolojik olarak gelişmenin desteklenmesi gerekmektedir (Schröder, 2021, s. 28).

Sivil toplumun güçlendirilmesi için öncelikle katılımcılığın artması ve demokrasinin içselleştirilmesindeki kilometre taşı olduğunu herkesin kabul etmesi gerekir. Yani sivil toplum modernleşmeli ve güncellenmelidir. Sivil toplum yurttaş ile devlet arasında bir köprü vazifesi görmelidir. Herkese eşit şekilde hizmetin gitmesi, toplumun isteklerinin hizmete dönüştürülmesi merkez sol ideolojiler için önem arz etmektedir. Herkesin kaliteli eğitime, sağlığa, kendimizin ve çocukların bakımına, ceza adaletine ve sosyal hizmetlere ihtiyacı vardır (Gürkan, 2000, s. 52-53). Ülkeler farklı dinleri, ırkları ve cinsiyetleri karşılıklı hoşgörü ile içselleştirmeli hiç kimseyi ötekileştirip damgalamamalıdırlar. Bu türden hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesinin ve gözetilmesinin takibinde sivil toplum önemli bir yer teşkil eder.

Son olarak *uluslararası iş birliğini* daha fazla arttırmak hedeflenmektedir. Refahı artmış, sivil toplumu güçlenmiş toplumlar yani gelişmiş toplumların gelişmekte olan toplumlara karşı görevleri vardır. Berlin Deklarasyonu'nu imzalayan on dört ülkenin "Gelişmekte olan ülkelerde sosyal adaletin ve ekonomik dinamizmin gelişmesi için, hukukun üstünlüğünü, piyasa kumlarını, serbest ticareti ve güvenliği, ekonomik kalkınmanın ön koşulu olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde desteklemek zorundayız." (Gürkan, 2000, s. 54) şeklindeki açıklamaları tam olarak bu durumu açıklamaktadır. Sosyal demokrat ideolojideki partilerin buradaki amacı tüm dünya toplumlarının eşit haklara ve eşit yaşam koşullarına sahip olmasını sağlamaktır. Bu eşitliği sağlamanın yolunu ise uluslararası koordinasyon ve iş birliğinin güçlendirilmesi olarak görmektedirler. Günümüzün en fazla hissedilen yoksulluk, çocuk açlığı, borç, çatışma, çevrenin bozulması gibi sorunları birbiriyle ile bağlantılı sorunlardır (Gürkan, 2000, s. 54).

Bu sorunların yanında ekonomik iş birliklerinin uluslararası düzeyde olması istikrarın sağlanması da sosyal demokrasi için çok önemli bir adımdır. Bu adım, ekonomik büyümelerin daha istikrarlı şekilde olmasını sağlayacaktır. Küreselleşmenin daha çok yayılması durumunda teknoloji transferlerinin de olacağı hiç şüphesizdir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki işsizliğin artmasına sebebiyet vereceğinden dolayı iş dünyası ve sivil toplum örgütleriyle protokoller imzalayarak eğitimin yaygınlaşması sağlanmalıdır. Sosyal demokrat görüş, küreselleşmenin sağladığı imkanların sürdürülebilir kalkınmayı yaymak için kullanılması gerektiği şeklindedir (Schröder, 2021, s. 12-23).

Berlin Deklarasyonunda sayılan üç kriterin daha sonra Birleşmiş Milletler'in (BM) 6-8 Eylül 2000 tarihli Binyıl Bildirgesinin temelini oluşturduğu dikkat çekmektedir. BM Binyıl Bidirgesini incelerken merkez sol iktidarların dünyada ağırlığının olduğunu düşündürmektedir. Binyıl Bildirgesinde öne çıkan en önemli kavramların başında insan onuru, eşitlik ve adalet vardır. Bu kavramların küresel düzeyde yüceltilmesinin ortak bir sorumluluk olduğundan bahsedilmektedir. İnsan onuru, eşitlik ve adaletin ancak uluslararası iş birliği ile yüceltilmesinin mümkün olduğu deklere edilmektedir (Birleşmiş Milletler, Binyıl Bildirgesi, 2000, s. 1).

Binyıl Deklerasyonunda özgürlük, eşitlik, dayanışma, hoşgörü, doğaya saygı (sürdürülebilir kalkınma) ve ortak sorumluluk kavramlarının 21. yy.'ın temel değerleri olması gerektiğinden bahsedilmektedir (Birleşmiş Milletler, Binyıl Bildirgesi, 2000, s. 1). Bahsedilen kavramların dışında yoksulluk, açlık ve hastalıklarla mücadelenin etkin bir aracı olarak kadın-erkek eşitliğini güçlendirmeye ve kadının etkinliğini arttırmaya ve gerçekten sürdürülebilir kalkınmaya ivme kazandırılmasının gençlere makul ve üretken iş bulmaları, ilaç sanayisinin zorunlu ilaçları herkesin ulaşabileceği ve tabi ki satın alacağı biçimde üretmeye özendirilmesinden, özel sektör ve sivil toplum ile devletin iş birliği ve ortaklıklar kurması gerektiğinden söz edilmektedir.

Sosyal demokrat partilerin en önemli ortak özelliği dayanışmadır. Dayanışma kavramı toplumsal politikaların merkezini oluşturmaktadır. Sosyal devlet dayanışma ile var olan bir yönetim anlayışıdır. Dayanışma, merkez sol partilerin her türlü sosyal politikalarının gerçekleşmesi için önemli bir kavramdır. Ancak Avrupa toplumları

dayanışma kavramını duyunca kendilerini geri çekmektedirler. Özellikle de eski Doğu Bloku ülkeleri. Bu ülkelerde, devlet tarafından (zorla) örgütlenmekte olan toplumsal dayanışmanın taşıyıcısı olarak görülen kamu kurumlarına ve diğer kurumsal paydaşlara karşı derin bir güvensizlik duyulmaktadır. Dayanışmanın ardından ikinci önemli konu iktisadi eşitliğin genişlemesini sağlamaktır. İktisadi eşitliğin, emek kavramının iktisadi ve sosyo-politik gelişiminin ortasına konularak sağlanacağı düşünülmektedir. Bunun yanında vergi sistemlerinin eşit ve adil şekilde düzenlenmesi de gerekmektedir. Sosyal demokrat partiler özgürlük kavramına da çok sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Bu partiler özgürlük kavramını liberallerin "bir şeyden bağımsız olma" düşüncesinden çok "bir şeyi yapabilme hürriyeti" olarak tanımlamaktadırlar (Hillebrand ve Maass, 2011, s. 3-4). Toplumların böyle bir düşünceyle hareketinin aynı zamanda demokrasiyi güçlendireceği ve katılımcılığı arttıracağı şüphesizdir.

Demokratik katılımın güçlendirilmesi de merkez sol görüşün ve sosyal demokrat partilerin temel ilkeleri arasındadır. Seçimlere katılım oranlarından gözlemlenebileceği üzere, Batı toplumları yavaş yavaş temsili demokrasiye güveni kaybetmektedir. Özellikle bu toplumlarda siyasete katılım yolları yaklaşık iki yüz yıldır hiç değişmemiştir. Sosyal demokrat partiler bu durumun farkına vararak referandum ve halk oylamaları gibi doğrudan demokrasinin yollarını ön plana çıkarma yoluna gitmişler, aynı zamanda yerel, bölgesel ve ulusal ölçekteki katılım süreçlerinin kapsayıcılaştırılmasını savunmuşlardır (http-4).

Yirminci yüzyıldan itibaren toplumsal cinsiyet eşitliği adına büyük adımlar atılmış olsa da hala toplumsal cinsiyet eşitsizliği gündelik yaşamda kadınlar aleyhine işlemektedir. Özellikle iktisadi alanda kadın-erkek eşitsizliği hissedilirken sosyal demokrat partiler bu durumun farkına varıp politika üretme kararlılığını göstermişlerdir. Sosyal demokrat partilerin kadınların iş hayatında yer edinebilmeleri için kreşlerin sayısının arttırılması hemen hemen merkez sol partilerin tamamında vaat olarak bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve aile politikalarıyla "yaşam kalitesi" arasında yeni bir denge oluşturmak suretiyle kadınlara kendilerini gerçekleştirebilmeleri için yeni olanaklar sunulması ve sadece yasal değil, gerçek fırsat ve emek eşitliği sağlanması gerektiği, ortak bir vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Hillebrand ve Maass, 2011, s. 6).

Son olarak sosyal demokrat partiler çevre politikalarında ortaklaşmaktadırlar. Özellikle sanayi toplumlarının ekolojik olarak yenilenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Berlin Deklarasyonu ve Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesinde de bahsedildiği gibi iklim değişikliği ile mücadelenin bugünün dünyasında çok önemli bir yeri mevcuttur. Refah devletlerinin yurttaşlarının bireysel memnuniyetleri için de önemli olduğu düşünülmektedir (Birleşmiş Milletler, Binyıl Bildirgesi, 2000, s. 1-9).

Bu kısımda sosyal demokrat partilerin ortak dayanışma, eşitlik, özgürlük, demokratik katılım, toplumsal cinsiyet eşitliği, çevre ve iklim değişikliği kavramlarını kullanarak politika yaptıkları gösterilmiştir. Bahsedilen kavramların çoğu görece yeni ve içleri yeni ve içleri güncel tartışmalar ve pratiklerle doldurulan kavramlardır. Ülkeler arası siyasal kültür farklılıkları bu kavramların hayata nasıl geçirileceği konusunda farklılıklar yaratsa da gerek iktidardaki gerek muhalefetteki sosyal demokrat partilerin programlarının ve siyaset yapma biçimlerinin bu kavramların bir çatısı olarak görülebileceğini söylemek mümkündür.

2.1.5. Berlin Deklarasyonu'nun İmzacısı Avrupa Ülkelerinin Günümüz Politikaları

Berlin Deklarasyonu'na imza atmış bulunan yedi Avrupa ülkesinin sosyal demokrat ideolojide olan partilerinin geçen süre zarfında nasıl bir dönüşüm içinde olduklarını ve bugün gelmiş oldukları durumu incelemek, bu çalışmanın konusu bakımından önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Berlin Deklarasyonu'nda ortak olan ilkeler ve ortak hedefler, fırsat eşitliği, herkesten sorumluluk (istikrarlı büyüme, istikrar, istihdam, sosyal adalet ve çevrenin korunması) ve herkesin toplumu (uluslararası iş birliği, sivil toplumun güçlenmesi ve refahın artması) şeklinde formüle edilmiştir. Bu bildiride imzası olan yedi ülkede sosyal demokrat ideolojiye sahip olan partilerin en son yayınladıkları parti programları ve seçim vaatlerini inceleyerek günümüz sosyal demokrasisinin ortak ilke ve değerlerini belirginleştirmek mümkündür. İzleyen bölümde ele alacağımız bu yedi parti ve ilgili dokümanlar şunlardır:

- Almanya Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschlands - SPD) 2021 tarihli seçim bildirgesi

- Fransa Sosyalist Partisi (Parti socialiste – PS) 2021 tarihli seçim bildirgesi
- Hollanda İşçi Partisi (Partij van de Arbeid – PvdA) 2021 tarihli dijital raporu ve 2022 tarihli seçim bildirgesi
- İsveç Sosyal Demokrat İşçiler Partisi (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti – S/SAP) 2022 tarihli seçim bildirgesi
- Yunanistan Panhelenik Sosyalist Hareketi Partisi (Panhellenic Socialist Movement – PASOK/
- Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα – ΠΑΣΟΚ) 2022 tarihli seçim beyannamesi
- Portekiz Sosyal Demokrasi Partisi (Partido Social Democrata – PSD) 2022 tarihli seçim beyannamesi
- İtalya Demokratik Partisi'nin (Partito Democratico – PD) 2023 tarihli Yeni PD İtalya 2030 için Manifesto

İlgili belgeler incelendiğinde, Avrupa sosyal demokrat partilerinin ilk ortaklaştıkları politikanın "denklik" politikası olduğu göze çarpmaktadır. Denklik politikası, yurttaşların devlet gözünde her anlamda eşit olduğudur. Eşitlik ilkesine en geniş alan açan Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) politikasından özetle; güçlü ve katılımcı demokrasi, kadın-erkek eşitliği, ırkçılığa ve aşırı sağcılığa karşı çıkan derneklerin desteklenme politikası ve kökeni, cinsiyeti, dini, engelliliği veya cinsel yönelimi ne olursa olsun ayrımcılıktan arınmış herkesin eşit fırsatlara sahip olduğu açık ve adil bir toplumu savundukları şeklinde açıklayabiliriz (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, 2021, s. 8-9).

Sosyal demokrat partiler daha önceki dönemlerde olduğu gibi refah devletinin önemine vurgu yapmaktadırlar. Portekiz Sosyal Demokrasi Partisi (PSD) kamu politikalarının merkezinde insanların ve onların refahlarının olması gerektiğini belirtmektedir (Partido Social Democrata, 2022, s.103). Sosyal demokrat her parti, devletin; organize şekilde sağlık, istihdam, yoksullukla mücadele, işsizlik sigortası ve ödeneği, uygun fiyatlı konut, çocukların iyi bir şekilde büyümesinin önemine vurgu yapılması gereğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda saygının, modern ve güçlü bir

refah devletinin temelini oluşturduğu düşünülmektedir. Yunanistan Panhelenik Sosyalist Hareketi Partisi (PASOK/ΠΑΣΟΚ) refahın aynı zamanda sosyal adalet ve dayanışmayı da beraberinde getirdiğini savunmaktadır (http-5).

21. yy. Avrupa Sosyal Demokratları önceki yüzyıllarda da olduğu gibi dayanışma ilkesine de sıkı sıkı bağlanmış ve ileriye götürmüşlerdir. Bu durumu Hollanda İşçi Partisi (PvdA) "adil paylaşım ve dayanışma, açgözlülüğe, bencilliğe ve adaletsizliğe cevaptır" şeklinde belirtmişlerdir (Partij van de Arbeid, 2022, s. 2). Sosyal demokrat partiler dayanışmanın içerisine önceki yıllardan farklı olarak sosyal güvenlik kavramını kullanmaya başlamışlardır. Özellikle İsveç Sosyal Demokrat İşçiler Partisi (S/SAP) politikalarının kanun ve düzen başlığında "suçla mücadele etmek yetmez, suçların sebepleriyle de mücadele etmeliyiz" şeklinde bir vaatte bulunmuşlardır (http-7). Aynı zamanda tüm partilerin ortak olarak bulundukları dayanışma kavramının içeriğinde Avrupa Birliği'nin güçlendirilmesi ve küreselleşmeyi daha adil hale getirebilmek için daha hızlı kararlar alması ve ilerlemesi gerekliliğinden bahsetmişlerdir.

Yedi Avrupa sosyal demokrat partisi, sosyal demokrat ideolojinin en temel özelliği olan özgürlük ilkesinde de tam mutabakat sağlamaktadırlar. Hollanda İşçi Partisi'nin (PvdA) özgürlük ile ilgili sloganı çok net ve açıklayıcı niteliktedir. "Özgürlük bir ayrıcalık değildir. Ancak ayaklarınızın altında sağlam bir zemin olduğunda zıplama özgürlüğünü hissedersiniz." (http-6). Sosyal demokrat partiler yurttaşların birbirlerine karşı sorumlu hissettiklerinde herkesin özgür olacağı fikrindelerdir. Yani özgürlüğün herkes için var olduğuna inanmaktadırlar. Yalnızca davranışsal olarak değil düşünce özgürlüğünün insanları ileriye taşıyacağı görüşü genel hâkim düşünceyi oluşturmaktadır.

İnsanlık geçtiğimiz yüzyıl boyunca her alanda büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Bu ilerleme bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. İlerlemenin sorunlarla beraber hayatımıza hızla girişi, sosyal demokratlarda dayanıklılık adı altında yeni bir kavram oluşturmuştur. Kavram yeni olmasına karşın içeriğini çok da yabancı olmadığımız sürdürülebilir kalkınma ve çevresel politikalar oluşturmaktadır. İtalya Demokratik Parti (PD) sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmenin tüm eşitsizliklere karşı mücadele etmede, demokrasiyi savunmada ve güçlendirmede önemli bir rolü olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda cesaret ve aciliyet duygusuyla çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin de teşvik edilmesi gerektiği kanaatindedir (Partito Democratico, 2023, s. 9). İncelenen

yedi siyasi parti arasında çevre konusunu en çok işleyen parti Fransa Sosyalist Partisi (PS) olmuştur. Sosyal ve ekolojik duruma acil müdahalede bulunulması gerektiği ve iklim değişikliği ile mücadelenin önemli olduğu PS tarafından vurgulanmaktadır (Parti socialiste, 2021, s. 35-39).

Avrupa'nın sözü edilen yedi adet siyasal partisinin son yıllardaki sosyal demokrat politikaları incelendiğinde denklik, refah, özgürlük, dayanışma ve dayanıklılık ana temaları altında sosyal demokrat ideolojinin değişiminin diğer siyasal ideolojilerde olduğu gibi zamana göre şekil aldığı ortaya çıkmıştır. Sosyal demokrat ideoloji temelinde özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışma ilkelerinin olduğu yeni politikalar ile yeni kuşakları da kapsamayı hedefler görünmektedir. Örneğin, yukarıda da bahsedildiği gibi iklim değişikliğinin artık dünyanın her yerinde hissedildiği tespit edilip bu soruna sosyal demokrat bakış açısıyla çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Bu çalışmada Türkiye'deki sosyal demokrat önderlerin politikaları incelenirken çoğunlukla ilk elden kaynaklara dayanan bir yaklaşımdan yararlanılmıştır. Literatürde halihazırda sosyal demokrasinin kuramsal temelleri ve Batı'daki yansımaları üzerine kapsamlı araştırmalar bulunduğu görülmektedir. Türkiye bağlamında ise özellikle liderlerin politik söylem ve uygulamaları ve bunun Türk toplumuna yansımaları özellikle siyasal belgeler ve güncel basın öge ve materyalleri üzerinden tartışılmaktadır. Bu nedenle araştırmanın yöntemsel çerçevesi, önderlerin politikalarını yansıtan özgün belgeler üzerine konumlandırılmıştır.

Çalışmada TBMM tutanakları, sosyal demokrat önderlerin meclis kürsüsünden dile getirdikleri politik söylemleri ve hükümet programına katkıları sistematik olarak incelenmiştir. Bu tutanaklar liderlerin yalnızca kendi partilerindeki değil, parlamenter uygulamalardaki yerlerini de ortaya koyması bakımından önemli bir veri ortaya koymaktadır. Bunlara ek olarak temel kaynak bağlamında siyasi parti tüzükleri, sosyal demokrat önderlerin politika ve ideolojik tercihlerini resmi düzlemde anlamak açısından ele alınmıştır.

Araştırmanın kuramsal boyutunu parti belgeleri, sosyal demokrasinin Türkiye'de hangi ölçütlerle tanımlandığını, hangi öncelikler çerçevesinde yeniden yorumlandığını ve toplumsal taleplerle nasıl bütünleştirildiğini göstermesi hedefi oluşturur. Ayrıca dönemin gazetelerinde yer alan haberler ve yorumlar, sosyal demokrat önderlerin politikalarının kamuoyu vicdanında nasıl karşılık bulduğunu incelemek amacıyla kullanılmıştır. Bu çerçevede ulusal basının hem eleştirel hem de pozitif söylemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, böylece önderlerin politikalarının toplumsal yansımalarına dair anlamlı bir değerlendirme yapılabilmiştir. Kısaca bu çalışma genel anlamıyla Türkiye'de sosyal demokrat liderlerin politikalarının tarihsel, kurumsal ve toplumsal boyutlarını eşzamanlı olarak ele alan özgün bir katkı sunmaktadır.

Güriz (2011) çalışmasında, sosyal demokrasiye yönelik teorik altyapıyı Benjamin, Webb, Crosland gibi klasik sosyal demokrat düşünürlerin penceresinden değerlendirmiştir. Bu yazarların sosyal demokrasiye katkıları ayrıntılı şekilde incelenmiş olup; daha sonra İngiltere, Almanya ve İsveç'teki sosyal demokrat siyasi partilerin ideolojik gelişimleri ve pratik uygulamaları kıyas yoluyla değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırmalı analizden sonra, Türkiye özelinde CHP ve Bülent Ecevit'in önderliğinde geliştirilen "Demokratik Sol" yaklaşım incelenerek, Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve siyasal koşullarının sosyal demokrasi anlayışını nasıl şekillendirdiği ortaya konulmuştur. Çalışma sonunda, günümüz sosyal demokrasisinin hem evrensel ilkeler açısından hem de yerel bağlam içindeki değişim ve dönüşümü bakımından önemli bir değerlendirme sunulmaktadır.

Gombert (2010) çalışmasında, sosyal demokrasinin temel ilkeleri olan özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışma kavramlarını teorik bir çerçevede ele almış ve bu kavramların diğer ideolojiler tarafından nasıl yorumlandığını tartışmıştır. Ayrıca, farklı toplumsal modelleri karşılaştırmalı olarak inceleyerek, söz konusu ilkelerin toplumsal yapı içerisindeki yansımalarını değerlendirmiştir. Çalışmada, sosyal demokrasinin geçmişteki çıkış noktaları üzerinde durulmuş; çeşitli ülkelerdeki pratik uygulamalarına ilişkin örnekler sunularak, ideolojinin evrensel ilkeleri ile yerel koşullar arasındaki etkileşim ortaya konulmuştur.

Bernstein (1899) eserinde, Marksizmin temel ilkeleri ve tarih anlayışı ele alınır; Hegelci diyalektik ile arasındaki ayrımlar üzerinde durulur. Modern toplumun ekonomik gelişimi, sınıfların rolü, değer teorisi, gelir dağılımı ve krizler bağlamında incelenir. Sosyal demokrasinin görevleri ise demokrasi-sosyalizm ilişkisi, kooperatiflerin önemi ve geleceğe dönük yükümlülükler üzerinden açıklanır. En son kısmında Bernstein, oldukça dogmatik ve katı devrim anlayışına karşı pratik, evrimci ve demokratik bir sosyalizm anlayışını savunur.

Kuzu (2014) eserinde, CHP'nin Atatürk'le kurulan Cumhuriyet'in devrimci dolayısıyla yenilikçi temelleri üzerine şekillenen bir siyaset adamı olarak ortaya çıktığını ve tek parti döneminde laiklik, hukuk ve modernleşme adımlarıyla kurucu ideallerini taşıdığını belirtmektedir. 1950 sonrası Demokrat Parti karşısında muhalefet olan CHP, özellikle Ecevit dönemiyle birlikte sosyal demokrat eğilimleri güçlendirmiş, fakat askeri müdahaleler, siyasi baskılar ve ideolojik çatışmalar partinin istikrarı üzerinde olumsuz bir durum yaratmıştır. Kılıçdaroğlu önderliğinde parti, iç demokrasi, örgütsel yenilenme ve Türkiye'nin toplumsal beklentilerine daha yakın bir söylem üretmeye çalışmış; seçimlerdeki performans, cumhurbaşkanlığı adaylığı ve kurultay süreçleri CHP'nin politik ve ideolojik yönelimlerini güncelleme çabalarını göstermektedir.

3.YÖNTEM

Tezin üçüncü bölümünde araştırma yöntemleri, bilgi toplama kaynakları ve bilginin toplanması ve değerlendirmesi yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu tezde, araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Tez, birincil kaynakların analizine dayanan betimsel bir araştırma niteliği taşımaktadır. Temel amaç, Türkiye'deki sosyal demokrat liderlerin politikalarının ve söylemlerinin toplumsal yansımalar, kurumsal belgeler ve parlamenter pratikler aracılığıyla bütüncül olarak değerlendirmektir.

Verilerin analizi yapılırken karşılaştırma yöntemi ve belgesel tarama yöntemi birlikte kullanılmıştır. Belgesel tarama yönteminde, belgeler sistematik olarak toplanmış ve karşılaştırma yöntemiyle bu belgelerdeki kavram ve söylemler kodlanarak değerlendirilmiştir. Böylelikle sosyal demokrat liderlerin politikaları yalnızca ideolojik ve seçimsel olarak değil, parlamenter pratik, toplumsal yansımalar ve kurumsal belgeler arasındaki etkileşim üzerinden çok boyutlu olarak incelenmiştir.

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Bu tezde, bilimsel nitelik taşıyan kitaplar, hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler, lisansüstü tezler, süreli yayınlar ile çeşitli raporlar, gazeteler ve ilgili mevzuat belgelerinden yararlanılmıştır.

3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Bu tezde kullanılan verilerin toplanması ve değerlendirilmesi nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın amacı dikkate alınarak, Türkiye'deki sosyal demokrat liderlerin politikalarını doğrudan yansıtan birincil kaynaklar yani, gazete haberleri ve yorumlar, TBMM tutanakları, siyasi partilerin tüzük ve programları ile araştırmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesini oluşturan ikincil kaynaklar yani süreli yayınlar, raporlar, kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir.

Verilerin toplanma sürecinde, öncelikle toplanan belgeler belgesel tarama yöntemi ile derlenmiştir. Elde edilmiş veriler tarihsel bağlamda sınıflandırılmış ve araştırmanın soruları çerçevesinde düzenlenmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde ise. İçerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem neticesinde liderlerin politikaları toplumsal, tarihsel ve kuramsal yönleriyle incelenmiştir. Bu süreçte veriler ilk önce tasnif edildi ardından da benzerlik ve farklılıklar belirlenip yorumlanmıştır.

4.BULGULAR VE YORUMLAR

Bulgular ve yorumlar bölümünde tarihsel süreçte Türkiye'de sosyal demokrasi anlatımı yapılmış daha sonra sosyal demokrasinin ekonomi, din ve toplumsal cinsiyet eşitliği konuları çerçevesinde Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

4.1 Tarihsel Süreçte Türkiye'de Sosyal Demokrasi

Türkiye'de sosyal demokrasinin kökleri Osmanlı aydınlarının eğitim ve diğer entelektüel faaliyetler amacıyla Batı'ya gidip gelmesiyle, yani 19. yy. sonu ile 20. yy. başlarında denk gelmektedir. Sosyal demokrasinin Türkiye'ye Avrupa'dan çok daha geç gelmesinin sebebi İkinci Abdülhamit'in istibdat dönemi dolayısıyla Meşrutiyetin rafa kaldırılması olmuştur. Meşrutiyetin olmadığı dönemlerde Osmanlı'dan ayrılmak isteyen gayrimüslimlerin dernekleriyle birlikte Jön Türkler, Genç Osmanlılar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) de faaliyet yürütüyordu. 1908 yılında İkinci Abdülhamit tahtan indirilip İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Türk siyasi tarihinin on yılına damgasını vuran İTC, 1889 yılında Askeri Tıbbiye de gizli bir cemiyet olarak ortaya çıkmış, daha sonraları Harbiye, Mülkiye ve Bahriye'de de hızlıca örgütlenmesini devam ettirmiştir. İkinci Abdülhamit'in istibdat döneminde aydınlar bu okullardan çıkmakta ve Batı'yı tanımaktadırlar. Bu cemiyet daha sonraları başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet kadrolarını oluşturmuştur. İTC İkinci Meşrutiyetle birlikte Selanik olan merkezini İstanbul'a taşımış ve etkinlik alanını genişletmiştir. Türkiye'de ilk sol parti ise kuruluş yeri İzmir olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'dır (OSF). Resmi kuruluşu 15 Eylül 1910 tarihi olsa da Meşrutiyet'ten önce gayrı resmi olarak faaliyetleri olduğu bilinen (Temur, 2017, s. 244). OSF meclis dışında örgütlenmiş ancak dönemin en etkili partisi İTC'nin gölgesinde kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen tarafta yer almasından dolayı Mondros Mütarekesi imzalanmış ve ülke işgale uğramıştır. Bu işgallere karşı direniş, Kuvay-i Milliye gibi yerel örgütler ile başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basması ile direnişin merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş ve Milli Kurtuluş Savaşı başlatılmıştır. Önce Havza ve Amasya Genelgeleri yayınlanmış daha sonra Erzurum'da bölgesel nitelikte kongre toplanmıştır. Erzurum'dan sonra Sivas'ta ulusal kongre toplanmıştır. Sivas Kongresi Cumhuriyetin ilanından sonra kurulacak olan Halk Fırkası'nın (Cumhuriyet Halk Partisi) ilk kurultayı olarak sayılmıştır. Sivas Kongresinde küçük ve ayrı olan bütün direniş örgütleri Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti çatısında birleşmişlerdir (Güneş, 2003, s. 566-567).

Osmanlı'nın başkenti İstanbul'un işgalinden bir ay sonra 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkilerle Ankara'da açılmıştır. Meclis Hükümeti sistemiyle güçler birliği tek mecliste toplanmıştır. Daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu grubun karşıtları bir süre sonra ikinci grubu kurmuşlardır. 7 Aralık 1922 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk Balıkesir Hutbesinde partilerle ilgili şu görüşleri dile getirmiştir:

> "Bu milletin siyasal partilerden çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, diğer memleketlerde partiler mutlaka iktisadi amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarlarını korumak için oluşan siyasî bir partiye karşı diğer bir sınıfın çıkarlarını koruma amacıyla bir parti oluşur. Bu çok doğaldır. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi oluşan siyasî partiler yüzünden şahit olduğumuz sonuçlar bilinmektedir. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet girmektedir." (http-8).

Bu konuşmada Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'de sınıfların olmadığından, dolayısıyla bu kavramın bu toplumu anlamakta elverişli bir kavram olmadığından bahsetmektedir. Partilerin Türk siyasal yaşamında nasıl bir rol oynama(ma)sı gerektiği konusunda Atatürk'ün görüşleri bunlar olsa da ilerleyen zamanlarda Türkiye, farklı görüşleri ve farklı toplumsal talepleri temsil eden çok sayıda siyasi partiyle tanışacaktır. Cumhuriyet tarihinde kurulan ilk siyasi parti, en uzun ömürlü olup aynı zamanda Türkiye'de adı sosyal demokrasiyle anılan parti olma özelliğini de taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi olacaktır.

4.1.1. Cumhuriyet Halk Fırkası Dönemi

Halk Fırkası'nın kuruluşunda Dokuz Umde Bildirisi 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanmıştır. Bu dokuz umde şu maddelerden oluşmaktaydı (Kuzu, 2014, s. 19);

> "1. Hakimiyet, kayıtsız, şartsız milletindir. Bu değişmez düsturumuzdur.
>
> 2. 1 Kasım 1922 tarihi itibariyle saltanat kaldırılmıştır. Hukuk hakimiyet ve hükümranı, terk edilemez, parçalanamaz ve devredilemezdir. Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesin de mündemiçtir.
>
> 3.Memlekette emniyet ve asayişin muhafazası en mühim vazifemizdir.
>
> 4. Mahkemelerimizin süratle adaleti dağıtması temin edilecektir.
>
> 5. İktisadi kalkınma temin edilecektir.
>
> 6. Halkın askerlik müddeti azaltılacaktır.
>
> 7. Yedek subayların istikbali temin edilecektir.
>
> 8. Memurlar meselesinin tespit ve ikmali, halk işlerinin çabuk neticelenmesi.
>
> 9. Harap yerlerimizin süratle imarı."

Bu dokuz madde daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını alacak olan Halk Fırkası'nın altı okunun temelini oluşturmuştur. CHP Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk partisi olması dolayısıyla Cumhuriyet tarihi ile büyük ölçüde örtüşmektedir. CHP tarihine bakıldığı zaman 1950 seçimlerine kadar bir meclis partisi izlenimi oluşmaktadır. CHP'nin ilk amacı Cumhuriyet devrimlerinin halk tarafından benimsenmesi olmuştur. Avrupa'nın 18. yy. da girdiği Aydınlanma Devri Türkiye'de ancak Cumhuriyetin ilanıyla yani 20. yy.'ın ikinci çeyreği ile başlamıştır. Kurtuluş Savaşının başarı ile tamamlanmasından sonra sosyal ve kültürel bir savaş başlatılmıştır. Marşlarda adı geçen bu savaş, "uygarlık savaşı" olarak isimlendirilmiştir. Uygarlık savaşının amacı Batı'daki gibi çağdaşlaşmak ve uygar toplum yaratmaktır. Aydınlanma döneminin öncülüğünü CHP yapmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Cumhuriyet tarihi CHP tarihiyle bütünleşmiş bir tarih olmuştur.

4.1.2. İsmet İnönü ve Ortanın Solu

CHP, Türkiye'de Cumhuriyeti kuran siyasal parti olduğundan, 1961'e kadar olan süreçte devleti ve devrimleri korumaya yönelik politikalar üretmiştir. 27 Mayıs darbesi sonrası şekillenen siyaset ve 1961 Anayasası ülkedeki siyaset biçimini kökünden değiştirmiştir. 1961 Anayasası ise özgürlüklerin önünü açan bir anayasa olmuştur. Bu anayasaya sosyal devlet ve çoğulcu demokrasi ilkesi eklenmiş, dernek kurma, gösteri ve protesto hakkı, sendikalaşma hakkı, kişilerin temel hak ve özgürlükleri anayasa ile güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasası bu yeni kavramlarla beraber sosyal demokrat ideolojinin yayılmasına ve gelişmesine katkı sağlayan en önemli etken olmuştur.

1961 Genel Seçimlerinde CHP birinci parti olmuş ve Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetini kurmuştur. CHP iktidar ortağı, İsmet İnönü Başbakan iken Kıbrıs sorunu neticesinde tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçmiş, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı (ABD) Lyndon B. Johnson'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, muhatabına yukarıdan bakan, sert ve diplomatik dilden uzak olarak Türkiye'de gündem olmuştur. Başbakan İnönü'nün mektuba cevabı "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye'de orada yerini alır." (Milliyet Gazetesi, 16.04.1964, s. 1) şeklinde olmuştur. Bu krizden sonra Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkileri geliştirme yoluna girmiştir. Hükümetin Dışişleri Bakanı Erkin Moskova'ya gitmiş ve temaslarda bulunmuştur (Milliyet Gazetesi, 30.10.1964, s. 1), (Milliyet Gazetesi, 31.10.1964, s. 1). Bu olaydan birkaç hafta önce 16 Ekim 1964 tarihinde CHP'nin on yedinci Olağan Kurultayı toplanmış, İlk Hedefler Beyannamesi ve Temel Hedefler Beyannamesi'nin istenilen hedef ve amaçlarına ulaşıldığı düşünülen "İleri Türkiye Ülkümüz Bildirisi'ni" yayınlamıştır. İleri Türkiye Ülkümüz Bildirisi, Devletçilik, toprak reformu, ekonomik kalkınma, sosyal adalet, sosyal güvenlik, gençlik, köylünün kalkınması, iktisadi gelişme gibi konulardan oluşmaktaydı (http-9).

Bu bildiriyi incelediğimizde CHP'nin Avrupa'daki demokratik sosyalizmi benimseyen yani sosyal demokrat partilerdeki politikaları ve ideolojilerine benzemeye başladığı net bir şekilde görülmektedir. Bu bildiri CHP'nin ortanın soluna evrileceğinin ilk habercisi niteliğindedir. 25 Temmuz 1965 tarihinde İsmet İnönü ilk defa CHP'nin "ortanın solunda" olduğunu belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 1965). CHP'nin bu dönemde

ortanın soluna evrilmesinin sebebi ilk başta yukarıda belirtilen ABD'ye olan güvenin sarsılması, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının özellikle dar gelirli yoksul halkın ekonomik ve sosyal haklarını dile getirmesi, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) politikalarının özellikle CHP seçmeni içinde karşılık bulması ve CHP seçmeninin değişime odaklı köklü taleplerinin bulunmasıdır (Koç, 2017, s. 46).

8 Ekim 1965 tarihli Cumhuriyet Gazetesi manşeti "Devlet'de anayasa da CHP de ortanın solundadır" şeklinde olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1965, s. 1). Gazete haberine göre İnönü bu durumu şu şekilde açıklamaktadır;

> "O ortanın solu ki, bütün Batı medeniyetleri, demokrat ülkeler, harbin sonunda ortanın solunu tutmakla inanılmaz kalkınmalarını geliştirmişlerdir. (…) Bizim anayasamız ortanın solundadır. (…) Sosyal devletin görevleri bunlardır. Bu ihtiyaçlar, tertip içinde, adaletle, sıra ile daima düzelerek ve iyileşerek gidecektir. Ortanın solu işte budur. (…) Diyoruz ki, ıstırabını çektiğimiz perişanlığı ve tehlikesini hissettiğimiz komünizmi öyle öneririz." (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1965, s. 7).

2 Aralık 1965 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde CHP'nin üst düzey kademe yöneticilerinin ortanın solu tanımlamalarından bahsedilmektedir:

> "Ortanın solu, memleketimizi aşırı sol cereyanları tehlikesinden koruyan bir can kurtarıcısıdır, ortanın solu, Cumhuriyet Halk Partisi'ni solcu partilerden yani, sosyal demokrat ve sosyalist partilerden ayıran bir genel ayrılma çizgisidir, ortanın solu, Türkiye İşçi Partisi'ne çalışma ve serbestçe gelişim ve ilerleme yolunu açan bir buldozerdir, ortanın solu, anayasadaki sosyal devlet ilkesinin bir zaruretidir. Bu bakımdan Adalet Partisi'de Cumhuriyet Halk Partisi gibi ortanın solundadır, ortanın solu, solcular için bir bonservis ve aşırı sol eğilimlere daha rahat gelişme fırsatı veren bir vasıtadır." (Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 1965, s. 7).

Bu açıklamaya bakıldığı zaman, ortanın soluyla ilk amaçlananın, ekonomik göstergeler olduğu görülmektedir. Daha sonra sosyal devlet kavramı kullanılmaktadır. Bu da refah devletinin geliştirilmesi gerektiği ve toplumdaki ekonomik farklılıkların ortadan kaldırılması gerekliliğinden dolayı bahsedilmektedir. Son olarak Türkiye'nin o dönemde en büyük korkularından birisi olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından işgal edilme korkusunun önüne geçilerek topluma sosyal demokrasinin aşılanmasıyla siyasi spektrumun uç noktalarına gidilmesini engellemek olmuştur. Bu bakış açısına göre 1965

seçimlerinde TİP'in on beş milletvekiliyle parlamentoya girmesi toplumun radikal sola kayma eğilimini gözler önüne sermektedir.

Ortanın solu açılımı, CHP'nin 1965 ve 1969 genel seçimlerinin neticesiyle beraber partinin muhafazakâr kanadının partiden ayrılmasına neden olmuş ve partinin sosyal demokrat çizgiye gelişini hızlandırmıştır. Böylece 1970'lere gelindiğinde CHP hem sendikalarla dirsek temasına geçmekte hem de kendi tabularını yıkmaktaydı. Bu dönemde parti liderliği de CHP içerisinde "ortanın solu" kavramına sıkı sıkıya bağlı bir figür olan Bülent Ecevit'e geçmekteydi.

4.1.3. Sendikalar ve Sosyal Demokrasi

1961 Anayasası ile sendikalar yeniden kurulmaya başlamıştır. Türk-İş Sendikası, sendikacılıkta 1967 yılına kadar tek başına olsa da 1965 seçimlerini Adalet Partisi (AP) kazanmış olması, TİP'in parlamentoda grup kurması Türk-İş'in yönetim kadrosundaki TİP'li sendikacıların tekrar yönetime alınmaması gibi gelişmeler üzerine bu sendikacılar Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur. DİSK'in kurulması ve kısa sürede büyümesiyle birlikte AP iktidarı, DİSK'in büyüme çalışmalarını engellemek için Sendikalar Kanunu değiştirmeye çalışmıştır. Bu girişim üzerine 15-16 Haziran 1970'te Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en büyük işçi eylemlerinden biri gerçekleştirilmiştir (Özhazinedar, 2022, s. 135-136).

Bu arka plan üzerine 1971 yılında Türk-İş'e bağlı sendikalar "sosyal demokrat hareket" başlattılar. Bu hareketi başlatmalarının nedeni Türk-İş'in işçilerin ve toplumun sorunlarını dile getiren ve çözüm bulan bir yapıda olmadığına dair eleştiriler olmuştur. Bu eleştirinin sosyal demokratlar tarafından yapılması Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin siyasal parti olmadan önce örgütlü bir sendika kurmuş olmalarıydı.

Sosyal demokratların düşüncesi siyasi bir güç haline gelebilmekti. 1970 yılı tamamen bu eleştirinin tartışılması ile geçmişti. Türk-İş'in içinde bulunan sosyal demokratlar yani Petrol-İş, Genel-İş, Deniz Ulaş-İş ve Yol-İş 14 Ocak 1971 tarihinde "Dörtler Raporunu" yönetim kuruluna sunmuştur. Bu raporda Türk-İş'in asli görevini yapmayışı, işçiye karşı yabancılaşması ve siyasal ivme neredeyse o yöne kayması eleştirilmiştir (http-10).

Dörtler Raporu için Bülent Ecevit, sol hareketinin bir halk hareketine dönüştürülmesini ve halkın içinden çıkmasının daha başarılı olacağını düşünmüş ve halkın içinden işçi sınıfının bu harekete önderliğinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Dörtler Raporundan sonra "On İkiler Raporu" hazırlanmıştır. Bu rapor üzerinde Türk-İş'te uzun tartışmalar yaşanmış hatta siyasal parti olma önergesi 11 Kasım 1971'de kurula verilmiş ancak önergenin oylanması bile mümkün olmamıştır (Göktürk, 2019, s. 333). Daha sonraları sosyal demokrat sendikacılar Türk-İş içerisinde tüm işçi sınıfının siyasal bir güç olmasını, demokratik bir sistem kurulmasını, ülke çapında ekonomik ve sosyal kalkınma olması için mücadele ettiler. Bir süre sonra bu sendikacılar DİSK ve bağlı sendikalara yönelmişlerdir (Göktürk, 2019, s. 334-336).

4.1.4. Bülent Ecevit ve Ortanın Solundan Demokratik Sola

14 Mayıs 1972 tarihinde CHP de bir dönem kapanmış ve Bülent Ecevit genel başkan seçilmiştir. "Ertesi günkü gazete manşetlerinden biri bu geçişin toplum tarafından nasıl algılandığına dair ipucu vermektedir: "Şef Partisi'nden Halk Partisi'ne…"" (Kuzu, 2014, s. 163). Anlaşılacağı üzere Ecevit ile yeni bir sosyal demokrat ivme yakalanacağını öngörülmüştür. Halk partisine dönüşen CHP'de "ortanın solu" söylemi "demokratik sola" evrilirken halkçılık ilkesi de yeni bir anlam kazanıyordu. Kuruluşunda belirgin sınıfsal anlayışı olmayan partinin söyleminde Ecevit'in genel başkanı olmasıyla sınıflardan, bu sınıfların sosyal adaletsizliğe maruz kaldığından, bu adaletsizliğin de eşitsiz bir düzenden kaynaklandığından bahsedilmeye başlıyordu. CHP'nin yeni halkçılık ilkesi artık bu kavramlara dayandırılıyordu (http-11).

CHP 1973 Genel Seçimlerinde "Ak Günlere" isimli düzen değişikliği söylemiyle girdi. Bu seçim bildirgesinde yeni kalkınma modeli olarak vatandaşı yoksullaştıran ve sömüren tekelci sermayedarların karını kollayan bir model yerine sendikaların aktif olduğu, kooparatifçiliği teşfik eden, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının kurulmasını vaat ediyordu. Aynı zamanda Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) doğrudan çalışanlar tarafından yönetilmesi, işsizlere ve yoksul ev kadınlarına sigorta yaptırılması, kadınların erken yaşta emekli olmaları, memur sendikalarının kurulması, tarım iş kanununun çıkarılması, kıdem tazminatlarının işçi lehine düzenlenmesi vaat ediliyordu.

Yani kısaca “Ne ezilen ne ezen… İnsanca hakça bir düzen”in kurulması amaçlanıyordu. Bu vaatlerden de anlaşılacağı üzere CHP tam anlamıyla sosyal demokrat bir partiye dönüştürülmekte olsa da diğer sosyal demokrat partilerden bir farklı olduğu vurgusu da Ak Günlere Bildirgesinde yer almıştır. Bildirgede, “CHP Türk halkının dinsel inançlarının, dine bağlılığının demokratik yoldan ve sosyal adalete kalkınma için bir engel değil, tersine kolaylaştırıcı bir etken olduğu kanısındadır” görüşüne yer verilmiştir” (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 163). Bu açıklama CHP'nin din açılımının bir göstergesi olurken sosyal demokrat partilerde pek görülmeyen bir açılıma da işaret etmektedir. Bu da sosyal demokrasinin her ülkenin siyasal kültürüne göre değişiklik gösterdiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Takvimler 1976 yılını gösterdiğinde Üçüncü Demokratik Düşünce Formu’na katılan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, “… demokratik işçi hareketini önce kendi içinde birleşmeye ve sonra CHP ile bütünleşmeye çağırmış”tır Kaynar, 2020, s. 356-357). Ecevit, bu dönemde ülkenin nüfusunun büyük bir kesiminin köylerde yaşadığının farkında olup, köylü nüfusu işçilerle birleştirmeyi hedefliyordu. CHP'nin akılda kalan “işçi köylü elele” sloganı da bunun bir tezahürü olmuştur. böylelikle tam anlamıyla sanayileşme demiş olan Türkiye de etki alanını genişletmiştir. CHP’ye 1977 genel seçim başarısını getiren örgütlenme modelinin üç saç ayağı oluşmaktaydı. Birincisi, örgütlü işçi hareketi, ikincisi, kooperatifi hareket ve son olarak üçüncüsü siyasal parti olan CHP. Ecevit, özellikle 1977 genel seçimlerinden önce işçi sınıfına ve sendikalara açık çağrı yaparak demokratik sol parti olan CHP’yi desteklemelerini istemiştir (Kaynar, 2020, s. 356-357).

Ecevit'in CHP'si her politikada olduğu gibi parti programında da değişime gitmiştir. Programda altı ok’un yanında altı tane sosyal demokrat ilke eklenmiştir. Bu ilkeler demokratik sol adı altında şunlardır; Özgürlük, eşitlik, dayanışma, halkın kendini yönetmesi, emeğin üstünlüğü ve gelişmenin bütünlüğünden oluşmaktadır. Bu altı temel ilke dışında düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, güvenlik, haklar, olanaklar ve siyasal etkinlikte yurttaşlar arasında ayrımın olmaması vurgulanmaktaydı. Bu programda eşitsizliği yaratan siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunların ortadan kaldırılması gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1976, s. 6-7). Aynı yıl CHP, Sosyalist Enternasyonal’e de üye olmuştur. Ecevit'in sendikalara ve işçilere yaptığı çağrı karşılık bulmuş ve 1977 genel seçimlerinde Türkiye siyasi tarihinin en yüksek sol oyu alınmıştır.

4.1.5. 12 Eylül Dönemi

1970'ler boyunca artan siyasal istikrarsızlık ve ekonomik krizin sonunda 12 Eylül 1980 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koymuştur. CHP, 16 Ekim 1981 tarihinde kapatılmıştır. Türkiye'de CHP dahil bütün siyasal partilerin kapatılmasının ardından Mayıs 1983'te siyasal partilerin yeniden kurulmaya başlanmasıyla birlikte merkez solda Necdet Calp'in Halkçı Parti'si (HP) kurulmuştur. Askeri vesayet altında kurulan parti, siyasi yelpazenin merkez solu yerine daha merkezde kalmıştır. Dönemin siyasal koşullarından dolayı demokrasi ve özgürlüklerden, sendikalardan ve grev hakları konularında sosyal demokrat partiler gibi reaksiyon göstermemiş olması bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yani CHP'nin ardılı olarak kurulmuş olan HP daha çok CHP'den ayrılıp ulusalcı ve merkez partisi olan Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ile benzer özellikler taşımaktaydı. Halkçı Parti ile aynı dönemde kurulan ancak Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilme katılma yeterliliği sağlayamamış Sosyal Demokrasi Partisi kurulmuştur. İnönü'nün SODEP'i Halkçı Parti'nin aksine siyasi spektrumun merkez solunda kalmış ve CHP'nin sosyal demokrat çizgisinin mirasçısı olmuştur. SODEP, Türkiye'nin kendisini "sosyal demokrat" olarak nitelendiren ilk partisi olmuştur. SODEP'in parti programı, sosyal demokrasinin evrensel değeri olan özgürlük, eşitlik, dayanışma ve adaletten oluşurken, ayrıntılı programı CHP'nin programı olmuştur (Sosyal Demokrasi Partisi, 1984, s. 5-32).

SODEP, iktisadi ve toplumsal eşitsizlikleri işçilerin lehine olacak şekilde değiştirmeyi vaat etmiştir. Piyasa ekonomisinin planlama ile denetim altına alınması ve rekabet ortamının oluşturulması konuları ekonomi politikalarının tam merkezinde yer almıştır. 12 Eylül'ün etkisinin devam etmesi sebebiyle "emek" kavramı yerine "çalışmanın değeri" kavramını kullanmışlardır. Daha sonraları emek kavramı da sloganlar içerisinde kullanılmıştır. Türkiye'de siyasetin yavaş yavaş normalleşmesi ile SODEP kongresinde "Öncelikler Bildirgesi" adında insan hakları ve özgürlüklerin 1982 Anayasasında geliştirilmesi yer almaktaydı. Aynı zamanda sivil toplum, sendika ve meslek kuruluşlarının siyasal katılımının bir parçası olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kuruluşların siyasal katılımın bir parçası olması sosyal demokrasinin geliştirilmesini hızlandıracağını bir göstergesidir. İşte bu nedenden dolayı bildirgeye özellikle eklenmiştir. Artı olarak sendika, grev hakkı ve toplu sözleşme hakkının tekrar getirilmesi

gerektiği belirtilmiştir (Sosyal Demokrasi Partisi, 1984, s. 8). 12 Eylül darbesi, sol cenahta büyük gerilemeye sebep olmuş ve Türkiye on yıl önceki haklarının bile çok gerisine düşmüştür. SODEP'in politikaları bu durumun en büyük göstergesi olmuştur.

4.1.6. Sosyaldemokrat Halkçı Parti Dönemi ve Erdal İnönü

26 Eylül 1985 tarihinde Sosyal Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti birleşme kararı almış ve 3 Kasım 1985 tarihinde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) çatısı altında birleşmişlerdir. SHP tüzükçe amacını Atatürk devrim ve ilklerini, Cumhuriyetçilik, çoğulculuk, özgürlük, katılımcılık ve sosyal adalet kavramlarını kullanarak açıklamıştır. (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 9). SHP, CHP'nin mirasçısı olarak kurulmuş bir parti olmuştur. SHP'nin kurulduğu dönemde 12 Eylül öncesi siyasal hayatta varlığını sürdüren siyasal partilerin isimleri ile siyasal parti kurulması yasak olduğu için CHP'liler bu isim ile parti kurmuşlardır. SHP, ekonomide devletçiliği tamamen reddetmemesine karşın piyasa ekonomisini desteklemiştir. Yani katı devletçi anlayış yerine karma ekonomiden yana politika gütmüştür. Aynı zamanda Turgut Özal'ın 24 Ocak kararlarının ve neoliberal politikalarının uygulandığı dönemde özelleştirmelere karşı her zaman mesafeli bir tutum sergilenmiştir. SHP, ideoloji olarak sosyal demokrat olması yönüyle 12 Eylül sonrasında toparlanmaya çalışan özellikle sol sendika ve sivil toplumla ilişkileri iyi tutmuş ve işçi sınıfının ve emekçilerin haklarını koruyan söylemler üretmiştir. Türkiye'de Kürt sorunu hakkında çalışmalar ve raporlar hazırlayarak sorunu çözüme ulaştıracak adımlar atılmıştır. Bu konuya özgürlükçü ve ılımlı olarak yaklaşan SHP, diğer siyasal partilerce eleştirilmiştir (http-12).

Parti programı Atatürk'ün altı ilkesi yani Devrimcilik, Laiklik, Devletçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Cumhuriyetçilik ile sonuca ulaştırılacak hedefler yer almaktaydı. Bu hedefler; bireysel olarak insanların özgürlük ve eşitlik içinde yaşamaları gerektiği ve emeğin en yüce değer olarak görülmesidir. Toplumsal olaraksa başta üreticilik olmak üzere bağımsızlık ve demokratikleşme olarak belirtilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'de siyasi yelpazenin solunda yer alan partilerin özellikle sosyal demokrat partilerin öncelikli hedefleri Atatürk ilke ve devrimlerini yaşatmak olmuştur. Çünkü sosyal demokratlar iktidara gelebilmek için demokratik ve çağdaş bir siyasal

sistem ve toplum yapısı olması gerektiğine inanmakta, Atatürk ilke ve devrimlerini de demokratik ve çağdaş bir Türkiye'nin temeli olarak görmektedir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 4-64).

SHP'nin Üçüncü Küçük Kurultay'ında Genel Başkan İnönü partisinin 13 hedefini açıklamıştır. Bu hedefler SHP'nin on yıllık siyasal hayatı boyunca her zaman öncelikli hedefini oluşturmuştur. On üç hedef şöyledir; "Batı tipi demokrasi, sosyal devlet, adil gelir dağılımı, işsizliğin azaltılması, çağdaş teknoloji kullanımı, planlı karma ekonomi, mülki yapının yenilenmesi, demokratik devlet, bağımsız dış politika, çevre korunması, kadın ve gençlere özel ilgi gösterilmesi, devletin bilim, sanat ve kültüre destek olması, gurbetçi işçilere sahip çıkılması" (Cumhuriyet Gazetesi, 1986, s. 1).

Öncelikli hedefler doğrultusunda demokrasiyi toplumun tüm kesimlerinin hissetmesi ve tüm kurumların içselleştirmesi gerektiği savunulmuştur. Demokrasinin geliştirilmesi için 1982 Anayasasının geniş bir içimde değiştirilmesi gerektiği amaçlanmıştır. Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinin tüm yurttaşlara ücretsiz olarak sunulması gerektiği belirtilmiştir. Sosyal adaletsizliğin Türkiye'nin genel sorunu olduğu ve bu adaletsizliğin öncelikle konut yatırımları, eğitim ve sağlık yatırımlarının Sosyaldemokrat Halkçı Partinin iktidarında iki katına çıkarılarak çözüme ulaştırılacağı hedeflenmiştir. Aynı zamanda grev hakkının ve toplu sözleşme hakkının işçilerin hakkı olduğu ve bu hakkın tanınması gerektiği belirtilmiştir. Asgari ücretin, memur ve emekli maaşların yükseltilerek alım gücünün arttırılması gerektiği belirtilmiştir. Bölgesel bazda (özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da) kalkınma ile eşitsizliğin önüne geçilmesi gerektiği ve kooperatifleşmenin geliştirilmesi ve desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Tüm bu maddelere bakıldığı zaman en temelde SHP'nin adil servet ve gelir dağılımını sağlayabilmeyi hedeflediği görünmektedir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 4-64).

Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin deneyimlerini de göz önüne alarak tabanını yalnızca işçilerden değil zanaatkarlar, memurlar, esnaflar, çiftçiler ve küçük burjuvalardan oluşturmuştur (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 3). Aynı zamanda 20. yüzyılda ortaya çıkan yarı zamanlı, sözleşmeli olarak daha çok bilgi üzerine çalışan prekarya sınıfını da tabanına katmıştır. (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 7).

SHP'nin ekonomi politikası planlama temeline oturtulmuştur. Kıt kaynakların en verimli şekilde kullanılması ve kalkınmada düzenli büyümenin sağlanması en önemli mesele olmuştur. Kalkınmanın yanında işsizliğin azaltılması, sanayileşme ve ekonomik bağımsızlığın kazanılması gerekliği vurgulanmaktadır. Kalkınma ve ekonomik atılımlar gerçekleştirilirken, bu kazanımların eşit ve adaletli bir şekilde yurttaşlara dağıtımının sağlanması, özellikle orta direğin olabildiğince genişletilmesi ve refahın tabana yayılması hedeflenmiştir. İşsizliğin azaltılıp ortadan tamamen kaldırılmasına kadar işsizlik sigortasının hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985: 34). SHP, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı döneminde özelleştirilmesine muhalefet etmiş ve KİT'lerin etkin bir şekilde çalışması için yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. KİT'ler aynı zamanda gıda, kıyafet vb. temel ihtiyaçların üretiminde önemli bir yere sahip olmasından dolayı dar gelirli yurttaşlar için yaşamsal bir öneme sahiptir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 19-20).

SHP, temel anlamda sosyal demokrat ve Atatürk'ün ilkeleri doğrultusunda siyaset yapmış bir parti olarak siyasal tarihimizde önemli bir yer edinmiştir. SHP, Türkiye'de sosyal demokrasi rüzgârı estirirken 1980'lerde kendisini demokratik sol olarak tanımlayan Demokratik Sol Parti de (DSP) siyaset sahnesindeki yerini almaya başlamıştı.

4.1.7. Demokratik Sol Parti Dönemi

Bülent Ecevit, 12 Eylül Darbesinden sonra siyasal yasaklı idi. Ancak halk tarafından hala tabanı olan ve darbe dönemi boyunca yazmış olduğu yazılardan ve yabancı basına verdiği demeçlerden dolayı birçok kez hapishanede de yatmış olan Bülent Ecevit, eşi Rahşan Ecevit'in Genel Başkanı olduğu Demokratik Sol Parti'yi (DSP) 14 Kasım 1985 tarihinde kurmuştur. Ecevit'ler DSP'yi kurarken halk ile kuracaklarını söylemişler ve kurucularının yaklaşık yüzde 80'ini işçi, köylü, esnaf ve emekli memur kökenlilerden oluşturmuşlardır (Polat, 2009, s. 61). Bülent Ecevit'in 6 Eylül 1987 Referandumuyla siyasi yasağı kalkmış ve 13 Eylül 1987 Kurultayında Genel Başkan olmuştur.

DSP, siyasi yelpazenin merkez solunda yer almış ve dönemin diğer merkez solunda yer alan partisi SHP'ye rakip olmuştur. Ecevit'in yeni partisi eşitlik, özgürlük,

adalet, dayanışma, demokrasi, refah ve güvenli yaşam ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. DSP'nin 1986 tarihli tüzüğünün ilk maddesi şöyledir;

> "Demokratik Sol Parti, insanca ve hakça gelişmeyi dirlik düzen İçinde hızlandırarak, Türkiye'yi Atatürk Devrimi ve ilkeleri doğrultusunda çağda uygarlık düzeyinin üstüne eriştirmeyi; demokrasiye her alanda geçerlilik kazandırmayı; insan haklarını ve özgürlükleri sağlam güvencelere dayandırarak genişletmeyi; halk katılımının her alanda sürekli ve etkili olmasını sağlayarak ulusal egemenliği pekiştirmeyi amaçlayan; hukukun ve emeğin üstünlüğünü; toplumda ve uluslar arasında eşitliği, adaleti ve dayanışmayı; ulusal bağımsızlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulusu ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğünü gözeten; yurtta ve dünyada barış için çalışan; ve gücünü halktan alan bir siyasal kuruluştur" (Demokratik Sol Parti, 1986, s. 9).

Demokratik Sol Parti'nin programında da diğer partilerde olduğu gibi ilk politikalarının ekonomi üzerine olduğu görünmektedir. Üretimi ve tüketimi hak temeline oturtan DSP, demokratik temeller ışığında adil ve eşit paylaşımı desteklemektedir. Her türlü paylaşımın eşit ve adil olması, sosyal demokrasinin ileri aşaması olan ekonomik demokrasiye geçişi sağlayacaktır düşüncesi savunulmaktadır (Demokratik Sol Parti, 1987, s. 18). DSP, temel hak ve özgürlüklere dayalı çoğulcu ve demokratik katılımı savunan, sosyal demokrasinin dört temel özelliği olan özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışmanın önemine vurgu yapan bir siyasal parti olmuştur (Demokratik Sol Parti, 1987, s. 1-160).

SHP ve DSP'nin aynı dönemde siyaset yapmaları, iki partinin de kendisini merkezin solunda konumlandırması, birleşmemelerinin altında mutlaka farklılıklarının olduğunu düşünüp, aynı dönem parti programlarını inceledikten sonra ana hatları ile ortaya çıkartılmaktadır. Öncelikle CHP'nin miras bıraktığı yerde ortaya çıkması, iki partinin ilk göze çarpan farklılıklarıdır. Ecevit'in CHP genel başkanlığı ile DSP genel başkanlığı karşılaştırıldığında daha önce "halkçı Ecevit" iken 12 Eylül'ün getirdiği atmosferin etkisi ile daha "devletçi" bir lider profili çizmiştir. DSP politikalarını 24 Ocak Ekonomik Kararlarının üzerine yazması bunu kanıtlar niteliktedir. 24 Ocak kararlarının hem ekonomik hem de sosyal olarak yurttaşları etkilediği tezini savunmuşlardır (Ecevit ve Gürkan, 1986, s. 6).

İki parti arasındaki diğer fark ekonomi alanında görülmektedir. SHP devletçi ve planlı bir ekonomi politikası savunmaktadır. DSP ise hem kapitalizme karşı olduğunu hem de işçi sınıfının diktatörlüğüne karşı olduğunu belirtmektedir. Bunlar yerine başta kooperatifçilik olmak üzere "Halk Sektörü" anlayışını savunmaktadır. SHP aynı zamanda küçük esnaf ve sanayici üzerine politikalar ortaya koyarken DSP'nin bu konuda kayda değer bir politikası bulunmamaktadır (Ecevit ve Gürkan, 1986, s. 6).

SHP ve DSP'nin farklılıklarının yanında benzerliklerinin daha fazla olduğunu belirterek benzer özelliklerinden bahsedecek olursak öncelikle her iki parti de milliyetçilik konusunda ortaklaşmaktadır. Aynı zamanda demokratik kurumlara, temel hak ve özgürlüklere, demokratik ve çoğulcu katılıma önem vermektedirler. Her iki parti de kitle partisi, kamucu, ekonomik gelir adaleti, tarımda devlet desteği, yabancı sermayenin koşullara bağlı kabulü, yüksek kalkınma hızı, çevre ve enerji konuları, merkeziyetçiliğin azaltılması gerekliliği, devletin topluma tabiiyetinin olması gerektiği konularında hem fikir olmuşlardır (Ecevit ve Gürkan, 1986, s. 6).

Yukarıda bahsedilmiş olan farklılıklar ve benzerliklere baktığımız zaman aslında DSP ve SHP'nin aynı partiler olduğunu ancak liderlerinden dolayı birleşemediklerini görmekteyiz. SHP tarafı DSP ile birleşme fikrine sıcak bakarken DSP tarafı SHP ile çok farklılıkların olduğunu söyleyip Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre "Birleşmeyi düşünmüyoruz. DSP ayrı bir parti olarak kalacak" şeklinde haber olarak yayınlanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1986, s. 1).

4.1.8. CHP'nin Yeniden Kurulması ve SHP ile Birleşme

12 Eylül Darbesi'nin ardından 16 Eylül 1981 tarihli 2533 sayılı yasa ile kapatılan CHP'nin, siyaset sahnesine nasıl tekrar döndüğü üzerinde durulmalıdır. Öncelikle 12 Eylül öncesinden partilerin yeniden açılabilmesi için 2533 sayılı kanunun kaldırılması gerekiyordu. 1991 Genel Seçimlerinin sonucunda Doğru Yol Partisi (DYP) ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti bir araya gelerek 49. Cumhuriyet Hükümetini 20 Kasım 1991 tarihinde kurmuşlardı. Süleyman Demirel, Başbakan; Erdal İnönü, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olmuştu (Cumhuriyet Gazetesi, 1991, s. 1). Kırk dokuzuncu Cumhuriyet Hükümeti kapatılmış olan siyasal partilerin yeniden aynı isimle açılmasına

dair kanunda değişiklik yapılması konusunda tam mutabakata varmışlardır. Bu mutabakat sonucunda "16.10.1992 gün ve 2533 sayılı Siyasal Partilerin Feshine Dair Kanunu" 3 Temmuz 1992 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanması ile kanunlaştırıldı (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 1992, s. 17-20).

SHP'nin 1991 Genel seçimlerinin sonucunda almış olduğu yüzde 20,8 oy CHP ve SHP'nin ortak tarihlerinde alınmış en düşük oy oranı olmuştu. Yalnızca oy oranı olarak değil "Ana Muhalefet Partisi" konumunu da ilk defa kaybetmiş oldular. Bu seçim hezimeti üzerine 12 Eylül öncesi CHP'nin Genel Yönetim Kurulunda yer alan üyeler 21 Mart 1992 tarihinde toplanıp, CHP'nin yeniden açılması için çalışmalara başlamışlardır. Gerçekleşen Genel Yönetim Kurulu toplantısının ardından örgütün bütün üyeleri toplantılar yapılmış ve sonuç olarak partinin 9 Eylül 1992 tarihinde yeniden kurulması kararlaştırılmıştı. Kurultay tarihi yaklaştıkça bugüne kadar konuşulmayan bir konu da gündeme girmiş oluyordu. Genel Başkan kim olacaktı? CHP tabanının büyük bir kısmı Bülent Ecevit olmasını isterken bir kısmı da Deniz Baykal'ın olması yönünde görüş bildiriyorlardı. Bülent Ecevit'e gidilip Genel Başkan olması yönünde teklif götürüldüğünde ilk başta birkaç gün müsaade istemiş ve en nihayetinde CHP Genel Başkanlığını kabul etmediğini ve CHP'lileri DSP çatısı altında görmek istediğini bildirmiştir (Polat, 2009, s. 177). 9 Eylül 1992 tarihinde toplanan CHP kurultayında Deniz Baykal, delegenin 679 oyuyla Atatürk, İnönü ve Ecevit'ten sonra CHP'nin dördüncü Genel Başkanı Seçildi. CHP'nin de yeniden siyaset sahnesine dönmesi ile Atatürk'ün mirası, üç parti halinde Türkiye Cumhuriyeti siyasetinde mücadeleyi sürdürüyorlardı.

1990'lı yıllar Türkiye için çok hareketli ve bir o kadar da sorunlu geçmiştir. Ekonomik krizlere eşlik eden siyasal krizler yurttaşlar için zor günleri işaret ediyordu. SHP ise en az ülkenin içinde bulunduğu ortam kadar da zor günler geçirmekteydi. Parti içi ayrılıklar, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) skandalı gibi sorunlar SHP'nin belini bükmüştür. 17 Nisan 1993 tarihine gelindiğinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın aniden vefat etmesinin ardından koalisyon, Cumhurbaşkanı için Başbakan Süleyman Demirel üzerinde anlaşılmıştır. Demirel'in 16 Mayıs 1993'te Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Koalisyonun yeni Başbakanı Tansu Çiller olunca İnönü, SHP Genel Başkanlığını bırakacağını açıklamıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1993, s. 1). SHP'nin yeni Genel Başkanlığı için 11 Eylül'de dört kişi yarıştı. Yarışan dört kişi, Murat Karayalçın, Aydın

Güven Gürkan, Yüksel Çakmur ve Tolga Yarman olmuştu. Kurultayda, delegenin 559 oyuyla Murat Karayalçın Genel Başkan olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1993, s. 1).

Murat Karayalçın'ın SHP Genel Başkanı olması ile solda birleşme tartışmaları daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Türkiye'de faal olan üç sol parti yani SHP, DSP ve CHP'nin birleşmesi sol kamuoyunda umudun yeşermesini sağlıyordu. Birleşme için CHP'liler ve SHP'liler birbirleri ile kendi partileri çatısı altında toplanmaları için görüş bildiriyorlardı. Sol siyasetçilerin hepsi SHP'nin İSKİ skandalı ve Sivas Katliamı ile sosyal demokratların adının yıprandığının ve yeni bir başlangıca ihtiyacı olduğunu biliyordu. Bunun da tek yolu CHP'yle birleşmekti. SHP cephesinde Genel Başkan Karayalçın, "SHP, PM solda birlik kararı aldı. Birleşme görüşmelerinde tek koşulumuz, ön koşulsuz yaklaşım." şeklinde açıklamalarda bulunuyordu (Milliyet Gazetesi, 1993, s. 15). SHP cephesi birleşme yolunda açıklamalarda bulunurken CHP cephesinde ise Genel Başkan Baykal, "CHP'yi biz dayatmasak bile halk dayatıyor. Birlik kararı alınsın. CHP'yi birlikte ayaklandıralım" diyordu (Cumhuriyet Gazetesi, 1993, s. 5). Ecevit'in DSP'si ise birleşmeye soğuk bakıyordu. Milliyet Gazetesine verdiği demeçte DSP'nin sosyal demokrat olmadığını, demokratik sol bir parti olduğunu belirtip SHP'yi ahlaksızlıkla suçlayıp, CHP'yi hizipçi diyordu (Milliyet Gazetesi, 1993, s. 15). Bu demeçten de anlaşılacağı üzere DSP'nin birleşmede olması mümkün gözükmezken SHP ve CHP birleşmeye daha yakın duruyordu.

Birleşme gündemi sürerken 1994 Mahalli İdareler Genel Seçimleri yapılmış ve merkez soldaki bölünme net şekilde üç partiye de bir şey kazandırmamıştı. Oysaki beş yıl önceki Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde merkez sol parti SHP 1. parti olmuştu. Merkez soldaki bölünme sağın güçlenmesi ile sonuçlanmıştı. Bu kötü sonucun ardından CHP ve SHP birleşme için ciddi adımlar atmaya başlamıştı. Her iki partiden beşer kişiden oluşan on kişilik komisyon kurularak 30 Eylül 1994 tarihinde "bütünleşme ön protokolü" imzalandı (Polat, 2009, s. 202). Bu birleşme protokolü her iki partinin Genel Başkanları tarafından 6 Kasım 1994 tarihinde imzalandı. Ancak her iki partide de kimin Genel Başkan olacağı konusunda tartışmalar sorun yaratıyordu. Hem SHP hem de CHP kendi Genel Başkanlarının yeni oluşumda Genel Başkan olması gerektiğini savunuyordu. Sorun kısa sürede çözüldü ve her iki partide yeni CHP'nin Genel Başkanı olarak Hikmet Çetin isminde uzlaştılar. Çetin CHP'nin beşinci Genel Başkanı oldu. 18 Şubat 1995 tarihinde

toplanan SHP kurultayı kendisini feshetti (Cumhuriyet Gazetesi, 1995, s. 1). Böylelikle Sosyal demokrat arenada yeni bir dönem açılmış oldu.

4.1.9. Deniz Baykal Dönemi

Hikmet Çetin'in çatı aday olarak CHP Genel Başkanlığı süreci yalnızca 205 gün sürmüş ve Deniz Baykal, Murat Karayalçın'ı 27. CHP Kurultayında (9-10 Eylül 1995) 681'e karşı 309 oyla yenerek, tekrar CHP Genel Başkanı olmuştur. Baykal dönemi CHP'sini sosyal demokratların ve merkez sol siyasetin var olma dönemi olarak nitelendirebiliriz. Özellikle 1990'lar boyunca hem oy oranı düşük kaldı hem de 1999 Genel Seçimlerinde tarihinde ilk defa baraj altında kaldı. Baykal dönemi 1995 Genel Seçimleri itibariyle değerlendirecek olursak temelde demokrasi ve hukuk devletinin kurumsallaşması yönünde politikalar geliştirdiğini görmekteyiz. 12 Eylül darbesinden sonra kurulan CHP, demokrasi tartışmalarını 12 Eylül öncesinden daha fazla söylemine yansıtmıştır. Özellikle düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, demokratik kurumlar, hukuk reformu, adalet reformu gibi reformları önceleyen yeni bir anayasa yapmak üzerine seçim vaatlerinde bulunmuştur (Baykal, 1995, s. 1-52).

1990'lar boyunca Türkiye'deki iç ve dış güvenlik sorunları CHP'yi bu konuda politika yapmaya itmiştir. Ülkenin bölünmez bütünlüğü belirtilerek her türlü terör, şiddet ve baskının ortadan kaldırılması gerekliliği belirtilmiştir. CHP'nin çağdaş Türkiye'nin temeli olarak nitelendirdiği laiklik kavramı da bir diğer politikasını oluşturmuştur. Laikliğin her türlü inancın güvencesi olduğu, çoğulcu ve katılımcı demokrasinin vazgeçilmez koşulu olduğu, toplumsal barışın ve çatışan değil uzlaşan Türkiye'nin temel taşı olduğu, devletin görevinin dinsel inançlara karışmak değil, vicdan ve inanç özgürlüğünü korumasının görevi olduğu savunulmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 16).

Baykal dönemi CHP, Türkiye'nin bir Kürt sorunu olduğunu kabul etmiş ve bu soruna yönelik çözümlerini demokrasi, eşitlik ve hoşgörü içerisinde çözümleyeceğini belirtmiştir. Aynı zamanda CHP'nin sosyal demokrat bir ideolojiye sahip olduğu belirtilip emeğin en yüce değer olduğu söylemlerde dile getirilmiştir. Emek gelirleri üzerindeki vergilerin azaltılması, asgari ücretin onurlu ve sağlıklı bir yaşam düzeyine arttırılması,

sendika, toplu sözleşme ve grev yasalarının düzenlenmesi, grev haklarının korunması, kamu çalışanlarına grevli toplu sözleşme hakkının verilmesi, çalışma sürelerinin aşamalı olarak Avrupa Birliği standartlarına uydurulması gibi politikalar üretmiştir. Her sosyal demokrat parti gibi Baykal dönemi CHP'si de kadın erkek eşitliğinin sağlanması için dezavantajlı kadınların haklarının arttırılması konusunda da politikalar üretmiştir. Bununla birlikte sosyal devletin geliştirilmesi sağlanacak ve çalışan, işsiz, yoksul emekli, engelli, yaşlı, kimsesiz, ev kadını, çiftçi tüm yurttaşların çağdaş bir ulusal sosyal güvenlik temel yasası çıkartılacağı vaat olarak verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 25).

Baykal dönemine baktığımızda genel olarak eşitlik, adalet, özgürlük üzerine politikaların gündemde olduğunu görmekteyiz. Ancak Baykal dönemi sosyal demokratların o güne kadar ki sosyal demokratlardan farklı olarak ne iktidar olabilmiş ne de iktidar ortağı olabilmiştir. Bu yüzden vaatlerinin hiçbirini gerçekleştirecek fırsatı da doğal olarak bulamamıştır. En etkili olduğu dönem olarak sayılabilecek 2002 Genel Seçimlerinden sonra oluşan iki partili TBMM'de tek muhalefet partisi olduğu dönemde ise yasaklı olan dönemin Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasağını kaldırması yolunda adımlar atmış, bu da demokratik bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Aynı dönemde 1 Mart 2003 tarihinde Irak'a asker gönderilmesi ile ilgili tezkerenin iktidarın mutlak çoğunluğuna rağmen etkin muhalefetiyle TBMM'den geçirmemesi, Baykal dönemi CHP'sinin önemli izleri arasında yerini almıştır.

Türkiye'nin kutuplaşmaya başladığı 2007 Cumhurbaşkanı Seçimlerinde "367 Krizi" adı verilen krizi patlak vermiştir. 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde TBMM'de çıkan kriz 27 Nisan E-Muhtırası ile sonuçlanmıştır. TSK'nın internet sitesinde yayınladığı bildiriye göre Cumhurbaşkanının, Atatürkçü ve laik bir çizgide olmasını aynı zamanda anayasın temel niteliklerine uygun birisi olması yönünde uyarıları barındırmaktaydı (Cumhuriyet Gazetesi, 2007, s. 4). Bu uyarının sonucunda 2007 Genel Seçimleri yapılmış ve AK Parti yeniden tek başına iktidara gelmiş ve Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Baykal döneminin çalkantılı siyaseti aynı çalkantı ile son bulmuştur. Deniz Baykal CHP Genel Başkanlığından 10 Mayıs 2010 tarihinde istifa etmiştir.

4.1.10. Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi

Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP Genel Başkanı olması ile parti içinde değişim rüzgarları esmeye başlamıştır. CHP, sosyal demokrasinin temel özellikleri olan özgürlükçü, eşitlikçi, dayanışmacı ve çoğulcu bir parti olduğunu 2011 Genel Seçimlerinde mitinglerde altını çizerek belirtirken, Kılıçdaroğlu dönemi CHP'si öncelikle yeni bir anayasanın hazırlanması gerektiğini ısrarla öne sürmüştür. Yeni anayasanın toplumsal barışı sağlayacak, özgürlükçü, demokratik ve yargı bağımsızlığını güvenceye alır nitelikte olması gerekliliği önemle vurgulanmış, özgürlükçü bir demokrasi inşa edilip kişi hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması savunulmuştur. Özgürlüklerin en önemlisi olarak ifade özgürlüğünün olduğu belirtilmiş ve bu özgürlüğün evrensel insan hakları hukukuna uygun hale getirilmesi önerilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 9). Bu yıllarda çoğulculuğun önemi daha da fazla anlaşılarak çoğulcu, eşitlikçi ve sosyal adaletin olduğu, katılımcılığın arttırılması, kuvvetler ayrılığının tam anlamda ayrılması ve denge denetim mekanizmalarının kurulması, ayrımcılığın her alandan kaldırılması, kadın erkek eşitliğinin tesis edilmesi Türkiye'yi daha demokratik bir ülke haline getirileceği sözü verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 10-11).

Demokrasi ve özgürlüklerin inşası ile sürdürülebilir kalkınmada CHP'nin politikalarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Kılıçdaroğlu dönemi CHP'si güçlü sosyal devlet, istikrarlı büyüme ve rekabetçi ekonomiden yana olduklarını işsizlik, kayıt dışı çalışma, çalışanın güvencesiz çalışması ve yetersiz sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin düzeltilmesi gerektiğini politika haline getirmiştir. Bununla birlikte bilgiye dayalı sektörlere teşvik verilmesi, AR-GE yatırımlarına teşvik verilmesi, bilişim reformunun gerçekleştirilmesi, telefon ve internet hizmetlerinin iyileştirilmesi teknolojik gelişmelerden geri kalmamak amacıyla vaat olarak verilmiştir. CHP'nin buradaki amacı dünya ile entegre olmak ve küreselleşmenin bir parçası haline gelmektir. Bu yüzden sanayi ve sanayiciye destek, kobilerin arttırılası ve desteklenmesi aynı zamanda kredi ve teknoloji desteğinin verilmesi, girişimcilere destek verilerek istihdamın arttırılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Her alanda kalkınmanın sağlanması amacıyla kadınlara, gençlere, çiftçi ve esnaflara desteklerin arttırılması ve teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Son olarak çevre dostu üretim yaygınlaştırılarak çevre kirliliği ve atık yönetimi kontrol altına

alınıp iklim değişikliği ile mücadele edilmesi gerekliliği belirtilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 20-48).

Kılıçdaroğlu dönemi sosyal demokrasiyle yeniden iç içe geçilen bir dönem olmuştur. Sosyal demokrasinin evrensel değerleri söylem ve slogan haline getirilmiştir. Bunlardan birisi olan dayanışmayı CHP, toplum ve devlet dayanışması şeklinde yorumlamıştır. Bu dayanışma, aile sigortasını hayata geçirip ailenin korunmasını sağlayarak güçlü sosyal devlet yapısının temelini oluşturacaktır. Böylelikle sosyal güvenlik ve sosyal koruma ağı geliştirilecektir. Aynı zamanda kadın erkek eşitliği sağlanıp sosyoekonomik kalkınmada ivme yakalanmış olacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 50-64).

Kılıçdaroğlu dönemi *Yeni CHP* dönemi olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi Baykal dönemi milliyetçi, AB karşıtlığı, Kürt sorunundaki belirsiz tutumu ve yoksul sınıf yerine orta sınıfla bağ kurması eleştirilmiş ve sosyal demokrasiye uygun olarak görülmemiştir. Yeni CHP dönemi ise Kılıçdaroğlu'nun milliyetçi kesime olan mesafesi ve CHP'yi yenileme isteği değişimin sembolü olmasını sağladı. Kılıçdaroğlu'nun girdiği ilk seçim olan 2011 Genel Seçimlerinde, seçim bildirgesinde "Cumhuriyet'in kurucu ilke ve değerlerine bağlı, çağdaş bir sosyal demokrat parti" olarak kendisini tanımlamıştır. Bu tanımlamanın yanında CHP, "Herkes için CHP" sloganıyla toplumun bütün kesimlerini kucaklayıcı bir dil geliştirmeye başlamıştır. (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 1- 134).

Çalınmanın buraya kadar olan bölümlerin de sosyal demokrasinin Avrupa'da ortaya çıkışından ve Türkiye'ye nasıl geldiğinden bahsedilmiştir. Türkiye'de sosyal demokrat liderler tarihsel perspektiften incelenmiştir. İzleyen bölümlerde Türkiye'de sosyal demokrasinin başat aktörleri olan Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun ekonomi, din ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını inceleyip, karşılaştırma yapılacaktır. Gündeminde farklı politikaların merkeze alındığı ve farklı dönemlerde etkin olan bu sosyal demokratlar, Türkiye'de sosyal demokrasinin kendi dönemlerinde en etkili isimleridir. Yapılan çalışmada, Türk siyasal tarihinde yer bulan bu isimlere ve onların çalışmalarına yer verilmektedir. Seçilen temalar da öne çıkan; belli dönemlerde Türkiye'nin gündeminin ilk sıralarında yer almaları olup liderlerin bu konular üzerinde politikalarının varlığıdır.

4.2. Sosyal Demokrasi ve Ekonomi

Sosyal demokrat ekonomi modeli, sonuçta refah devletini esas alan bir modeldir. Sosyal demokratlar, Bernstein'ın belirlediği iki temelde ekonomiyi yorumlamaktadır: siyasetin önceliği ve sınıflar arası yardımlaşma. Siyasetin önceliği, kapitalizmin vahşiliğinden arındırılıp kontrol altına alınması ve yönetilmesidir. Yani Keynesci politikalarla krizlerin önüne geçerek refah devletiyle birlikte kapitalizmin yarattığı servet birikimini yönetmek ve adaletli bir biçimde yurttaşlara dağıtmaktır. İkincisi ise sınıflar arası yardımlaşmada ise siyasetin önceliğini yerine getirmek için gerekli olan dayanışma ve uzlaşmayı sağlamak esastır (Bernstein,ty).

Sosyal demokrat ideolojiye göre yurttaşlar, ancak sosyal ve ekonomik koşullar eşitlik ve adalet ilkelerine göre oluşturulduğunda özgür olabilir. Aynı zamanda yurttaşlar, istihdama katılmada ve sosyal güvenlik sahibi olmada devlet tarafından adaletli ve eşit bir şekilde yararlandırılmalıdır. Yurttaşlar, dayanışma ve yardımlaşma içerisinde oldukları taktirde refah seviyesi de artacak ve ekonomik eşitliğin ve geri dağılımında adaletin sağlanması mümkün hale gelecektir. Sosyal demokratlara göre refah devletine giden yola üç temel ilke sayesinde ulaşılmaktadır: Büyüme, sosyal dengeleme ve sürdürülebilirliktir. Bu, üç temel ilkeden eşit derecede yararlanılması gerekmektedir. Bu özelliğiyle sosyal demokrasi, diğer ideolojilerden ayrı bir yerde konumlanmaktadır (Bernstein, ty).

Sosyal demokrat ekonomi modelinin üç sacayağı bulunmaktadır. (Vaut, 2009, s. 62-70). Sosyal demokrat ideoloji; "*özgürlükçü, adaletli ve dayanışmacı"* bir toplum inşa etmek istemektedir. Bu istekleri ise ancak *refah devleti* ile mümkün olacaktır. Refahın yakalanabilmesi içinse istikrarlı ekonomik büyümenin güvence altına alınması gerekmektedir. Sosyal demokrasinin ekonomi modelinin hedeflerine bakacak olursak bunları *dış ekonomik denge*, *düşük işsizlik* ve *düşük enflasyon* olarak belirleyebiliriz. Bu üç hedefin bozulmasıyla toplumun sosyolojik yapısının da değiştiği gözlemlendiğinden istikrarın bozulması kaçınılmaz olacaktır. Keynes, bu konuyu "konjonktürel dalgalanmaları dengelemek ve durgunluğu önlemek" olarak açıklamaktadır (Özçelik ve Sunay, 2018, s. 852).

Sosyal demokratlar, zaman ilerledikçe değişim ve dönüşüme de ayak uydurmak istemişlerdir. Bu nedenle ekonomik büyümeyi, gelişen teknoloji ve ekolojik yenilenmeyi

de içine katarak yeni ve çağdaş politikalar geliştirmeye başlamışlardır (Vaut, 2009, s. 62-70).

Sosyal denge, temel değerleri özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışma olan sosyal demokrasi için gerekli olan bir ilkedir ki bu Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin temel haklar kısmına da uygundur. Sosyal demokrasi, ülkede yaşayan tüm yurttaşların maddi temeller üzerinden güvenceli ve onurlu bir yaşama sahip olması gerektiğini öne sürmektedir. Sosyal dengenin olması, yurttaşların kendi ekonomik başarılarının dışında sosyal ve demokratik hayata katılmasını da sağlamaktadır. İktisadi büyüme, sosyal demokratlar için bu yüzden çok önemlidir. Ancak, iktisadi büyüme, adaletli ve sosyal dengeyi gözeterek gerçekleştirilmelidir (Vaut, 2009, s. 64-66).

Dünya ekonomisinde kazanç elde etmenin önkoşulu sosyal dengenin olmasıdır. Dani Rodrik, bu konuda sosyal güvenliği gelişmiş ülkelerin ekonomik alanda da gelişmiş en başarılı ülkeler olduğunu belirtmektedir. Çünkü sosyal güvenlikleri sağlanmış olan yurttaşların olduğu ülkelerde bireysel çalışma konusunda motivasyonlarının arttığı gözlemlenmekte olduğundan bahisle Rodrik, üretkenliğin gelişmesi için sosyal dengelemenin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Cevizli, 2013, s. 23-24). Sonuç olarak, ekonomik büyümeyle sosyal dengeyi sosyal demokrat ideoloji dengelemeye çalışmaktadır. Bu, sosyal demokratlar için önemli ekonomik bir hedeftir.

Ekonomi politikasının üçüncü ayağı olan sürdürülebilirlik ise sosyal, ekonomik ve aynı zamanda ekolojiyi içinde barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik denilince akla ilk olarak iklim, doğa, ekoloji vb. gibi kavramlar aklımıza gelmektedir çünkü sosyal demokratlar sürdürülebilirliği tanımlarken artan dünya nüfusunda kıt kaynakların doğru, adil ve doğaya saygılı şekilde kullanılması ve yenilenebilmesine özel önem atfetmektedir. Kıt kaynakların bugün hoyratça kullanılması, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayamamasına neden olacaktır. Bu noktada sosyal demokrasi piyasa ekonomisinden vazgeçmemekte ancak refahın gelecek kuşaklara aktarılmasını önemsemektedir. Refah devletinin ya da sosyal devletin gelirlerini sabit olarak arttırarak ve kesintisiz bir hizmet olarak yurttaşlara geri döndürmesi asıl hedeftir. Aynı zamanda sürdürülebilirlik, yurttaşların toplumsal sosyal hayata katılımını kalıcı hale getirilmesini sağlamada önemli bir ilke olmuştur (Vaut, 2009, s. 66-68).

Sonuç olarak, büyüme, sosyal dengeleme ve sürdürülebilirlik ilkeleri, eşit ölçüde uygulandığı taktirde gözle görülür bir büyüme yakalanmış olacak ve aynı zamanda yurttaşların tamamı bu büyümeden yararlanacaktır. Örnek olarak SPD'nin Hamburg Programı'nda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

> "Biz, ekonomik dinamizmi, sosyal adaleti ve ekolojik akılcılığı bir araya getiren sürdürülebilir bir ilerleme için çaba gösteriyoruz. Nitel büyüme sayesinde yoksulluğu ve sömürüyü aşmak, herkes için refahı ve iyi çalışma koşullarını mümkün kılmak ve iklim dönüşümü tehdidine cevap oluşturmak istiyoruz. Yapılması gereken, gelecek kuşaklar için de hayatın doğal temellerini güvenceye almak ve hayat kalitesini yükseltmektir. Bu amaçla, bilimsel ve teknik ilerlemenin olanaklarını insanların hizmetine sokmak istiyoruz." (SPD, 2007, s. 5).

Sosyal demokrat ekonomi modeli, sosyal demokrasinin temel değerleri ışığında piyasa ekonomisinin pozitif yönlerinden yararlanarak kapitalizmin vahşiliğini azaltıp yurttaşları yoksullaştırmadan yöneten, özel mülkiyete karışmayan ve rekabetçi ekonomiyi savunan, bunların sonucunda, refah devletine ulaşmayı amaçlayan bir modeldir. Yukarıda bahsedilen büyüme, sosyal dengeleme ve sürdürülebilirlik ilkeleri kendileri içinde senkronize olabilen ve birbirinin önüne geçmemesi gereken ilkelerdir. Bu ilkelerin senkronizasyonunu sosyal demokrasinin temel ilkelerini baz alarak şu şekilde örneklendirebiliriz: Sosyal demokratlar, adalet uğruna özgürlüklerini, özgürlükleri uğruna da adaletlerini kaybetmek istemezler.

Her iki ilkenin de yani özgürlüğün ve adaletin bir arada olabilmesi için uzlaşma ve dayanışmaya ihtiyaç vardır. Bu yüzden ilkeler, eşit düzeyde ve aynı anda savunmak zorundadır. Sosyal demokrasinin ekonomi modelini oluşturan bu üç sac ayak, sosyal demokrasinin temel ilkeleri gibi senkronize bir şekilde uygulanırsa sonuca ulaşır. Şimdi ise Türkiye'deki sosyal demokrat liderlerin zaman içerisindeki ekonomi politikalarının nasıl olduğunu inceleyerek sosyal demokrasinin temel ekonomi modeli kapsamında değerlendirip aynı zamanda kendi aralarındaki kıyaslama yapılacaktır.

4.2.1. Türkiye'deki Sosyal Demokrat Liderlerin Ekonomi Politikaları

Türk siyasi tarihinde ekonomi her zaman tartışmaların odağında olmuştur. Siyaset meydanlarına tartışmalar hep ekonomi ile başlamıştır. Sosyal demokrat liderler ekonomi

politikalarının sonucunu refah devletiyle sonlandırmışlardır. Şimdi sosyal demokrat liderlerin ekonomi politikaları sırasıyla incelenecektir.

4.2.1.2 Ekonomi ve Bülent Ecevit

Ecevit, demokratik ekonomi politikasının hem devletçilikten hem Marksizm'den hem de liberalizmden farklı bir politika olduğunu savunmuş, bu modellerden en önemli farkını o dönemde Türkiye'de toplumun büyük bir kesiminin köylerde yaşamasından dolayı köylülerin bu politikalara dahil olması şeklinde ifade etmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 25). Çünkü Bülent Ecevit dönemindeki CHP, refahın tabana yayılması ve emekçilerin haklarının tam anlamıyla alabilmesi için politikalar geliştirmiştir. Ekonomi politikalarının temelini özgürlük, eşitlik, dayanışma ve emeğin üstünlüğü oluşturmuştur. Ekonomide atılımın gerçekleşmesi için tek şartın halkın kendi kendini yönetmesi olduğu belirtilmiş, demokratik kurumların oluşmasının ekonomiyi doğrudan etkileyeceği ve Türkiye'de refah devletine bir yönelişin olacağı beklentisi dillendirilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 24).

Ecevit dönemi CHP'si, Türkiye'de halk çoğunluğunun yoksullaştığını ve bir avuç insanın refahının arttığını, yurttaşların buna ses çıkarmaması için ise özgürlüklerin kısıtlayıp demokrasinin kısırlaştığını 1973 Seçim Bildirgesinde ifade etmektedir. CHP, ekonomik kalkınmanın, tüm yurttaşların özgür olduğunda gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Bu ekonomik kalkınmanın yolu, yurttaşların emeğinden ve üretiminden oluşan sermayeyi yine halkın yatırımlarına dönüştürmekten geçmektedir. Bu özel girişimlerin yanında devlet girişimi de olacak, ancak devleti halktan daha güçlü kılıcı boyutlara varmayacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 24).

Ekonomik kalkınmada köylülerden başlayarak topluma dengeli ve adaletli bir şekilde yayılacaktır. Ecevit'e göre Türkiye'de o güne kadar biriken servetin üst sınıflarda toplanmasından dolayı yurttaşlar yoksul kalmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 25). Ecevit, Türkiye'nin bir tarım toplumu olduğunu ve ekonomik kalkınmada kaynakların öncelikle tarıma, tarımdan sanayiye, sanayiden de hizmet sektörüne aktarılması gerektiğinden bahseder. Sermayenin üreticinin elinde olması israfı da önleyecektir; çünkü yapılan tespitlere göre köylü nüfusu, tasarruf alışkanlığı en yüksek nüfustur. Türkiye

ekonomisinin tasarruf tedbirleri alınarak büyüyeceği tespitinde bulunulmuştur. Köylünün kalkınması ve kalkındırılması; köyden kente göçü, kentten köye olarak değiştirecek böylelikle kentlerde oluşan nüfus yoğunluğu da azaltılmış olacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 26). Ecevit tarımda kalkınmanın sağlanması konusunu şu şekilde dile getirmiştir;

Tarım, nüfusun çoğunluğunun geçim kaynağı olarak ele alınmakta ve üretimden tüketime kadar tüm süreçlerde ekonomik gelişme, coğrafi denge ve sosyal adaletin gözetilmesi hedeflenmektedir. Hava şartlarına bağlılığı azaltmak ve verimi artırmak için sulama, toprak ıslahı, erozyon kontrolü, makineleşme ve gübreleme yaygınlaştırılacaktır. Tarım planlaması bilimsel esaslara dayandırılacak, Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı daha etkin bir yapıya kavuşturulacaktır. Üretici, aracıya muhtaç olmadan krediye erişebilecek; taban fiyat politikaları sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda uygulanacaktır. Tarım girdilerinin fiyatları teşvik edici düzeyde tutulacak, yerli üretim desteklenecek; meyvecilik, sebzecilik, turfandacılık ve çiçekçilikte üretim, depolama ve ihracat geliştirilecektir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 369-370).

Ecevit, aynı zamanda tarımla sanayinin gelişmesini birlikte yürüterek kalkınmada hızlı bir ivme yakalanacağını düşünmekteydi. Bu yüzden kalkınmayı köylüden başlatacağını belirtiyordu. Bu durumu şöyle açıklamaktadır;

> "Bir ülkenin öncelikli görevi halkını doyurmaktır; bu hem insanlık hem de bağımsızlık gereğidir. Türkiye'de sanayileşmenin kaynağı tarımdan sağlandığı için tarım ihmal edilmemelidir. Tarım ve sanayi birlikte geliştirilerek kalkınma hızlandırılacaktır. Kalkınmada esas olan köy değil, köylünün refahıdır; bu nedenle "Köykent modeli" ile köyler kentleştirilerek her bireyin yaşam standardı yükseltilecektir" (Ecevit, 2008, s. 59-60).

Ecevit, Bu Düzen Değişmelidir kitabında ise ekonomideki sosyal adaleti nasıl sağlayacaklarını şu şekilde dile getirmiştir:

> "Sosyal kaygılar, sosyal adalet ilkeleri tamamıyla bir yana bırakılsa ve Adalet Partisi'nin bazen açık bazen kapalı ifade ettiği gibi "biz önce ekonomimizi geliştireceğiz, sonra sosyal adalet getireceğiz" dense bile, az gelişmiş veya gelişme halindeki bir ülkede sanayileşmeyi hızlandırmak, yerli sanayii genişletip güçlendirmek için iki yol düşünülebilir: Birinci sanayiye ucuz ham madde

> sağlayabilmek üzere köylüyü sömürmek... İkincisi köylüyü daha çok kazandırıp onu müşteri olarak güçlendirmek…" (Ecevit, 2009, s. 92).

CHP'nin köyden kalkınma modelinin bir diğer ayağı ise toprak reformunun yapılması olmuştur. Ecevit'in, "Toprak işleyenin, su kullananın" sloganıyla dikkat çektiği husus adaletli ve aynı zamanda dünyadaki demokratik toprak reformu uygulamalarının referans alınacağı bir reforma duyulan ihtiyaçtır. Köylülerin yatırım yapabilmesi için beş maddeden oluşan koşullar sıralanmaktadır. Pazarlama, kredi ve destekleme, örgütlenme, toprak düzeni, yerleşme düzeni, altyapı ve eğitim bu koşullardır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 27).

Sosyal demokrasinin temel ekonomik ilkelerinden biri olan sosyal dengeleme, Ecevit dönemi CHP'sinin, bölgeler arası sosyal adaletin sağlanması için kullanılmıştır. Türkiye'nin yedi bölgesinin aynı anda kalkınmadığı bölgeler arası bu farklılıkların yurttaşların arasında eşitsizliklere neden olduğu, ayrıca bölgeler arasındaki kalkınmada eşitsizliğin az gelişmiş bölgelerin kaynak yaratması konusunda sıkıntılar yaratmakta olduğu ve bu durumun da ekonomik kalkınmanın hızını yavaşlatmakta olduğu vurgulanmıştır. Ecevit az gelişmiş bölgeler olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini tespit etmiş ve bu bölgelerin az gelişmesinin sebebini yarı feodal sosyal yapısı, devletin ihmali ve ekonomiye tekelci sermayenin yön vermesi olarak değerlendirmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 44-51). Bu bölgenin kalkınması için Ortadoğu'nun özellikle zengin olan ülkelerinin dışa bağımlılıklarını da göz önüne alarak hayvancılık, tarım ve sanayi politikasıyla kalkındırılması önerilmiştir.

Ecevit, ülkemizden yurtdışına işçi olarak göçmüş yurttaşlarımızın kendi emekleri ve tasarrufları sonucunda yurda gönderdikleri dövizler ülke içindeki tekelci sermaye yüzünden iyi değerlendirilemediğini düşünmekteydi. Yurtdışında çalışan yurttaşlarımızın gönderdiği dövizlerin verimli olması şöyle dursun tüketime yönelik harcandığını, bu harcamaların üretken olan yatırımlara dönüşmesi halinde ülkenin ekonomik kalkınmasına fayda sağlayacağını düşünmüştür (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 58-65).

Yurtdışında yaşayan yurttaşların yalnızca döviz olarak değil yaşadıkları ülkelerde kendi emekleriyle almış oldukları makineleri ülkemize getirerek yatırım malzemesi olarak kullanılır ve bu sayede ülke ekonomisinde enflasyonist etkisi de yaratmaz. Çünkü döviz

olarak Türkiye'de yapılan yatırımlar, enflasyona neden olmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 1973, s. 1).

Ecevit, yalnızca köylü ve yurtdışına taşınmış olan yurttaşlarımızın değil, tüm işçileri ve kamu hizmeti görevlilerinin de ekonomik olarak kalkınmasına yönelik politikalar da geliştirmiştir. Yurttaşların birikimleri, üretken yatırımlara dönüştürülerek hem refah arttırılmış hem de ulusal ekonomi güçlendirilmiş olacaktır. Yurttaşların ekonomideki ve siyasetteki ağırlığı artınca demokrasi de böylelikle güçlenmiş ve gerçeklik kazanmış olacaktır. "CHP, Halk Sektörü" şiarıyla yurttaşların kendi içlerindeki ortaklıklarının, yurtdışına yerleşmiş yurttaşların ortaklıklarının, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının ve köylü kooperatiflerinin birlikte inşa ettikleri ekonomik kalkınma modelini hayata geçirmek istemiştir. (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 65). Ecevit iktidar olmanın öncelikle huzur ve refahı sağlanmış, aynı zamanda yönetimde de etkin görev alan bir halka dayanan bir demokrasiyle mümkün olduğunu düşünmektedir (http -13).

Türkiye'de kamu bürokrasisinde büyük israfların bulunduğu Ecevit dönemi CHP'sinde ekonomik kalkınmanın önündeki engellerden biri olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de kamu sektörünün zengin olanakları yeterince değerlendirilmemiştir. Ecevit bu konuyu şöyle değerlendirmiştir;

> "Devlet harcamalarında önemli yer tutan personel maaşları ve özlük haklarındaki sorunların çözülmesi için yeni düzenlemeler yapılacaktır. İşçi-memur ayrımı adil biçimde çözülecek, kamu görevlilerinin ücretlerinde dengeli bir sistem kurulacaktır. Memurlara sağlanan sosyal yardımlar amacına uygun seviyeye çıkarılacaktır. Hükümet hedeflerine ulaşmak için personel mevzuatındaki dar boğazlar kaldırılacak, teknik personelden etkin biçimde yararlanılacak ve özellikle 2490 sayılı Kanun'da yapılacak değişikliklerle bürokratik engeller ve verimsizlikler giderilecektir" (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 367).

Özellikle Kamu İktisadi Teşebbüsleri bu durumda çok âtıl kalmıştır. CHP'nin kamu iktisadi teşebbüsleri, üç ayrı hukuk yapısı, üç ayrı denetim sistemi, üç ayrı potansiyel rejimi öngörmektedir. Bu öngörü neticesinde bürokratik yönetim yerine demokratik ve verimli işletmecilik yönetimi uygulanacaktır. Ecevit, şu noktalara dikkat çekmiştir; "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kuruluş amaçlarına uygun şekilde

çalışabilmelerini sağlamak üzere demokratik esaslara dayalı etkin bir sistem kurulacaktır. Bu kuruluşlarda çalışanların yönetime etkili olarak katılmaları ve katkıları ile ilgili olarak tatmin edici ölçüde pay almaları sağlanacaktır." (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 367).

Kamu kuruluşlarını doğrudan doğruya demokrasi ile çalışanlar yönetecektir. Bu yöntem, yukarıda da belirtilmiş gibi "toprak işleyenin su kullananın" felsefesinin bir sonucudur. Yani böylelikle fabrikalarda çalışan işçilerin söz sahibi olduğu ve kardan pay aldığı bir sistem kurulmuş olacaktı. Bu sistemin neticesinde çalışanların motivasyonunun da yükseleceği düşünülmüştür. Aynı zamanda çalışanların sorumluluk duygusu da arttırılmış olacaktı. Kamu iktisadi teşebbüslerinin memur statüsündeki bütün personeli, işçi veya anlaşmalı personel statüsüne de geçilecekti. Bu kurumlarda çalışan yurttaşlar, ücret sistemi ve kadrolarını doğrudan doğruya kendileri belirleyeceklerdi (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 66-69).

Ecevit'in kurumlardaki sözü edilen demokratik tavrı, ülkenin demokrasisine de büyük katkı sağlayacaktı. Çünkü sosyal demokrasinin temel hedefi demokratik kurumlar çerçevesinde iktidarı devralıp sosyal hukuk devleti inşa edebilmekti. Ecevit'in ekonomik anlamda kalkındırılmasını istediği bir diğer kısım ise esnaf ve zanaatkarlar olmuştur. Esnaf ve zanaatkarlar, kendi işinin patronu ve beden gücüyle çalışırlar. Bu sektörde çalışan yurttaşlar kendi emekleriyle geçirmektedirler. Gelişmekte olan ülkeden gelişmiş ülke kategorisine doğru yol alan Türkiye'de ekonomik olarak pozitif ya da negatif olarak etkilenen meslek gruplarının başında gelmektedirler. Özellikle zanaatkarlar için teknolojik gelişmelerin ilerlemesiyle beraber işsiz kalmaları ve onlara yeni istihdam alanlarının yaratılmaması en önemli sorunlardan bir tanesidir. Ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin gelişmesiyle beraber bu alanda çalışan kişilerin eğitim yoluyla yeni yetenekler kazandırarak yoksullaşmanın önüne geçilmesi gerekmektedir. Esnaf ve zanaatkarların ekonomik kalkınmadan pay ve yer alabilmesi aynı zamanda yoksulluğun önüne geçilebilmesi Ecevit dönemi CHP'sinin sosyal dengeleme ve sürdürülebilirlik ilkelerinde kararlı olduğunun bir göstergesini oluşturmuştur. Türkiye'de ekonomide teknolojide ve toplumdaki değişimlere uygun bir şekilde esnaf ve zanaatkarların rekabet edebilecekleri ölçüde destek verilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesi gerekmektedir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 70-79).

Ecevit, ekonomik kalkınmada, koyu devletçiliğin ve tekelciliğin ortadan kaldırılarak özel girişimin yaratıcı ve atılımcı özellikleriyle daha hızlı ilerleyebileceğini düşünmektedir.

> "CHP, totaliterliğin her türlüsüne, solcusuna da sağcısına da karşıdır. CHP, devletin de bir avuç insan elinde biriken servetin de halkı ezmesine, köleleştirmesine karşıdır. Onun içindir ki CHP, siyasal ve sosyal alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da çoğulculuğu ve özgürlüğü sürdürmekten yanadır. CHP, girişim özgürlüğüne değil, girişim özgürlüğünü tekellerine almak isteyenlere karşıdır." (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 73).

Ecevit, bu söylemiyle özel girişimle sosyal adaleti kendi içerisinde dengelemek ister. Bu da sosyal sosyal demokrasinin üç temel ekonomik ilkesi yani büyüme, sosyal dengeleme ve sürdürülebilirlikte olduğu gibi bir politika izlemek istemiştir. Bu üç temel ekonomik ilkede kendi içerisinde de dengelenmeden ekonomik büyümenin mümkün olmayacağı söylenebilir. Özel girişim ve sosyal adaleti kendi içerisinde de dengelemeden yaratıcı ve atılımcı bir büyüme, demokrasiye canlılık katmayacaktır.

CHP'nin 1970'lerdeki özel sektör politikalarını incelediğimiz zaman özellikle Anadolu'nun sanayileşmesi, ekonomik kalkınmanın eşit ve adaletli olmasında önemli bir rol oynayacaktır. Çünkü şu anda da olduğu gibi Türkiye'de sanayileşme daha çok batıda ve İstanbul'da yoğunlaşmış vaziyetteydi. Anadolu'nun sanayi sayesinde istihdam edilmesi büyük şehirlere nüfusun akışını da yavaşlatacak, böylelikle nüfus değişimlerinde yaşanan harcamaların da önüne geçilmiş olacaktı. Anadolu'nun sanayileşmesi ile büyük şehirlerde ortaya çıkan çevre sorunları da ortadan kaldırılacaktı. O dönemde Anadolu halkının yabancı sermayeye olan uzaklığı nedeniyle kuracakları sanayinin de milli olacağı propaganda olarak kullanılmıştır. Bu durum kendi öz sermayesiyle kendi sanayisini kurma girişimi olarak da nitelendirilebilir. Anadolu'da sanayinin gelişmesiyle beraber tarım ürünlerinin ihracatı da arttırılmış, böylece ülkemize sermaye akışı da hızlandırılmış olacaktır. Anadolu'nun sanayileşmesinin yanında büyük sermaye kuruluşlarının da çoğaltılması hedeflenmiştir. Ancak büyük sermaye kuruluşlarının sosyal adalete aykırı olarak spekülatif kazançlar oluşturmasının önüne geçilecektir. Bununla beraber büyük sanayi kuruluşlarının teknoloji ve bilgiye dayanan ihracata döndük sanayiler kurmasında devlet tarafından teşvik edilecektir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 80-93).

Ecevit ekonomik kalkınmada kamu, halk ve özel sektörden oluşan karma ekonomik modelin uygulanmasının uygun olacağını düşünmüştür. Ancak kamu özel iş birliği ile herhangi bir ortaklık kurulmayacak, bugüne kadar kurulmuş olan kamu özel iş birliğiyle olan girişimler kamuya ya da özel sektöre tamamen devredilecektir. Bununla birlikte ticaret odaları ile sanayi odaları tamamen birbirinden ayrılacaktır. Sanayiye daha fazla kredi olanakları sağlanacaktır. Bütün sanayi kuruluşları belli bir sistem dahilinde eğitimle yükümlü olacaklardır. Böylelikle ekonomik büyüme, bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 80-93).

Ecevit bu politikaların tamamının, adaletli etkin ve demokratik bir planlama çerçevesinde uygulanacağını, sosyal demokrasinin eşitlik, özgürlük, adalet ve dayanışma prensipleri çerçevesinde hayata geçirileceğini düşünmektedir. Ecevit dönemi Türkiye'nin 70 sente muhtaç kaldığı dönemler olduğu için seçim propagandası çoğunlukla ekonomi politikasına ayrılmıştır. Ekonomi politikalarının sonucu olarak refah devletine ulaşmayı amaçlamıştır. Ülkenin üretim araçlarına sahip olmayan bütün kesimlerini kalkındıracak bir politika, ortaya koymuştur. TBMM'de yaptığı konuşmada şu şekilde belirtmiştir;

> "(…) ekonomik politikaların sosyal adalet ilkesine uygun olması dikkatle gözetilecektir. Uluslararası ekonomik konjonktürün zorunlu kılabileceği bazı fiyat ayarlamalarının geniş halk topluluklarını etkilememesi ve hayatı pahalılaştırmaması için gelirlerle fiyatlar arasında sağlıklı adaletli ve dinamik bir dengenin kurulmasına özen gösterilecektir." (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 366).

Özellikle köyden kalkınma, Atatürk dönemindeki CHP'nin Köy Enstitüleri kurumlarına benzemektedir. Ecevit, Türkiye'nin sanayi devrimini kaçırdığını ve sanayileşme devriminin farkında olduğu için özellikle Anadolu'daki sanayileşmenin ve kalkınmanın önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Anadolu'daki sanayileşmenin yanında tarım sektörünün ve hayvancılığın da canlandırılması, ülkenin kendi milli sermayesiyle yavaş ama emin adımlarla büyümesinin sağlanacağını düşünmüştür. Ecevit, bu politikalarının sonucunda 1973 ve 1977 genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'ni birinci parti yapmış ancak tek başına iktidar olamamıştır. Bu büyük başarısının altında yatan nedenlerden bir tanesi işçi sınıfının ve sendikalarının Ecevit'in ve CHP'nin yanında, ona destek vereceklerini iletilmesinden dolayıdır. Sendikaların ve işçilerin Ecevit'i

desteklemesinin yukarıda bahsedilen politikaların toplumun bu kesimlerinin umudu olduğunun bir göstergesidir.

4.1.1.2. Ekonomi ve Erdal İnönü

12 Eylül 1980 darbesiyle kapatılan CHP'nin ardılı olarak Erdal İnönü'nün Sosyaldemokrat Halkçı Partisi kurulmuştur. Parti, ekonomi politikalarında; ekonomide hızlı kalkınmayı, adaletli gelir dağılımını, hayat pahalılığına son vermeyi, işsizliği ve sosyal güvenliği olmayan hiçbir yurttaşın kalmayacağını ortaya koymaktadır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s.29).

İnönü, devlette sosyal adaletin tesis edilmesini ve sosyal devlet ilkesinin hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'deki yurttaşların gelir farklılıkları arasındaki uçurumun dengelenmesini savunmaktadır. Gelir farklılıklarının arasındaki uçurumun dengelenmesiyle beraber, sosyal adalet ve eşitlikte toplum arasında sağlanmış olacaktır. Sosyal devletin inşa sürecinde emeğini satarak geçinen yurttaşların çalışma koşullarının düzeltilmesi ve serbest olarak örgütlenme hakkına sahip olmaları sağlanacaktır. SHP, araç devletçiliğin katı ve bağnaz olduğunu bu yüzden sosyal devleti savunduğunu, sosyal devletin ise toplumun tüm kesimleri kucakladığını savunmaktadır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 10-11). İnönü sosyal devletin öneminden şöyle bahsetmiştir;

> (…) son katıldığım bir uluslararası toplantıda, Avrupa Topluluğunun Komisyon Başkanı Delor -tanınmış yönetici ve siyaset adamı- bize, Avrupai Topluluğu içindeki önemli ve beklediği gelişmeyi şöyle anlattı: "Avrupa Topluluğu, ekonomi açısından bir araya gelen ve medenî düzeyleri de aynı olan ülkeler; ama, önemli bir hedefleri var, onu yapmak zorundalar. O da bu Avrupa Topluluğunu, bir zenginler kulübü görünümünden çıkarıp, bir sosyal topluluk haline getirmek. Bir sosyal devlet anlayışını, Avrupa Topluluğu içinde gerçekleştirmek... önümüzdeki önemli hedef budur. Bunun için uğraşıyoruz" dedi. Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan toplulukta, sosyal boyutun daha öne çıkması için uğraşıyorlar ve bir taraftan da Sayın Özal, bize, "Sosyal devlet kavramı artık kalmadı" diyor. (Türkiye Büyük Millet Meclis, 1992, s. 648).

Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararlarının ülkede uygulamış olduğu neoliberal politikaların yurttaşlara en çok zarar verdiği tespitinde bulunmuşlardır. İlk ekonomik

hedefin 24 Ocak kararlarının getirmiş olduğu tahribatı onarmak üzerine olacağı belirtilmiştir. 12 Eylül askeri darbesinin ekonomi alanındaki zararının yükü çalışan işçi ve emekçilere yüklenmiş, sendikalar kapatılmış ve toplu sözleşme hakkı askıya alınmıştı. İnönü, SHP'nin iktidarında her alanda çalışma hayatında sömürü sistemini ortadan kalkacağını, istihdamı arttırıp işsizliğin azaltılmasını sağlayacağını, çalışanlar arasında işçi memur gibi yapay ayrımları kaldırarak emeğini satıp kazanç elde eden tüm çalışanlara grev ve toplu sözleşmeli sendikalaşma hakkı tanıyacağını politikalarında belirtmiştir. İşçi sendikalarının etkinliklerini arttıracak ve siyasal iktidarın işçi sendikaları üzerindeki baskıyı ortadan kaldıracaktır. Uluslararası çalışma örgütünün demokratik ülkelerin hepsinde uygulanan ilke ve kararlarına uygun hale getirerek sendikaların toplantı ve gösteri yapma hakkı tekrardan verilecektir. 12 Eylül darbesinin hukuk kurallarına aykırı olarak siyasi partilere, sendikalara ve demokratik kitle örgütlerine ait taşınır ve taşınmaz malları ve paraları sahiplerine tekrar verileceği vaat edilmiştir. İşçilere istedikleri sendikayı özgürce seçme hakkı tanınacaktır. Aynı zamanda sözleşmeli personel uygulamasına da son verileceği seçim vaatleri arasında net bir dille ifade edilmiştir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 10-13).

SHP, 1982 Anayasasının getirmiş olduğu tüm antidemokratik uygulamalara ve işçiyi sömüren uygulamalara son verileceği üzerine yoğunlaştırılmış bir ekonomi politikasını ortaya koymuştur. Bu politikalar neticesinde sömürülen işçilerin haklarının iyileştirilmesi üzerine yoğunlaştırılarak çalışma süresinin kırk saat olacak, tüm çalışanlara iki gün hafta tatili verilecek, yıllık izin hakkının en az otuz gün olacak, hamile ve yeni doğum yapmış kadınların çalışma şartlarının düzenlenecek ve doğum izinlerinin uzatılacak, işverenlerin SSK prim borçlarının eksiksiz ve zamanında ödemesi sağlanacak, iş yerlerine, mahallelere kreş ve çocuk yuvası açılarak bunların masrafları devlet, belediye ve işverenler tarafından karşılanacak, vasıfsız işçilere mesleki ve teknik eğitimler verilerek beceri ve yetenekleri artırılacak, asgari ücretin hesaplanırken aile bireyi sayısı öngörülecek, ücret net olarak ödenecek ve enflasyona göre yükseltilecek, iş yerinde çalışma koşulları işçilerin lehine düzenlenecek ve iş kazalarında işverenler işçiye maddi tazminat ödeyecek, iş yeri yönetiminde işçiler kararda söz sahibi olacaktı. İş yeri yönetiminde de işçilerin kararlarda söz sahibi olması demokrasinin hayatın her alanında

uygulanmasına sebep olarak yurttaşların demokrasiye olan inancı ve güveni sağlamlaştırılmış olacaktı (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 10-13).

Bütün bu politikaların yanında işçi yasası demokratik eleştirilerek haksız işçi çıkarmaların önüne de geçilmek hedefler arasında konmuştur. Mevsimlik işçilerin toplu sözleşme güvencesiyle tüm ekonomik haklarını koruyacak geçici işçilerin daimî kadrolara alınması sağlanarak tüm işçilerin güvencesi devlet tarafından teminat altına alınacak, tarım ve orman işçileri dahil sosyal sigortasız işçi kalmayacaktır. Yukarıda bahsedildiği gibi işçilerin iş yerinde yönetime dahil olmalarının yanında işçiler, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) yönetiminde de kararlarda söz sahibi olacaktır. SHP, yalnız işçilerin çalışırken değil, emeklilik hayatında da güvenceli ve refah içerisinde yaşayabilmeleri için en üst emeklilik düzeyi ölçü alınarak yeniden düzenlenecektir. Devletin asli görevlerinden bir tanesi olan işsizlere iş bulması yani istihdam sağlaması bakımından devletin bu görevini yerine getirmeyişi göz önünde bulundurularak işsizlere işsizlik sigortası ve ödeneği verilecektir. Kısacası SHP, iktidarında çalışma ve yaşama koşulları iyileşecek, emeğin hakkı verilecek, işçi ve emekçilerin yüzü gülecektir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 10-13).

İnönü de aynı Ecevit döneminde olduğu gibi köylünün ve çiftçinin yoksulluğunun, özellikle toprak dağılımındaki dengesizlik ve üreticinin girdi ve çıktılarındaki farklılıkların ülkenin sosyal adaletten çok uzak oluşunun tezahürleri olarak görmektedir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985: 31). Bu durumun ortadan kalkması için yine Ecevit'in de üzerinde durduğu toprak reformunun yapılması önerilmektedir. Toprak reformu sayesinde yoksul olan çiftçiyi ve köylüyü toprak sahibi yapılması planlanmıştır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 31).

Çiftçiye, köylüye yalnızca toprak vermekle değil, demokratik olarak yönetilen kooperatiflerin kurulmasına öncülük edilecektir. Kooperatifler sayesinde üretim arttırılmış olacaktır. Toprak reformu öncelikle Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) içerisinde yer alan illerden başlayacaktır. Üretilen ürünlerin satışında taban fiyat uygulamasına geçilerek köylünün refahı arttırılacak, stopaj vergisi kaldırılacak, orman köylülerinin orman gelirlerinden daha fazla yararlandırılarak onların da refahları artırılmış olacaktır. Tarımda için kullanılan suda ücret azaltılacak, tarım arazisinin sanayi ve konut

alanı olarak kullanılmasının önüne geçilecek; gübre, ilaç, tarımda kullanılan mazotun fiyatları azaltılacaktır. Böylelikle yurttaşların tarım yapması motive edilecek, köyden kente göç azaltılmış olacak ve tarımda kalkınma sağlanmış olacaktır. Tarımda planlama sayesinde daha bilimsel yöntemlerle tarımda kalkınma sağlanmış olacaktır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 15).

İnönü tarım politikalarının önemini şöyle açıklamaktadır;

> "(…) ülkemizin kalkınmasını yalnız sanayi de görmüyor, sanayi ve tarımın bütünleştirilmesiyle yürüyen bir gelişme olarak değerlendiriyoruz. Tarımın sorunlarının çözümü, kalkınma için şart. Tarımın içinde, dört milyonun üzerindeki köylü ailemizin, çiftçimizin bugünü ve geleceği var, bu nedenle, uzun zamandan beri, ilk kez Hükümetimiz, tarımı ekonomiye yük saymayan, kalkınma ve atılım aracı olduğuna inanan bir yaklaşımla politikalarını geliştirmektedir." (Türkiye Büyük Millet Meclis, 1992, s. 652).

İnönü'ye göre tarımın yanında hayvancılık da ekonomik kalkınma için önemli bir yer teşkil etmektedir. Hayvan ırkı ıslah edilmesi, beslenmesi için kredi verilmesi, ette ihracat ve ithalatın durdurulması, veterinerlik mesleğinin özendirilmesi, Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulması, tarımsal araçların alımında devlet sübvansiyonu, balıkçılığın desteklenmesi gibi hususlar özellikle vurgulanmaktadır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 16).

Kamu kurumlarında, yerel yönetim ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinde çalışan memurlara dernek ve sendika kurma hakkı verilecektir. Kamu iktisadi teşebbüslerinde memur işçi ayrımı kaldırılacak tüm personel toplu sözleşme hakkına sahip olacak, güvencesiz sözleşmeli personel kalmayacak, Memurlar için devlet sosyal amaçla dinlenme tesislerini sendikalar, SSK, Emekli Sandığı ile arttıracak, memurlara lojmana yapımı artırılacak, emekli dul ve yetim aylıkları yaşam şartları göz önünde bulundurularak arttırılacaktır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 19-20). İnönü sosyal güvenlik konusunda TBMM'de yaptığı konuşmasında şöyle ifade etmiştir;

> "Çağdaş sanayi toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi de gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemidir, özellikle, özel kesimin ağırlık kazandığı ekonomilerde, sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesine özel önem verilmiştir. Biz de bu anlayıştan hareket ederek (…) işten çıkarmalarla ilgili bir yargı denetimi sağlamaya çalışıyoruz. Hukuk sistemine güvenenlerin, bu yasa değişikliğinden rahatsız

> olmamaları gerekir, örneğin, Almanya ve İtalya gibi çağdaş sanayi toplumlarında uygulanmakta olan bu yasanın taslağı da hazırlanmış ve kamuoyunda tartışmaya açılmıştır. İşsizlik sigortası yasa tasarısı çalışmaları da son aşamasına gelmiştir (…)" (Türkiye Büyük Millet Meclis, 1992, s. 651).

Ekonomik kalkınmayı dengeli gelir dağılımı içerisinde sağlamak, sosyal demokrat bir siyasal partinin yapması gereken en önemli politikalardan biridir. Ancak bu politikanın önünde Türkiye'nin uzun yıllardır belini büken enflasyon önemli bir sorundur. Enflasyonu önlemek için planlı tüketim ve yatırım dengeleri sağlanarak piyasadaki gelecek mal ve hizmetleri arttırarak bu gelişme ile fiyat kararlılığı birlikte yürütülecektir. Enflasyon kontrol altına alındıktan sonra yurttaşların ödediği vergilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetiminin altına alınması sağlanacaktır. Türkiye'de ekonomik kalkınmanın hızlanması için hızlı ve ucuz lojistik ağının kurulması, enerji arzına uygun enerji yatırımlarının yapılması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin modernize edilmesi, yenilenmesi ve özerk kuruluşlara çevrilmesi sağlanacaktır (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 26-34). İnönü, KİT'ler konusunda özerkleştirmenin nasıl ve hangi kurum tarafından yapılacağını 1992 yılındaki TBMM Genel Kurulunda şu ifadelerle açıklamıştır;

> "KİT'leri, serbest piyasa koşulları içinde faaliyet gösterebilecek özerk kuruluşlara dönüştüreceğiz. Bu amaçla oluşturduğumuz kurum, Türkiye özerkleştirme, Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Kurumu (TÖYÖK) KİT'leri özerkleştirecek, idarî ve malî bağımsızlığa kavuşturacak, yeniden yapılandıracak. Ondan sonra, hangi kuruluşun özelleşmesi gerekiyorsa, ona bu özerk kuruluş, yani TÖYÖK karar verecek. Tabiî, Hükümet denetleyecek; ama, esas karar buradan gelecek. Ne yapsaydık -bizi şimdi eleştiriyorsunuz- KİT'leri verimsiz olarak bırakıp, bu halleriyle mi satsaydık?.. KİT'lerin 1991 yılı zararı 12,5 trilyondur. Kim alır verimsiz bir işletmeyi? Öte yandan, bunu düzeltmeyip, verimli şekilde çalışmalarını engelleyen bu tertibi mi devam ettirseydik?... Eleştirilerde tutar taraf yok sayın milletvekilleri." (Türkiye Büyük Millet Meclis, 1992, s. 648-649).

İnönü dönemindeki sosyal demokratların öncelikle yoksul halkın huzur ve refahını arttırıcı politikalar geliştirdiğini görmekteyiz. Sosyal adaletin sağlanması, ülke gelirlerinin eşit bir şekilde dağılması, emeğin en yüce değer olduğu ve çalışanların demokratik anlamda kendilerini yönetmesi sosyal demokratların politikalarının temelini oluşturmuştur. İnönü dönemi politikalarına baktığımız zaman 12 Eylül darbesinin sonucu olarak oluşturulan 1982 Anayasasının ekonomi ve işçilerin hakları üzerinde çok büyük bir

baskı oluşturduğunu görmekteyiz. Özellikle grev hakkı, toplu sözleşme hakkı, sendika kurma hakkı gibi hakların kısıtlanmış olması sosyal demokratların, Ecevit dönemine kıyasla daha zor şartlarda politika yaptıklarını gözler önüne sermektedir. Bu yüzden Ecevit döneminde yapılmış olan ekonomi politikalarının ilerisine değil, geriden başlayarak ancak Ecevit dönemindeki haklara ulaşılmaya çalıştığını değerlendirmekteyiz.

4.1.1.3. Ekonomi ve Deniz Baykal

Baykal döneminde CHP, emeği en yüce değer olarak tanımlamaktadır. Yukarıda İnönü döneminde de bahsedildiği gibi 1990'lar boyunca ülkenin ekonomisinde etkili olan enflasyonu ülkenin başlıca ekonomik sorunu olarak gördüklerini ve bundan en büyük zararı da memur, emekli, kamu çalışanı, işçi ve sözleşmeli kesimler olduğu için onların avantajına olacak şekilde enflasyonla mücadele edeceklerini ifade eden Baykal, yüksek enflasyonun gelişmekte olan bütün ülkelerin ortak sorunu olduğu, bir bakıma normal karşılanması gerektiği yönündeki görüşü de reddetmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1996, s. 462-463).

Çalışanların gelirlerindeki verginin azaltılması, asgari ücretin yurttaşların onurlu bir yaşam sürmelerini sağlayacak düzeyine çıkartılması, aynı SHP döneminde olduğu gibi çalışma yaşamındaki antidemokratik hükümlerin ortadan kaldırılması ve sendikalar, toplu sözleşme ve grev haklarının verilmesi, işçilere güvencenin artırılması, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in hükümet temsilcisi, işveren ve işçiden oluşturulup kurumsallaştırılması, mevsimlik işçilerin, kapıcıların, şoförlerin, ev hizmeti görenlerin ve emeklilerin örgütlenmesinin sağlanması, işsizlik sigortasının oluşturulması, çalışma sürelerinin AB standartlarına indirgenmesi, iş sağlığı ve güvenliğinin oluşturulması ve iş yerlerinin denetlenmesi Baykal döneminin çalışanlara temel vaatlerini oluşturmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 19-20).

Baykal, ekonominin keyfi olarak yönetildiğini belirterek bu keyfiliğe son vereceklerini, üretimde istikrarın sağlanacağı, kazançların adil olarak bölüşüleceği etkin bir ekonomi politikası oluşturacaklarını belirtmiştir. Bu politikalar ışığında kamu kurumlarında her zaman görülen israfa son verileceği ve bunun için "Gider Reformunun" hayata geçirileceği, bankaların denetim altına alınması, mali ve sermaye piyasalarının

etkinliğinin arttırılarak istikrar kazandırılması için “Finansman Reformunun” yapılması, vergi kaçağının önüne geçilmesi ve adil bir vergi sistemi için “Vergi Reformunun” düzenleneceğini ifade etmiştir. Baykal, 1996 yılında TBMM’de vergi reformu hakkında şu şekilde konuşurken Türkiye’nin “artık, vergisini bile alamadığı faizin altında ezilmeye mahkûm bir ülke görüntüsünden bir an önce çıkması” gerektiğini vurgulamış, Vergi politikalarının değişmesi ve kayıt dışılığa son verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

> “(…) Bakınız, yıllardır konuşula konuşula artık anlamını kaybetti; bir kayıt dışı ekonomi var. Herkes söylüyor; ama, bu konuda hiçbir ciddî atılım gerçekleştirilemiyor. Kayıt dışı ekonominin, Türkiye'nin resmî ekonomisinin yüzde otuzunun üzerinde olduğu açıkça ifade ediliyor. "Efendim, kayıt dışı ekonomiyi birdenbire kayıt içine almak kolay mı?.." Elbette değil; ama, yapılması gereken şeyleri yapmaya bir an önce başlamak lazım. Bu konudaki ihmalin faturası çok ağırdır. Bir yeni anlayışa girme ihtiyacı var. Bu rahatlık, bu ferahlık, kabul edilebilir bir tablo oluşturmuyor. (…) Türkiye, artık, kamu gelirlerini artırmaya dönük yöntemlerin üzerinde ciddiyetle düşünmeye başlamalıdır. Bugün, vergi gelirleri, kaynakta kesilen vergi haline gelmiştir; ne adaleti vardır ne verimliliği vardır. Vergiyi veren, bordro mahkûmlarıdır, işçilerdir, memurlardır. Kaynakta kesilen verginin dışında, Türkiye'de, artık, beyan usulüyle vergi vermenin bir anlamı, bir önemi kalmamıştır. Türkiye'de, Kurumlar Vergisi, toplam vergi gelirlerinin yüzde 7'sine düşmüştür. Türkiye, sanayileşiyor, büyüyor, özel sektör gelişiyor; Türkiye'de, kurumlar vergisinin miktarı yüzde 7 olmuştur; 1995 yılında, yüzde 12'den yüzde 7'ye inmiştir.” (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1996, s. 465).

Baykal dönemini, reformlar dönemi olarak adlandırmak çok da yanlış olmaz. Baykal'ın bir diğer reformu ise “Sosyal Güvenlik Reformu” olmuştur. Sosyal güvenlik reformuyla beraber çalışan, emekli, işsiz, engelli, yaşlı, yoksul, kimsesiz, ev kadını ve çiftçi olan Yurttaşlar için sosyal güvenlik sistemi oluşturulup Sosyal Güvenlik Temel Yasası çıkartacaklarını belirtmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 25). Sosyal güvenlik reformuyla beraber SSK, Emekli Sandığı ve BAĞKUR’u Ulusal sosyal sigorta kurumu çatısı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Bu yapılan reformların temel amacı, yurttaşların yaşam koşullarının sosyal adalet çerçevesinde herkesin yararlanmasını sağlamak olmuştur. Çalışanların yanında ülkemizde çalışma gücünden yoksun bulunan yurttaşların ise kamu desteği altında sosyal refah hizmetleri programı kapsamında sosyal

güvenliklerini karşılayacaklarından bahsetmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 25-26). Baykal Sosyal Sigortalar ile ilgili şu ifadeleri kurmuştur;

Hükümetin bütçe düzenlemesindeki 6. madde ile Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) fiilen devletleştirilmiştir. Daha önce gündeme gelen özelleştirme planı geri çekilmiş, bunun yerine Maliye ve Hazine Bakanı'nın kurum bütçesi ve fonlar üzerinde tam yetki sahibi olması sağlanmıştır. Ancak SSK, işçi ve işveren primleriyle işleyen, kendine özgü yapısı olan bir kurumdur. Bu düzenleme, yalnızca Anayasa'nın biçimsel ihlali değil, aynı zamanda SSK'nın doğasına aykırı ve kabul edilemez bir uygulama olarak değerlendirilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1996, s. 467-468).

Baykal döneminde üretimde verimliliğin, işletmelerde rasyonelliğin ve ekonomide etkinliğin rekabet koşullarının oluştuğu örtülü pazar düzeniyle sağlanacağı tezi savunulmuştur. Burada önemli olan tekelciliğin ortadan kaldırılıp rekabet düzeyinin korunması gerekliliğidir. Böylelikle üretimin ve verimliliğin hem özendirilmesi hem de artması sağlanmış olacaktır. Bu politikayı anlatırken aynı zamanda Türkiye'de pazar düzeyinin yeterli olmadığına ve dinamizmin sağlanamamış olması aynı zamanda rekabet ortamının bulunmamasından da bahsedilmiştir. Tekelci sermayenin yani güçlünün zayıfı ezdiği bir sistem olduğunu ve tekellerin tüketiciyi sömürdüğünden bahsedilmiştir. Tekelleşmeci yapının önüne geçilebilmesi için ve tam rekabet ortamının yaratılması için girişimin özendirilmesi ve sermayenin tabana yayılması sağlanacaktır. Eğer ki herhangi bir nedenden dolayı rekabetin sağlanamadığı kesimlerde kaynak eksikliğini ve kaliteyi gözetlemekle yükümlü özerk kurumlar oluşturulacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 110-112).

Baykal, Türkiye'de planlamanın iyi olmadığı tespitinde bulunmuş, stratejik planlamanın önemini vurgulayarak Türkiye'yi dünya pazarında rekabet edebilecek düzeye getirilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu rekabet doğrultusunda sosyo-ekonomik kalkınmanın ileri teknoloji düzeyinde dengeli sanayileşmenin stratejisinin oluşturulmasıyla birlikte sektörel planlama yöntemlerinin geliştirilmesinde katkıda bulunacak küreselleşme, esnek üretim sistemlerinin yaygınlaştırılması, uzun dönemli tasarım, teknoloji, kaynak tahsisi ve gelişme politikalarının uygunlanması sağlanacaktır. Bu makroekonomik uygulamaların yanında bölgesel kalkınmanın hızlandırılması,

bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi için projelerin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu ekonomi politikalarının uygulanması ve hayata geçebilmesi için Devlet Planlama Teşkilatının çözüm üreten, strateji geliştiren, uzlaşmacı ve katılımcı bir yapıya dönüştürülmesi gerekliliği ortaya konmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 112-113). Cumhuriyet Halk Partisi, kamunun kaynaklarını verimli kullanamadığı teşhisini yaparak niteliksel boyutu geliştirilmiş yeni ve etkin bir kamu kesimi anlayışıyla hareket edeceklerini belirtmektedir.

Baykal'a göre ekonomi yönetimi ve yurttaşların yaşamlarını etkileyecek ekonomik kararların verimlilik kriterleriyle alınması, Türkiye'deki ekonomik gelişmeyi sağlayacak hususlardan bir tanesidir. 1980 darbesinden sonra Türkiye'de sanayileşmede çok fazla atılımlar yapamamış, yalnızca elinde olan sanayiyle çarkını çevirmek zorunda kalmıştır. Gelişmiş ülkelerin üçüncü sanayi devrimini yani teknoloji devrimini aşması söz konusuyken, Türkiye bu konuda geride bırakılmıştır. CHP bu durumda katma değeri ve rekabet gücü yüksek sektörlerin öncülüğünde bilimsel ve ileri teknolojiye dayalı bir sanayileşmeyle kalkınmanın hızlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Hatta gelişmiş ülkelerde kurulu olan ileri teknoloji, biyoteknolojinin, nükleer ve uzay teknolojilerinin alt yapısının ivedilikle kurulup geliştirilmesi gerekliliğini ortaya atmıştır. Küçük ve orta ölçekli sanayinin girişimleri ve işletmeleri desteklenmeli ve yurttaşlar sanayi kurmaları için özendirilmeli ve desteklenmelidir. Sanayileşme atılımları yapılırken ekolojik denge doğa ve çevrenin korunması da aksatılmamalıdır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 114-116).

Bu politikalar göstermektedir ki dünyadaki sosyal demokrat partilerin önemli ekonomik ilklerden sosyal denge, ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik ilkeleri İnönü'den sonra Baykal döneminde de devam ettiğinin göstergesidir. Türkiye ekonomisinin küresel çapta geliştirilmesi ve rekabet gücünün arttırılması için bilim ve teknolojinin hükümet tarafında desteklenmesi bu destekle beraber emeğin iş yerinde eğitilmesi böylelikle verimliliğin artırılması sağlanmalıdır. Fabrika ve işyerlerinde meslek içi eğitiminin yaygınlaştırılması ve özendirici teşviklerin ortaya konması ekonomiyi geliştirecek diğer bir etmendir. Böylelikle vasıfsız işçi kavramı ortadan kalkmış yurttaşların hem eğitimi sağlanmış olacak hem de ekonomik kalkınma ve büyüme gerçekleşmiş olacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 120).

1990’lar ve 2000’ler Türkiye'si ekonomik krizler ve işsizlik kavramlarının çokça tartışıldığı yıllar olmuştur. Baykal dönemi CHP'si, toplumsal barışın sağlanması, refahın artması, tüm toplumu kucaklayıcı sosyal güvencenin olmasının işsizliğin ortadan kalkması ile mümkün olacağı belirtilmektedir. İstihdamda yalnızca açık işsizlikten değil çalışan yurttaşların bir kısmının da tarımda çalıştığını düşünürsek işsizlik sigortasının olmadığı ve geleneksel ekonomik politikalarla kalkınmanın ve işsizlik sorununun çözülemeyeceği belirtilmektedir. CHP, istihdam problemine tam istihdam politikasıyla çözüme kavuşturacağını beyan etmektedir. Tam istihdamın da üretken sektörde yatırımların artırılması ve sanayileşme ile sağlayacağını böylelikle işsizlik sorununun ortadan kaldıracağını ifade etmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 121-123).

Ecevit ve İnönü'de olduğu gibi net bir işsizlik politikasını Baykal döneminde görmemekteyiz. Baykal dönemi ekonomi politikalarının birçoğunun da çözüm önerilerinin proje bazında olmadığı görülmektedir. Ekonomi alanında birçok çalışması bulunan Prof. Dr. Turan Yay, 1997 yılında Milliyet Gazetesi’nde Baykal’ı somut önerileri ortaya koymadığı için eleştirmektedir. Bu eleştiri şu şekildedir,

> “Sayın Baykal'ın fikirlerini netleştirmesinde yarar var. Türkiye'nin genç demokrasisinin aslında küçümsenemeyecek bir problemi olan "laiklik / irtica" kamplaşmasının ve Batı'dan gelen sol rüzgârın CHP'nin yelkenlerini dolduracağı doğru da, onu iktidara taşımaya yeterli olup olmayacağı şüpheli. CHP bu şüpheyi, ancak Türkiye'nin sorunlarına ilişkin (irtica, Güneydoğu, işsizlik, özelleştirme, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik) projelerini netleştirerek giderebilir. 21. yüzyıla girerken Türkiye'nin gereksinimi, işi rüzgarlara kalmış bir yelkenli değil, dümeni ve rotasına hâkim, nereye, nasıl gideceğini bilen kadrolardan oluşan bir hükümettir” (Milliyet Gazetesi, 1997, s. 1).

4.1.1.4. Ekonomi ve Kemal Kılıçdaroğlu

Ekonomi politikalarının temellendirilmesinde demokrasinin büyük bir payı olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde CHP istihdam yaratan kapsayıcı bir ekonomi vaadinde bulunmuştur. Kılıçdaroğlu, yurttaşların güvenle yatırım yapabileceği, emeğin karşılığını alabileceği, herkesin beceri, bilgi ve teknolojiye engelsiz olarak erişebileceği

ve aynı zamanda ekonomik olarak özgür olacağı bir Türkiye vaadinde bulunmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 37-40).

Kılıçdaroğlu, Ekonomide insan odaklı bir model ortaya koymaktadır. Yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, insani gelişmeyi de geliştirmede ve ilerletme de kendisine hedef belirlemiştir. Gelir adaletsizliklerin ortadan kaldırılacağı, işsizliği ortadan kaldıracağı, nitelikli işler ve nitelikli işgücü yaratılacağını ve tüm yurttaşların ekonomik hayata ve üretime katılmasında fırsat eşitliği yaratacaklarını belirtmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin bir tüketim toplumu olarak evirildiğini, durumu üreten bir topluma tekrar dönüştüreceğini, üreten ve bilgi yoğun bir ekonomiye geçiş yapılacağını, kendi öz kaynaklarıyla kendi markasını yaratacağını böylelikle ekonomide kalkınma yaratılacağından söz etmektedir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 41).

Kılıçdaroğlu, serbest piyasa ekonomisinden kaynaklı yoksulluğu, işsizliği, kayıt dışılığı devletin kontrolüne alıp çözüm üretmesini sağlanacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte yurttaşın merkezde olduğu daha etkin ve tutarlı bir kalkınmayı kamunun desteğiyle hayata geçirilmesi, kamunun istihdam ve rekabet alanında kolaylaştırıcı ve destekleyici bir rol oynaması, özel sektörün faaliyet göstermediği alanlarda bölgesel gelişmişlik ve gelir farklılıklarının giderilmesi için kamuoyunu öncü hale getirmek sosyal devletin daha geniş alana yayılarak ekonomide devletin rolünün artırılması düşünülmüştür (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 42).

Ekonomide problemlerin ve devletin hazinesinin israf edildiği tespitinde bulunan Kılıçdaroğlu, gerekli mevzuat değişiklikleriyle kamusal ekonomik faaliyetlerin denetlenmesini kurumsal ulaştıracak şeffaflığı ve hesap verebilirliği böylelikle sağlamış olacaklarını belirtmiştir. Ekonomik ve Sosyal Konseyi; Ekonomi, Toplum ve Çevre Konseyi haline getirip düzenli toplanması sağlanacak, Gelir İdaresi Başkanlığı bağımsız hale gelecek, TBMM'de Kesin Hesap Komisyonu kurulup başkanlığına ana muhalefet partisinin bir üyesi getirilecek ve böylelikle Türkiye'de demokratikleşmenin de etkisiyle ekonomik olarak kalkınma sağlanmış olacaktır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 44). Kılıçdaroğlu, en son 2009 yılında toplanmış olan Ekonomik ve Sosyal Konsey hakkında TBMM'de şunları söylemiştir;

> “Ekonomik ve Sosyal Konsey, bir anayasal kurum, 166’ncı maddeyle kabul edildi, referandumda kabul edildi. Meydanlara çıktınız hep beraber “Ekonomik ve Sosyal Konseyi getiriyoruz. Türkiye’nin ekonomisiyle ilgili bir olay olursa meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri, siyasetçiler hep bir araya geleceğiz, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal sorunları orada tartışılacak ve dolayısıyla biz bunları uygulamaya koyacağız…” (…) Rahmetli Ecevit bir kararnameyle kurdu, sonra kanunu çıktı, sonra da anayasal kurum hâline geldi. En son ne zaman toplandı? (…) 5 Şubat 2009’da. 2009-2017. Üç ayda bir toplanması gereken Kurul. Siz kanun çıkarıyorsunuz. Sizin kanunu uygulamıyor buradakiler. Niçin? “Biz onları istediğimiz gibi çıkartırız, istediğimizi yaptırırız onlara.” diyorlar.” (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2017, s. 114).

Kılıçdaroğlu döneminde Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde bir darbe girişimi yaşanmış ve bu darbe girişimi sonucunda olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Olağanüstü halin devam ettiği 16 Nisan 2017 tarihinde referandum yapılarak cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yani Türk tipi başkanlık sistemi modeline geçilmiştir. Bu sistemle beraber kurumların işleyişi tamamen değiştirilip dönüştürülmüş, yürütme erki cumhurbaşkanının yetkilerine dahil edilmiştir. Kılıçdaroğlu'nun bu tarihten itibaren yapmış olduğu politikalar daha çok demokrasi, şeffaflık, israf ve geçim terimleri üzerine kurulmuştur. Bu durum neticesinde normalleşen ve demokratikleşmenin bir siyasi iklimin yarattığı güven ortamıyla beraber makro ekonominin de istikrar yakalanacağını, risk algısı düştükçe ülkemizin güveninin artacağı ve yurt dışından yatırımların gelmesiyle beraber ekonomik kalkınmanın ivme kazanacağını belirtmişlerdir. İsrafın ortadan kaldırılması ve aynı zamanda kayırma ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması, vergide reform yapılarak kayıt dışılık azaltılacak ve vergide adalet sağlanmış olacaktır. Aynı zamanda Merkez Bankası’nın bağımsız bir kurum olacağını belirtmiştir. Kılıçdaroğlu Merkez Bankası’yla ilgili şunları söylemiştir;

> “Merkez Bankası… Merkez Bankasını iğdiş ettiniz. Adamcağız konuşamaz hâle geldi. Telefonla ancak diyor ki: “Ya, faizi yükselteceğiz, idare edin.” filan. Şimdi ben soruyorum: Faizi önümüzdeki günlerde yükseltecek misiniz, yükseltmeyecek misiniz? Yükseltecekler, hep beraber göreceğiz. Müdahaleden korkuyorlar. Hani Merkez Bankası bağımsızdı? Nasıl bir bağımsızlık bu?” (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2017, s. 114).

Asgari ücretin yoksulluk sınırı üzerine çıkartılması ve aile sigortası uygulaması ile dar gelirli yurttaşların sağlık güvencesinin yapılması sağlanacaktır. CHP, ekonomi politikaları için orta ve uzun vadede 5 temel amacın olduğunu tespit etmiştir. Bu tespitler; Katma değeri yüksek mal ve hizmet üretiminde uzmanlaşmak, iş gücünün niteliğini yükseltmek ve ücretler genel seviyesini artırmak, işletme ekosistemini dönüştürmek, bölgesel eşitsizlikleri gidermek, tüm yoksulları Aile Sigortası çatısı altına almak. Bu temel amaçları hayata geçirmek için beş farklı programı yürüteceklerini beyan etmişlerdir. Bu programlar; Yüksek Katma Değerli Üretim Programı, Kalkınma Kuşakları Programı, İşletme Güç Birliği Programı, Yüksek Ücret ile Büyüme Programı ve Hakça Paylaşım Programı'ndan oluşturulmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018, s. 49-58).

Kılıçdaroğlu, 16.03.2021 tarihli TBMM CHP Grup Toplantısında ekonomide gerçekleştirilmesi gereken 13 maddeyi şu şekilde açıklamıştır;

- "Kamuda israfa son verilecek ve bu husus halka taahhüt edilecektir.
- Herkesin can ve mal güvenliği, yani hukukun üstünlüğü sağlanacaktır.
- Devlet yönetiminde kesinlikle liyakat olacak, iş ehline verilecektir.
- Kuruluş kanunlarına göre bağımsız olan kurumların bağımsızlıklarına siyasi müdahale olmayacak ama bu kurumlar iktidarın hedeflediği büyümeye ve kalkınmaya odaklanacaktır.
- Devleti yönetenlerin, iç borçlanmada işledikleri "İlk Günah" bizim iktidarımızda asla olmayacaktır.
- Bir anayasal kurum olan "Ekonomik ve Sosyal Konsey'e işlev kazandırılacaktır.
- Bütçe disiplini sağlanacak, bütçe dışındaki fonların (Türkiye Varlık Fonu dahil) tümü bütçe içine alınacaktır. "Düyunu Umumiye"yi çağrıştıran "Borçlar Genel Müdürlüğü" kapatılacaktır.
- TBMM'de bir "Kesin Hesap Komisyonu" kurulacak ve bu komisyonun başkanlığı ana muhalefet partisine bırakılacaktır.
- "Ulusal Vergi Konseyi" kurulacak, vergide adalet sağlanacaktır.
- TBMM adına kamu harcamalarını denetleyen Sayıştay'ın, uluslararası normlara göre denetim yapması sağlanacaktır.
- Kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla mutlaka bir "Stratejik Planlama Teşkilatı" kurulacaktır.
- Türkiye siyasetini mutlaka kirlilikten arındıracağız.

> - İzlenen kavgacı, "İhvancı" dış politikayı, "Yurtta Barış, Dünyada Barış" eksenine oturtacağız. Hiçbir ülkenin iç işlerine karışmayacak, bütün ülkelerle iyi ilişkiler kuracağız." (http-14).

Kılıçdaroğlu, Türkiye'nin tarımda kendi kendine yetemediğini belirterek ithalatçı olmaktan çıkıp ihracatçı haline gelineceğini, tarıma desteğin Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın yüzde 1'i kadar vererek tarıma desteği iki katına çıkaracaklarını, tarımsal üretimde kullanılan tohum, gübre ve tarım ilacı gibi giderlerin vergilerini düşüreceklerini, üretici kayıt sistemi oluşturularak tarımsal ve hayvansal üretimi kayıt altına alınacağını belirtmiştir. Sisteme kayıtlı üreticilerin SGK primlerinin devlet tarafından karşılanacağına, tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirme süreçlerinin durdurulacağına dikkat çekmiştir. Türkiye'de bir dönem çokça konu olmuş olan şeker fabrikalarının özelleştirmeleri konusunda özelleştirmelerin ihalelerini iptal edeceklerini, köyde yaşayan yurttaşların evlerine en az 10 kw gücünde güneş paneli kurabileceklerini, teknik ekipman yardımı 10 yıl vadeli ve sıfır faizle vereceklerini vaat etmişlerdir. Tarımın yanında hayvancılıkta da hayvan varlığını arttırmak için küçük ve orta ölçekli işletmelerin yaygınlaşması için kooperatifleşmeyi teşvik edeceğini ve okula giden çocuklar için okul sütü programını yeniden tasarlayarak kamu alımlarına sektörü desteklemek üzere kullanacaklarını beyan etmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018, s. 74-79).

Kılıçdaroğlu, çiftçiye vereceği %1 oranındaki desteği şu şekilde açıklamıştır;

> "Çiftçi… (…) Biz hep bu kürsüye gelir derdik ki "Yahu şu Tarım Kanunu'nun 21'inci maddesi var, 21'inci madde diyor ki: "Millî gelirin yüzde 1'i oranında en az, her yıl çiftçiye destek verilir." Millî gelirin yüzde 1'i oranında. Siz, bunu yapmıyorsunuz." Başta Tarım Bakanı, bakanlar çıkar "Hayır efendim, biz onun gereğini fazlasıyla yapıyoruz." derlerdi." (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016, s. 93).

Bu vaatlerden de anlaşılacağı üzere Kılıçdaroğlu dönemini sosyal demokrasinin üç temel ekonomik kriterlerini yani sosyal denge, ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik adı altında kurguladığını görmekteyiz.

4.2.2. Dört Liderin Ekonomi Politikalarının Karşılaştırması

Türkiye'de sosyal demokrasinin dört temsilcisinin ekonomi politikalarını yukarıdaki başlıklarda incelenmiştir. Her bir liderin ekonomi politikaları, dönemin şartlarına ve partilerinin ideolojik duruşlarına göre şekillenmiş olup, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısına farklı dönemlerde önemli katkılar sağlamışlardır. Bülent Ecevit'ten Kemal Kılıçdaroğlu'na kadar ekonomi politikalarının ortaklaştığı konuların üretim araçlarına sahip olmayan, bilgisini ya da kol gücünü satarak geçimini sağlayan yurttaşların refahını arttırmak ve refahı tabana yaymak olduğunu görmekteyiz. Liderlerin politikalarını incelediğinde işçilerin kendi örgütlerini kurması kooperatifçilik adı altında gelirlerini yükseltmek ve dayanışma adı altında refahlarını ve kazançlarını yükseltecekleri bir sistem önerildiği dikkat çekmektedir. Liderlerin ekonomi politikalarına bakıldığında zaman Ecevit'in ekonomide Türkiye'nin şartlarının da göz önüne alınarak ekonomik kalkınmanın köylüden başlaması gerektiği vurgusu diğer liderlerin köyden kente göçü de göz önüne alarak doğrudan işçilere yöneldiği görülmektedir.

Türkiye'nin her döneminde olduğu gibi bölgeler arası eşitsizliklere tüm liderler eğilmiş ve bölgeler arası eşitliğin sağlanması yönünde politikalar ortaya koymuşlardır. Bu eşitsizliğin yurttaşların yaşamlarında büyük bir etkiye sahip olduğunu ve iç göçü tetiklediği tespitinde bulunulmuştur. Bölgeler arası eşitsizliğin yanında kamu iktisadi teşebbüslerinin atıl durumda olduğu tespitini tüm liderler yapmışlardır.

Ekonomi politikalarında Ecevit döneminin daha etkin ve ayrıntılı, aynı zamanda çözüm odaklı olduğu dikkat çekmektedir. Bunda Ecevit'in 1970'ler boyunca İktidara gelmesinin büyük bir etkisi olduğu aşikardır. İnönü döneminde ise iktidar ortağı olunmuş ancak iktidarın küçük ortağı olduğundan kaynaklı sosyal demokrat ekonomi politikalarının uygulanması noktasında eksikler oluşmuştur. Bu durumun nedenlerinden biri olarak 12 Eylül askeri darbesinin Türkiye'de sendikalaşma ve işçiler üzerinde kurmuş olduğu baskının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İncelediğimiz her politikada aynı sonuca ulaşacağımız bir konu da Ecevit döneminin diğer dönemlerden farklı olarak daha demokratik ve işçilerin daha fazla haklara sahip olduğu dönem olduğundan sosyal demokrasinin hayata geçirilmesine daha yakın olduğu söylenebilir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi İnönü dönemiyle beraber Kılıçdaroğlu dönemine kadar sendikal hakların grevlerin yeniden hak olarak verilmesi konusu aynı zamanda sendikalaşmanın önemine vurgu yapılmıştır. Bunun sebebi Türkiye'de 12 Eylül darbesinden kaynaklı olarak sendikalaşmanın azalmasıdır. Dört liderin ekonomi politikalarını incelerken Türkiye'de devlet kademelerinin israfı her dönemde dile getirilmiştir. Bu israftan bitirilmesi ve aynı zamanda israftan toplanacak paraların yurttaşların dağıtılması konusunda hem fikir olunmuştur. Ekonomi politikalarının kamunun desteğiyle kalkınmada ivme yakalanacağını dört liderde dile getirmiştir. Özellikle işsizlik sigortası, enflasyonun düşürülmesi, vergide adalet, tekelciliğin ortadan kaldırılması ve rekabetin adil bir düzeyde yapılması konusunda hemfikir olduklarını söyleyebiliriz.

Dört liderin ekonomi politikalarını incelediğimiz zaman, Bernstein'ın refah devletine evrilmede önemli olan iki temel yani siyasetin önceliği ve sınıflar arası yardımlaşmanın Türkiye'deki öncülerinden de görüldüğünü net bir dille ifade etmek gerekmektedir. Keynesyenci politikaların krizlerin önüne geçileceği ve refah devletinin kapitalizmin faydalarından yararlanarak adaletli bir şekilde yurttaşlara dağıtımı konusunda politikalar yaptığını görmekteyiz. Aynı temel doğrultuda sosyal demokrasinin zaman içerisinde değişip dönüştüğüne de şahit olduk. Örneğin Kılıçdaroğlu döneminde Ekonomi, Toplum ve Çevre Konseyi kurulacağına söylemek dünyadaki ekonominin artık toplum ve çevreden ayrılamayacağını bir göstergesi olarak nitelendirmektedir. Sosyal demokrat liderler sosyal demokrat ekonominin üç temel ilkesi olan sosyal denge, ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik ilkelerine de az ya da çok uymuşlardır. Liderler, Türkiye şartlarında sosyal demokrat ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi konusunda aynı yerde durmuşlardır. Elbette ülkenin o dönemki şartları da göz önünde bulundurularak farklılıkların olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir.

4.3. Sosyal Demokrasi ve Din

Sosyal demokrasinin din konusuna yaklaşımı da başka kavramlarda da gördüğümüz üzere, Marksizm'den etkilenmiştir. Marksizm'e göre din, bir tür yabancılaşma biçimiydi. İnsanlar sömürüye dayalı kapitalist üretim ilişkilerinden ve

onların doğurduğu sınıf çatışmasından özgürleştikçe, Marks'ın "acıyla inleyen bir yaratığın iç çekişi" ne benzettiği, "kalpsiz dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhu" olarak gördüğü ve nihayet bir çeşit ağrı kesici işlevi yüklediği dinden uzaklaşacaklardı. Sosyal Demokratlar, Marksizm'den uzaklaştıkça din konusunda da farklı görüşler oluşmaya başlamıştır. Burada daha çok dinin neden olduğu yabancılaşmanın yurttaşların bilgisi arttıkça ve yurttaşlık bilinci yükseldikçe dinden özgürleşileceğine dair bir görüş oluşmuştur (http-15).

Avrupa'da 16. yy.'da ortaya çıkan Protestan reformu o dönemde yaşayan yurttaşlar için Hristiyanlığın dönemin koşullarına daha uyumlu hale getirilmesine ön ayak olmuştur. Özel mülkiyeti ve servet birikimini olumlu bir gelişme olarak gören, faizle para alışverişini teşvik eden Protestanlık inancının sol ideolojilerle bir araya gelmesi daha kolay olmuş, bu coğrafyalarda ortaya çıkan sol hareketlerde din karşıtlığı fazla yaygınlaşmamıştır (Taşkın, 2016, s. 20).

16. yy. aynı zamanda laiklik kavramının da ortaya yavaş yavaş çıkmaya başladığı dönem olmuştur. Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devlet yöneticilerinin ve halkın talebi haline gelmiştir. Avrupa'da İskandinav ülkelerinde etkin olan Protestanlık, eşitlikçi bir yaklaşımla toplumda hızla yayılmıştır. Bu eşitlikçilik, sosyal demokrasinin bu bölgede sağlam temellerle kökleşmesini sağlamıştır. İlk bölümde gördüğümüz üzere, Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşıldıkça reformcu yol izlemek isteyen ve eşitlik, adalet ve özgürlük ana ilkelerini parlamenter demokrasinin araçlarını kullanarak gerçekleştirmek isteyen, meşru siyasal zeminde siyaset yapıp iktidara gelme amacı güden grupların Marksizm'den uzaklaşması sosyal demokrasinin bağımsız bir akım olarak ortaya çıkması şeklinde yorumlanabilir. Sosyal demokrat partiler bundan sonra kitle partisi olmaktansa her kesime hitap eden partiler olmaya çalışmışlardır. Bunun en somut örneği Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı bu gelişmeleri bir yol ayrımına taşımış büyük savaşın etkisiyle Avrupa'daki sağ ve sol partilerin uzlaşma yoluna girmesiyle ve her iki kesim de merkeze yaklaşmıştır. Bu durum en çok sosyal demokratlara yaramış, muhafazakâr çevreler sosyal demokratlara daha ılımlı bakmış, sosyal demokratlar yeniden kitle partisine dönüşmeye başlamışlardır. (Taşkın, 2016, s. 19- 31).

Sosyal demokratların dine bakışı, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin 1959 Godesberg Programında belirginleşmektedir. Burada Alman, Sosyal Demokrat Partisi'nin kiliseyle iş birliğine açık olduklarını sosyal demokrasinin dine ve kilise kurumunu sosyalizme rakip olarak değil iş birliği yapacak bir ortak olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. Yani sosyal demokratlar dini kesimlerle sosyal demokrat ilkeler çerçevesinde uzlaşmacı bir tutum sergileyeceklerini belirtmişlerdir. Sosyal demokratlar, dini ve dindarları bir mesele olarak görmüyor, dine ve dini gruplara saygı duyularak bu grupların toplumsal statüleri kabul ediliyordu. Amaçlanan, bu kesimleri sosyal demokrasi bayrağı altında uzlaştırmaktı (SPD, 1959, s. 1-9).

Yukarıda belirtildiği üzere, kapitalizmle uyumu hayli yüksek olan Protestanlık inancının yaygın olduğu toplumlarda din siyasal alanı domine etmeye çalışan bir unsur olarak devreye girmemiştir. Bu nedenle devletin kendi yetkilerini kullanarak dinsel alanı kontrol altında tutması, denetlemesi ve yönetmesi anlamındaki laiklik uygulamasına ihtiyaç kalmamıştır. Sol ideolojiler ve dini gruplar bu ülkelerde daha rahat etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu toplumlardan alınan tecrübeler diğer toplumlara da yayılarak sosyal demokratların uygulamadaki dini görüşleri için bir çekince oluşmamıştır (Taşkın, 2016, s. 19-28).

4.3.1. Türkiye'deki Sosyal Demokrat Liderlerin Din Politikaları

Din, dindarlar ve laiklik konularında nasıl bir söylem geliştirileceği Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de sosyal demokrasi macerasının izleyeceği yolun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'de resmi kayıtlara göre (Sünni) Müslümanlar çoğunluktadır. Türkiye'deki sosyal demokratların Anadolu coğrafyasında bu gerçeği dikkate alarak din ve dindarla bir ilişki geliştirme çabasında olduğu görülmekte, daha çok dinin eşitlikçi, dayanışmacı ve hoşgörülü yönlerine vurgu yapmak suretiyle din yerine dinin otoriter yorumlarına eleştiri getirmesi genel bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette farklı liderlerin bu konuda takındıkları tutumlar arasında farklılıklar görmekteyiz. İzleyen bölümlerde bu tutumlar inceleme konusu yapılacaktır.

4.3.1.1. Din ve Bülent Ecevit

1960'lardan itibaren CHP'nin ortanın solu ile sosyal demokrasiye geçişi Ecevit'in bu durumu sahiplenmesiyle giderek kalıcı hale gelmiştir. Ecevit, tek başına iktidar olabilmenin muhafazakâr ve mütedeyyin kesimlerin kendisini desteklemesiyle mümkün olabileceğini düşünmekteydi. Bunu Atatürk'ün altı ilkesine halkçılık ilkesinin sosyal demokrat bir içerik kazandırarak başarmak istemiştir. Ecevit, Türkiye'de siyaseti sağ ve sol ideolojiler arasına sıkıştırmaktan ziyade ekonomik ve sınıfsal bir temele oluşturduğundan muhafazakâr ve mütedeyyin kesimlerin de oyunu almada başarılı olmuştur. Ecevit'in söylemlerine baktığımız zaman laikliğin din düşmanlığı olmadığını sıkça vurguladığını ve zamanla laikliğe sarılarak "inançlara saygılı laiklik" söylemini kullandığını görmekteyiz. (http-16).

Ecevit, din özgürlüğünü, evrensel insan hak ve özgürlüklerinin bir parçası, laikliği ise vicdan özgürlüğünün bir güvencesi kabul etmekteydi. Tarikatların tarihte sivil yapıları olduğunu, çoğulcu ve hoşgörülü olduklarını ancak zamanla tutuculaşarak baskı unsurlarına dönüştükleri tespitinde bulunmuştur (Ecevit, 2009, s. 52-53). Ecevit, 1999 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada din ve laiklik için şu sözleri kullanmıştır;

> "(…) hükümetimiz, Atatürk'ün önderliğinde kurulan laik, demokratik, hukuka bağlı Türkiye Cumhuriyeti Devletini, dışarıdan ve içeriden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korumakta, Atatürk İlke ve inkılaplarını her alanda pekiştirmekte, din ve vicdan hürriyetinin de teminatı olan laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine karıştırılmasını, siyasal amaçlarla ve çıkar hesapları ile istismarını önlemekte kesin kararlıdır. Hükümetimiz, bu çerçevede, Sünnî-Alevî kardeşliğinin pekiştirilmesine de gereken önemi verecektir. Atatürk'ün, Türk kültürünü esas alan ve her türlü ırk, din ve mezhep ayırımcılığını ve yayılmacılığı reddeden insancıl ve barışçı milliyetçilik anlayışı, ulusal birliğimizin ve ülke bütünlüğümüzün başta gelen güvencesidir." (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1999, s. 173).

Bülent Ecevit, laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı bir lider olarak, Alevi yurttaşların haklarının korunması gerektiğini savunmuştur. Ecevit, Alevi toplumunun kültürel ve dini özgürlüklerine önem vermiş, onların eşit vatandaşlar olarak kabul edilmesini desteklemiştir. Ancak Alevilerin taleplerinin yerine getirilmesi konusunda somut adımlar atmakta sınırlı kalmıştır.

Ecevit'e göre sosyal demokrat halkçı bir stratejisinin oluşturulması için bu stratejiye uygun bir ekonomik alt yapı olması ile yurttaşları sosyal adalet ve kalkınma arayışlarına destekçi olmalıydı. Ecevit dindarlar ve dini istismar edenler arasında ayrım yapmış ve muhafazakâr mütedeyyin kesimlerle bağ kurmayı amaçlamıştır. Bu amacını şu sözlerle açıklanmıştır: "Toplumu hızla kalkındıracak, daha çok sosyal adalet getirecek, huzur getirecek düşüncelere kafası açıksa, o halk ilerici bir halk demektir. Beş vakit namaz kılsa da ilericidir, oruç tutsa da ilericidir." (http-17).

Ecevit, dinin bir baskı rejimine yol açabileceğini katıldığı bir programda şu şekilde dile getirmiştir;

> "Dinle siyaseti daima birbirinden ayırmaya özen gösterdim ve ayırmak gerektiğine de inanıyorum. Ama Türk-İslam tasavvufu kültürünün bugünkü Türk toplumunda da yaygınlaşmasının yalnız din alanında inanç alında değil, ister istemez dolaylı olarak siyaset alanında da çok büyük ve bence çok olumlu etkileri olacaktır. Şu anlamda: Benim çocukluğumdan beri ilgi duyduğum Türk-İslam tasavvufu bildiğiniz gibi Orta Asya'dan başlamıştır. Horasan erenleriyle Hacı Bektaş Velilerle Anadolu'ya gelmiştir ve Anadolu'da buna halk ozanlarının, halk erenlerinin yıllar boyunca büyük katkıları olmuştur. Anadolu'dan da Balkanlar'a yayılmıştır. Genelde din duygusu Allah korkusuna dayandırılır. Allah korkusu da topluma yansıdığı vakit baskı rejimleri şeklinde, insanları korkutarak disiplin altında tutmaya çalışan baskı rejimlerine yol açar." (http-18).

Ecevit'in, halkçı politikalarının temelinde yukarıda da bahsedildiği gibi dindarları sosyal demokrasiye kazandırma amacı vardı. Bu amaç çerçevesinde Müslümanlığı değil, Müslümanlığın sağcı ve otoriter yorumlarını eleştirmekteydi. Anadolu halkının tasavvuf etkisinde olduğunu aynı zamanda Anadolu hümanizminin adaletçi, eşitlikçi ve hoşgörülü bir mirası olduğu görüşündeydi. Türkiye'de ekonomik sömürüyü, din sömürüsüyle destekleyip sürdürmek isteyenlerin dini istismar ettiğini ileri sürüyordu (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 162).

Ecevit, dini sömürünün ekonomik olarak da kullanıldığını düşündüğünden ortanın solundaki CHP'nin maddiyatçı olmadığını ifade eder. Ecevit'e göre düşünce özgürlükleri inanç özgürlüğünü de getir ve insanlar, dini inanışlarını serbestçe tartışacakları ortamları buldukları zaman kendilerini sömüren din tüccarlarının da farkına varabilir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 163). Bu durum, büyük sermaye sahiplerini zora sokmaktaydı.

Sermaye sahiplerini daha da zengin etmek üzere kullanılan devlet kaynaklarıyla köylere elektrik gitmesi, toprak reformuyla köylünün kalkınmasını vb. politikalara engel olan siyasetçiler bulunmaktaydı. Halkın dine bağlılığı bu nedenle yoksulluğun bir kader olduğuna inandırılmasının bir aracı olarak kullanılmakta ve buna uygun politikalar güdülmektedir. CHP, yurttaşların bu problemlerini çözmede yani yoksulluğun kader olmadığını anlatmakta kararlı olduğunu ve aynı zamanda sosyal adaletsizliğin yurttaşlar için değişmez alın yazısı olmadığını bolluk ve bereketten herkesin eşit bir şekilde faydalanabileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 162-164).

Ecevit döneminde inanç özgürlüğünün korunması, yurttaşlar arasındaki ulusal birliğin, kardeşliğin ve dayanışmanın güçlendirilmesini, bölgesel kalkınmada din adamlarının uyarıcı ve destekleyici etkisinden yararlanacağını, din adamlarının eğitimlerinin sürekli olacağını ve okuldan sonra görev hayatları boyunca da kurslarla eğitimlerinin desteklenmesinin sağlanacağı, din görevlilerin maddi ve manevi huzurlarını sağlanacağı, köylerin imam kadroları hızlandırılmış bir program içinde dolduracağını ve ibadethaneye ihtiyacı olan köylerin gerekli malzemelerinin devletçe sağlanacağı vaat olarak verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973, s. 165).

Ecevit, TBMM'de 1977 yılında Başbakan sıfatı ile yapmış olduğu konuşmada din ile ilgili şu cümleleri kurmuştur;

> "Özgürlükçü demokrasiyi en ileri anlamı ile benimseyen Hükümetimiz, herkesin inançlarına ve ibadetine saygılıdır ve yurttaşların dinî inançlarının gereğini engelsiz özgürlük içinde yerine getirmelerini sağlamayı insanlık ödevi bilir, insana ve halka saygının gereği sayar. Laikliği din ve vicdan özgürlüğü anlamına alır. Dine bağlılığın gelişme ile ve ilericilikle, dine saygının laiklikle çelişmediği kanısındadır" (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1977, s. 42).

diyerek laikliğin toplumsal barış için önemini vurgulamış ve şöyle devam etmiştir; "Türk Milletinin din anlayışı, gelişmeye ve her alanda ilerlemeye, toplumun bütünlüğünü ve manevî gücünü koruyarak destek olabilecek bir etkendir. Hükümetimiz, her dinden ve mezhepten yurttaşlarımız arasında, insanlığın, millî birliğin ve milliyetçiliğin gereği olan kardeşlik duygularım ve dayanışmayı sağlamlaştırmayı ödev bilecektir." (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1977, s. 42). Burada Ecevit, yurttaşların din anlayışının ulusal bütünlüğü

koruduğunu belirtmiş; kardeşlik ve dayanışma çağrısı yapmıştır. Akabinde Diyanet İşleri Başkanlığı ile konuşmasına devam etmiştir:

> "Diyanet İşleri Başkanlığı Anayasamızın ve yasalarımızın belirttiği görev ve sorumlulukları yerine getirirken dini siyasetin üstünde tutacaktır. Hükümetimiz, Diyanet İşleri Başkanlığına, hem toplumsal ve ekonomik kalkınmamıza yardımcı olmak bakımından hem de yurttaşlarımızın din, ahlâk ve maneviyat duygulan ile kişiliklerinin geliştirilip yüceltilmesi bakımından en verimli biçimde görev yapabilmesi için gereken desteği sağlayacaktır. (…) din görevlileri, Hükümetin desteğini, her türlü siyasal düşünceden uzak olarak yanlarında bulacaklardır. Din görevlilerinin ve bilginlerinin yeterli düzeyde eğitim görmelerine özen gösterilecektir. O arada Yüksek İslâm Enstitüsü Akademiye dönüştürülerek bu kuruluşun bilimsel niteliği güçlendirilecektir. Hükümetimiz, köylerde ve dar gelirli yörelerde cami yapımına yardımcı olacaktır. Vekil İmam hatiplerin kadro intibakları ivedilikle sağlanacaktır. Hükümetimiz bütün din görevlilerinin manevî ve maddî huzurunu sağlamayı ödev bilecektir. İmam hatip kadrolarının dağıtımında hak ve adalet duygusu içerisinde tüzük kurallarına göre davranılacaktır. Vakıfların, camilerin ve tarihî eserlerin bakımına, korunmasına ve onarılmasına özen gösterilecektir." (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1977, s. 42-43).

Sonuç olarak Bülent Ecevit, dinin sömürülmesine ve kullanılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Laikliğin tüm inanç çevrelerinin güvencesi olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda dinin istismarında toplumun ekonomik koşullarının da etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu istismarın ancak ekonomik kalkınmayla azalacağını belirmiştir. Bülent Ecevit, laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı bir siyasetçi olarak bilinir. Ecevit, devletin din işlerine müdahale etmemesi gerektiğini savunmuş, ancak laiklik ilkesinin korunması ve dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Dini özgürlüklerin korunması gerektiğini belirtmiş, ancak bunun laiklik çerçevesinde olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

4.3.1.2. Din ve Erdal İnönü

İnönü döneminde din politikaları Ecevit dönemi kadar ayrıntılı bir şekilde ele alınmakla beraber daha çok ulusal bütünlük adı altında politika olarak yurttaşın önüne konmuştur. İnönü,

> "Yurttaşlarımız arasındaki, koalisyon protokolünde de söyledik. Kültür, düşünce, inanç, dil ve köken farklarının olması doğaldır, bunlar başka ülkeler için de geçerlidir; ama bunlar, demokratik ve üniter devlet için bir zaaf değildir. Devletin resmî dili, bayrağı, sınırları, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümranlık hakları, her türlü tartışmanın dışındadır." (Türkiye Büyük Millet Meclis, 1992, s. 657-658).

demiştir. 1990 yılında hazırlanan Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri Raporunda;

> "Ulusal sınırlar içerisinde yaşayan insanların farklı etnik kökenlerden gelmeleri, farklı kültürel, mezhepsel, dinsel özellikleri taşımaları bir arada yaşamaya engel değildir. (…) Bu farklılıkları kabul etmemek- görmezden gelmek, hazmetmemek yalnızca gerçeklere aykırı olmakla kalmaz, aynı zamanda ulus olarak, ülke olarak çağdaş bütünlük içinde çağdaşlaşmaya ulaşmayı da engeller" (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1990, s. 31).

şeklinde dile getirilen tutum, açıkça bu alanda çoğunluğun ve farklılıkların bir aradalığının savunusu niteliğindedir

İnönü, Türkiye'de yaşayan yurttaşların dil, din, mezhep ve etnik farklılıkları taşımasının ulusal bütünlüğe engel olmadığını ve bu farklılıkların zorla veya baskıyla ortadan kaldırılması şeklinde bir devlet politikasının kabul edilemez olduğunu, herhangi bir etnik kimliğin, dinsel inancın ya da mezhebin çıkarına olacak politikalar güdülmesinin ülke bütünlüğünü tehlikeye atacağını öne sürmüş; Cumhuriyet'in bu farklılıklar üzerinde kurulduğunu belirterek laikliği, değişik mezhep ve din farklılıklarının korunmasını, bir arada ve barış içinde yaşamalarının güvencesi olarak savunmuştur (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1990, s. 31). Yurttaşlık kavramını da hiç kimsenin etnik kökenine, diline, kültürüne bakmadan, onları birey olarak ayırmadan bir arada görmenin sosyopolitik yorumu olarak değerlendiren CHP, bu dönemde Cumhuriyetin kuruluşundaki temel ilkenin devletin herhangi bir etnik yapının devleti olmadığını veya bir din devleti olmadığını belirterek bu farklılıkların kaynaşma öğesi olarak değerlendirilmesi gerekliliğinin altını çizmiştir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1990, s. 31-32). İnönü, mezhep farkları ile ilgilenmemekte, öyle bir farklılaşmada taraf tutmamakta, Türkiye'de yaşayan yurttaşların her birini cumhuriyetin eşit haklara sahip birer üyesi olarak görmektedir. SHP'nin din politikasına Akat şöyle bir eleştiri getirmektedir;

> “Sosyal demokrasinin, hangi nedenle olursa olsun, temel hak ve özgürlüklerden taviz vermesi söz konusu değildir. Hiç şüphesiz, din ve devletin tümüyle birbirinden ayrıldığı bir Türkiye, SHP'nin temel hedeflerinden biridir. Bu ise, laikliğin yeniden, evrensel anlamına ve sosyal demokrasinin ilkelerine uygun şekilde tarif edilmesi ile mümkün olabilecektir. Laiklik Ok’unu muhafaza etmekle yetinen tutucu bir SHP'nin demokrasi anlayışı yüzünden yaralı kalmaya mahkumdur.” (Akat, 2004, s. 19-20).

Erdal İnönü'nün Can Dündar ile yapmış olduğu bir söyleşide dine bakış açısını tam anlamıyla aktarmıştır. Dinde reform yapılması gerektiğinin çünkü toplumun dini ciddiye aldığını belirterek, dinin daha iyi uygulanması gerekliliğini belirtmiştir. Dinde reform yapılması gerekir derken bir taraftan da bunun için bütün bir hayatın bu işe vakfedilmesi gerekliliğini söylemeden de geçmemektedir. Atatürk'ün devrimleri ile reformların yapılmış olduğunu ancak teorisinin yapılmamış olmasının bir eksiklik olduğunu dile getirmiştir. Diğer siyasal partilerin ve liderlerin dini gösteriş olarak kullandığını iddia ederek kendi görüşünü şöyle ifade eder: “Biz dine saygılıyız ama devlet işlerine karıştırmayız.” Aynı zamanda 2 Temmuz 1993 yılında Madımak Oteli’nde Alevilerin katledilmesiyle ilgili kendisinin hükümette olmasından dolayı sorumluluk hissettiğini “Aleviler beni affetmedi” diyerek kabul eden İnönü, başbakan yardımcısı olarak görev aldığı hükümetin bu konuda acemice davrandığını ve mezhebe dayalı bir katliamı engellemek konusunda hükümet olarak başarılı olamadıklarını kabul etmektedir (http-19).

Erdal İnönü, SHP'nin lideri olarak, Alevi toplumuna yönelik daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir politika benimsemiştir. İnönü, Alevilerin eşit haklara sahip olmaları gerektiğini vurgulamış ve onların toplumsal hayatta daha görünür olmalarını desteklemiştir. İnönü'nün liderliğindeki SHP, Alevilerin taleplerini siyasi platformda dile getiren ilk partilerden biri olmuştur. Erdal İnönü de laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı bir liderdi. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) lideri olarak, devletin dini nötr bir şekilde yönetmesi gerektiğini savundu. İnönü, laiklik ilkesinin sadece bir devlet politikası değil, aynı zamanda sosyal barışın ve toplumsal uyumun temeli olduğuna inanıyordu. Dinin siyasete alet edilmesine karşı çıktı ve laikliğin korunmasının önemine vurgu yaptı (İnönü, 2007, s. 279-318). Erdal İnönü laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı bir liderdi. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) lideri olarak, devletin dini nötr bir şekilde yönetmesi gerektiğini savundu. İnönü, laiklik ilkesinin sadece bir devlet politikası değil, aynı

zamanda sosyal barışın ve toplumsal uyumun temeli olduğuna inanıyordu. Dinin siyasete alet edilmesine karşı çıktı ve laikliğin korunmasının önemine vurgu yaptı (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 23).

4.3.1.3. Din ve Deniz Baykal

Deniz Baykal, CHP'nin klasik laiklik anlayışını sürdürdü. Baykal, laiklik ilkesini ve Cumhuriyetin temel değerlerini koruma konusunda kararlıydı. Devletin din işlerinden ayrılması gerektiğini ve dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini savundu. Dinin bireysel bir mesele olduğunu ve devletin din konusunda tarafsız kalması gerektiğini vurguladı. Baykal döneminde din tartışmaları 28 Şubat'ın da etkisiyle laiklik üzerine olmuştur. Baykal dönemi CHP'si laikliğin her türlü inancın güvencesi olduğunu, çoğulcu ve katılımcı demokrasinin vazgeçilmezi olduğunu, toplumsal barışın yani çatışan değil uzlaşan Türkiye'nin temeli olduğunu, laikliğe karşı her türlü girişimin ve tehdidin ortadan kaldırılmasında kararlı olduğunu, devletin görevinin yurttaşların dinsel inançlarına karışmak olmadığını vicdan ve inanç özgürlüğünü korumak olduğunun, laikliği kökleşmiş girmek için eğitim sisteminin laikleşme girilmesinden ve eğitimde birliğin eksiksiz olarak uygulanmasını din derslerinin isteğe bağlı olmasının ve özel kuran kurslarının etkin olarak denetlenmesini sağlayacaklarını savunmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 16).

Baykal, inanç ve ibadet özgürlüğünü kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkı olarak sayar ve dinin baskı unsuru olmasına da din duygusunun ve dinsel inançların baskı altına alınmasına da karşı durur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 31). Baykal, 2015 tarihinde TBMM açılış konuşmasında din ve inanç özgürlüğü hakkında şunları söylemektedir:

> "Birbirinden farklı din, inanç ve mezhep kimliklerine farklı etnik kimliklere sahip olmamız, bizi tek ve ortak bir milli siyasi kimlikte birleşip bütünleşmekten alıkoymamıştır, bundan sonra da alıkoymayacaktır. Din ve inanç özgürlüğü demokratik bir toplumda doğal olarak din ve inanç örgütlenmelerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ama bu durum din ve inanç örgütlerinin sıcak siyaset ve bürokrasi alanlarında mevzilenmeleri sonucunu doğurmamalıdır. Birinci TBMM'nden başlayarak bugüne kadar bu kutsal çatı altında görev yapmış Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bütün vatan evlatlarını saygıyla selamlıyor aramızdan ayrılmış olanlara Allah'tan rahmet diliyorum. Anadolu'nun derin tarih,

> kültür ve inanç birikiminden Mevlâna'dan Hacıbektaş'ı Veli'den Yunus Emre'den yola çıkarak sürdürmekte olduğumuz medeniyet yolculuğunda bugün yeni bir aşamadayız." (http-20).

Baykal yönetimindeki CHP, yukarıda da bahsedildiği gibi, 28 Şubat'ın etkisiyle, başta eğitim olmak üzere tüm devlet ve devletin kurumlarının laiklik ilkesi esas alınarak düzenleneceğinin üzerinde fazlasıyla durulmaktadır. Bu görüş doğrultusunda imam hatip eğitiminin din görevlisi ihtiyacı çerçevesinde düzenlenmesini, din derslerinin düzenlenmesinde farklı inanç ve duyarlılıkların varlığını kabul edip sadece isteğe bağlı hallerde getirilmesini isteyip, genel olarak bu çerçevede Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türkiye'de her dönemde laikliğin savunucusu olduğunu ve topluma laikliğin güvencesi olduğunu parti programında deklare etmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 67-69).

Baykal döneminde en çok vurgu yapılan kısım CHP'nin laiklik anlayışının dini devlet işlerinden ayrı tutması ve bütün inançların devlet önünde eşit olması ilkesidir. Yurttaşların inanç özgürlüğünün kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkı olduğunu savunarak, olması gerekenin devletin dinsel inançlara karışmasını değil inanç özgürlüğünü koruması olduğu ileri sürülür. İnönü döneminde olduğu gibi Baykal döneminde de hem din unsurunun baskı aracı olmasının hem de din duygusunun ve dinsel inançların baskı altına alınmasının karşısında olduğunu vurgulayan parti laiklik ilkesinin yeni bir yorumuna davet etmektedir:

> "Laikliğin nihai amacı, inanç dünyasını sivil topluma devredilmesidir. Bu sürece geçerken, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın farklı inançlara farklı yaklaşması, katılmak isteyen her inanca açık bir yapılanmaya yönelmesi, resmi devlet kurumunda yer almak istemeyen inançların da devletin desteğinden yoksun bırakılmaması gereklidir." (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 68).

Baykal dönemi dinin yüksek düzeyde siyasallaşmasıyla geldiği bir dönem olmuştur. 6 Kasım 1994 tarihinde gerçekleştirilen SHP-CHP bütünleşme protokolünün imzalanması töreninde konuşan Baykal;

> "Atatürk'ün kurduğu laik, demokratik cumhuriyetimizin temel ilke ve değerlerine yönelik saldırıların yoğunlaştığı, ulusal bütünlük ve can güvenliğine yönelik tehditlerin arttığı, insan onurunu ve haklarını koruyabilmenin, demokrasiyi yaşatabilmenin zor koşullarla karşı karşıya kaldığı... Günümüz Türkiye'sinde sosyal

> demokratların, solun bütünlüğünün sağlanması, sorunlarının aşılabilmesinin temel güvencesidir" (Aktaran Akkır, 2015, s. 79).

diyerek CHP'nin siyaset söylemine odağına laikliği yerleştirmiştir.

CHP ve Baykal, laiklik söylemini demokrasinin önüne geçirdiği dikkati çekmektedir. Artık cumhuriyetin diğer kurucu değerleri ve aktörleri Baykal için laikliğin gerisinde kalmıştır. Baykal 23 Nisan 2008 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu özel oturumunda;

> "Demokrasi ve özgürlük uğruna laiklikten vazgeçeceğiz derseniz demokrasiyi de tahrip etmiş olursunuz. Türk toplumunda İslamiyet, laiklik ve demokrasi bir altın üçgen oluşturmuştur. Bunların tümüne aynı zamanda sahip çıkmak zorundayız." (Akkır, 2015, s. 81).

demişse de onun için laiklik her zaman demokrasiden önce gelmiştir. Baykal'ı bu tür değerlendirmeler yapmaya sevk eden önemli gündem maddelerinden biri de kamusal alanda başörtüsünün kullanıp kullanılmaması olmuştur. Baykal bu dönemde CHP'nin vizyonunu rejimi koruyan parti konuma getirmiştir.

> "Özellikle üniversitelerde başörtüsü yasağının desteklenmesinde, dışlayıcı kamusal alan siyasetinin savunulmasında, katı laikliğin yeniden kuşatıcı bir hal almasında, bu siyasal gerçekliğin payı bulunmaktadır. Ayrıca 1980 yılından itibaren yaşanan laiklik tartışmalarının temelinde, kamu kuruluşlarında ve üniversitelerde başörtüsü takma yasağının bulunmakta" (Akkır, 2015, s. 81).

Aynı dönemde Cumhurbaşkanının eşinin türbanlı olmaması gerektiğini savunan Baykal şu konuşmayı yapmıştır: "Türkiye'de türbanlı bir Cumhurbaşkanı olsun mu? Yasal engel yok, olabilir. Daha sonra ne olur? Devlete türban giydirmiş olursunuz, türban meşruiyet kazanır, resmiyet kazanır." (Aktaran Altunoğlu, 2014, s. 59). Bu açıklamanın bir benzerini ise 2008 tarihinde TBMM'de CHP Grup Toplantısında yapmıştır:

> "Bir kimsenin bu İslami yorumlardan en radikal olanını, yani saçının bir telinin bile gösterilemeyeceği anlayışını benimsemiş olmasını hepimiz saygıyla karşılamalıyız. Böyle bir şeye ben de saygı duyarım. Ama bu ifrat yorumun Anayasa kuralı haline getirilmesi, işte bu kabul edilemez. Bu yanlış olur. Yani dinin kendi içinde tartıştığı bir pratiği, bir yaşam biçimini veya kuralı siz Anayasa kuralı haline getirirseniz bu yanlış olur." (http-21).

Baykal döneminin laiklik ve din politikaların belirlenmesinde Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarlarının politikaları ve eylemleri çok etkili olmuştur. CHP'nin laikliği bu kadar sahiplenen bir tutum benimsemesi ve toplumun dindar kesimlerince bu tutumun sert bulunması Baykal'dan sonra da CHP'nin laiklikle ilgili görüşlerine halk tarafından mesafeyle yaklaşılmasına neden olmuştur.

4.3.1.4. Din ve Kemal Kılıçdaroğlu

Baykal'ın ardından CHP Genel Başkanı olan Kemal Kılıçdaroğlu, Baykal'ın bıraktığı din algısı ve laiklik algısını değiştirmek üzerine politikalar üretmekle işe başlamıştır. Kılıçdaroğlu döneminde Baykal döneminin aksine laiklikle beraber demokratik cumhuriyetin ilke değer ve kurumlarına da sahip çıkacaklarını ilk seçim beyannamesinde belirtmiştir. Yukarıda bahsedilen diğer üç liderde olduğu gibi Kılıçdaroğlu döneminde de din işlerinin siyasetten ayrılması, dinin siyasetin sömürü aracı haline gelmesine son vereceklerini beyan etmişlerdir. Her din, mezhep veya inanç gruplarındaki yurttaşların inanç ve ibadet özgürlüğünün güvence altına alınması, yurttaşların dini inançları ve mezhepleri gözetilerek ayrım yapılmasının engellenmesi, diğer üç liderde görmediğimiz Alevi yurttaşların eşit yurttaşlık taleplerinin dile getirilmesi, Diyanet İşleri Başkanlığının ülkemizde bulunan tüm inanç ve mezheplerin taleplerine inanç çoğunluğunu gözeterek ve eşitlik anlayışıyla yaklaşmasını sağlamak, din kültür ve ahlak bilgisi derslerinin zorunlu olarak değil gönüllü olarak verilmesine, din öğretiminin laiklik anlayışı çerçevesinde değiştirilmesine, evrensel insan hakları ilkelerine göre tüm din ve inançların ibadethane açmalarına izin verileceğine, ülkemizde dini inanışından kaynaklı azınlık durumuna düşen yurttaşların din ve inanç temelli ayrımcılık, nefret söylemleri ve nefret suçlarıyla kararlılıkla mücadele edeceğini belirtmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 18).

Kılıçdaroğlu döneminde CHP'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada özellikle Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin laiklik olmadan demokrasinin, demokrasiyi yaşatmadan da laikliğin güvence altına alınamayacağı açıkça ortaya konmuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 21). CHP, 2015 seçim beyannamesinde daha önce cevap verilmemiş bir talep olarak kalan Cem evlerinin diğer ibadethaneler gibi yasal

statüye kavuşturulması talebini yerine getireceklerini beyan etmiş, din ve inanç temelli ayrımcılık ve nefret suçlarına karşı yasal olarak yaptırımlar getireceklerini de vaatleri arasına koymuştur (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 33-34). Kılıçdaroğlu döneminde, diğer sosyal demokrat liderlerin dönemleriyle kıyasladığımız zaman laiklik konusu söylemsel olarak daha arka planda kalmıştır. Bunun başlıca sebebinin kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan bir parti olarak AKP'nin kendilerini dindar olarak tanımlamaktan imtina etmeyen yöneticilerinin söylemlerinin toplumun genelinin laikliğe bakışında yarattığı değişim olduğu söylenebilir. 2018 seçim beyannamesinde inançlara saygılı, özgürlükçü laiklik başlığı altında laiklik ilkesini özgürlükçü bir anlayışla hayata geçireceğini, diğer seçim beyannamelerinden den farklı olarak Lozan anlaşmasından kaynaklanan haklar çerçevesinde azınlık vakıflarının karşılaştığı sorunların çözülmesinde adımlar atacaklarını aynı zamanda azınlık okullarının yaşadığı mali sorunların çözümünde etkin olacaklarını beyan etmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018, s. 112-113).

Kılıçdaroğlu CHP'ye gelen kökeni çok eskilere dayanan "dinsiz parti" eleştirilerine de şu şekilde cevap vermiştir;

> "Beni tanımıyorsunuz. Beni ekranlarda kimi zaman bağırırken, kızarken, kimi zaman da kısık sesle konuşurken izliyorsunuz. Birbirimizi tanımamız lazım. Bizi bizden dinleyin, başkasından dinlemeyin. Bu toplantıyı da bunun için yaptık. Bizim yanlışlarımız, hatalarımız da olabilir. Bizzat kendimin de hataları, yanlışları olabilir. Bizi eleştirmekten çekinmeyin. İnançları siyasete malzeme etmek çok doğru değil. Bizi bazı çevreler 'dinsiz parti' olarak göstermeye çalışıyorlar. Bu haksız ithamlara inanmayın. Kurumların dini olmaz. Merkez Bankası'nın dini var mı? Maliye Bakanlığı'nın dini var mı? Bu tür haksız ithamlara inanmayın. O nedenle söylüyoruz; inanç üzerinden siyaset olmaz, kimlik üzerinden siyaset olmaz, yaşam tarzı üzerinden siyaset olmaz." (http-22).

Kılıçdaroğlu döneminin laikliğe bakış açısında diğer liderlerden farklı olduğu bir başka husus da dış politikada laikliği ön plana çıkartması olmuştur. Örneğin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz politikalarından bahsederken Orta Doğu'da köktenci, mezhepçi ve dogmatik siyasi hareketlere karşı, sosyal demokrat değerler ile bezenmiş cumhuriyetçi, laik ve barışçı bir politikayı ortaya koyacaklarını beyan etmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018, s. 124-125). CHP'de Kılıçdaroğlu'nun Genel Başkan olduğu dönemde dini

özgürlüğün "yurttaşlık" ile "dindaşlık" kavramlarının kesin olarak birbirinden ayrılmasıyla mümkün olduğunu ifade etmiş, çağdaş bir devletin dindaşı değil yurttaşı temel aldığını hatırlatmıştır.

> "Toplumsal- kültürel veya dinsel- mezhepsel öğelerin yan yanalığı veya birlikteliğinin anlatımı olan çoğunluğun varlığını ve gelişimini sürdürülmesinin başlıca ön koşulu, toleranslıdır; tolerans ifadesinin ortaya çıkması ve yaşama biçimine dönüştürülmesidir. Böyle bakıldığında, tolerans yoluyla toplumsal bilincin bir öğesine dönüşen veya dönüşebilen çoğulculuk, her türlü dünya görüşünün ve yaşama biçiminin barışçıl ve insancıl birlikteliği olan çoğulcu demokrasinin de vazgeçilmez kaynağıdır." (Kula, 2017, s. 1-2).

Kılıçdaroğlu 2016 yılında laiklikle ilgili şu sözleri dile getirmiştir:

> "Laiklik her şeyden önce bir toplumsal barış ilkesidir. Toplumsal barışımıza çoktandır kastedenlerin bu ilkeyi yok saymasına şaşırmamalıyız. Ortadoğu bataklığı, sizin gibi dini siyasete alet eden zihniyetlerin eseri. Laiklik, herkes dinini özgürce yaşasın diye var İsmail Kahraman. Her gün şehit veriyoruz, sınırın ötesinden roket yağıyor ama tek derdiniz Laiklik. Dini kirli hesaplarınıza daha fazla alet etmeyin artık." (http-23).

Tolerans, laiklik ve özgürlük kavramı arasında dolaysız bir ilişki vardır. Cumhuriyet Halk Partisi internet sitesinde yayınlanan bir raporda Türkiye'de yaşayan gayrimüslimler ve Alevi yurttaşların toplumsal ve siyasal yaşamdan dışlandığını ve bu durumun olağanlaştığını ve kısmen içselleştirdiğini, cılız olan tolerans geleneğinin iyice güçsüzleştirildiğini ve Türkiye'yi uygar toplumlardan ve dünyadan kopardığını belirtmişlerdir (Kula, 2017, s. 4). Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'deki seçim sisteminden dolayı ülkedeki sağ, muhafazakâr ve dindar olan Saadet Partisi, Demokrat Parti, Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi ve İyi Parti ile Millet İttifakı'nı kurmuştur. Cumhuriyetin ilanıyla beraber laikliğin koruyucusu ve kollayıcı olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bazı istisnalar dışında sağ partilerle bir araya geldiği çok görülmemiştir. 2023 seçimlerinde Millet İttifakı'nın Cumhurbaşkanı adayı olarak açıklanan Kemal Kılıçdaroğlu'nun Alevi olduğunu sosyal medya üzerinden yaptığı paylaşımla açıklaması, Cumhurbaşkanı adaylığını Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu'nun Saadet Partisi Genel merkezinin önünden ilan etmesi ve bu açıklamanın tarihinin Sünni Müslümanlar için özel

anlam taşıyan Berat Kandiline denk gelmesi, Türkiye'de sosyal demokratlar ile dindarlar arasındaki ilişkide bazı tabuların yıkıldığına işaret olarak yorumlanabilir.

Kemal Kılıçdaroğlu, kendisi de Alevi kökenli bir lider olarak, Alevi toplumunun haklarının korunması ve onların eşit vatandaşlar olarak kabul edilmesi konusunda en somut adımları atan liderlerden biridir. Kılıçdaroğlu, Alevilerin taleplerini siyasi platformda güçlü bir şekilde dile getirmiş, Cem evlerinin yasal statü kazanması gibi somut politikalar önermiştir. Kılıçdaroğlu'nun liderliğindeki CHP, Alevi toplumunun taleplerini karşılamak için aktif bir politika izlemiştir. Kemal Kılıçdaroğlu, laiklik ilkesini daha kapsayıcı ve hoşgörülü bir yaklaşımla benimsemiştir. Kılıçdaroğlu, laiklik ilkesinin din özgürlüğü ile çelişmediğini, aksine din özgürlüğünün güvencesi olduğunu vurgulamaktadır. CHP lideri olarak, dini grupların ve inançların özgürce yaşayabilmesi gerektiğini savunurken, devletin din işlerinden bağımsız kalması gerektiğini belirtir. Ayrıca, dini gruplar arasındaki hoşgörünün ve diyalogun artırılması gerektiğini vurgular (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018, s. 112-113).

4.3.2. Dört Liderin Din Politikalarının Karşılaştırması

Bülent Ecevit'ten Kemal Kılıçdaroğlu'na sosyal demokrat liderlerin din ve laiklik politikalarını incelediğimiz bu bölüm, liderler arası bir karşılaştırma için bize şu verileri sunmaktadır. Özellikle Baykal döneminde laikliğin çok yüksek perdeden seslendirildiği, aynı zamanda eğitimde laikliğin temel alınması gerektiği yönündeki görüşleri belirtildi. Ecevit, laikliği vicdan özgürlüğünün bir güvencesi olarak görmüş ve dini ekonomik yönden de incelemek gerektiğini, sermaye sahiplerinin dini kullanarak yurttaşları sömürdüğünü vurgulamıştır ki bu onun en ayırt edici özelliğidir. Özgürlüklerin artmasıyla dini özgürlüğün de beraberinde geleceğine ve böylelikle yurttaşların sömürülmeyeceği bir sisteme ulaşabileceğine inanmaktadır. İnönü döneminde laikliğin, toplumsal barış ve ulusal birliğin sağlanmasının önemine vurgu yapılmıştır. Baykal dönemine gelecek olursak, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarıyla beraber laikliğin tam koruyucusu rolünü üstlenmekle kendini sorumlu hisseden bir CHP'yle karşılaşmaktadır. Hatta Baykal'ın laikliği, diğer Atatürk ilkelerinden ve demokrasiden de önde tuttuğunu görmekteyiz. Kılıçdaroğlu'nun ise Alevilik üzerine ve Alevi-Sünni ikiliği üzerine ilk defa açıkça

konuşan ve Cem evlerinin ibadethane statüsünün tanınmasını vaat eden bir sosyal demokrat lider olarak farkını ortaya koyduğunu, aynı zamanda özellikle 2023 seçim sürecinde kurulan Millet İttifakı bünyesinde aslında sosyal demokrasinin vurgusuyla da farklı bir sosyal demokrat olduğuna tanık olmaktayız.

Dört liderin din politikalarını incelediğimiz zaman en temelinde laiklik olduğu dikkat çekmektedir. Her lider az ya da çok laikliğin önemine vurgu yapmıştır. Türkiye'nin siyasal atmosferine göre din politikaları çok fazla gündeme gelmiş ya da birkaç maddeyle sıralanmıştır. Sosyal demokrat liderlerin din politikalarında aynı ekonomi politikalarında da olduğu gibi kendi içlerinde çelişmediği yalnızca zamanın gerekliliklerine göre hareket alanı belirledikleri değerlendirilmiştir. Din politikalarının fazla farklılaşmamasının dört liderin de aynı siyasal parti geleneğinden gelmesi bulunmaktadır.

Her bir liderin din politikaları, laiklik ilkesinin korunması ve dinin siyasete alet edilmemesi konusunda ortak bir çizgide buluşmaktadır. Ancak Kılıçdaroğlu'nun daha kapsayıcı ve hoşgörülü yaklaşımı, günümüz şartlarında din ve devlet ilişkilerini yeniden tanımlamaya yönelik bir çaba olarak dikkat çekmektedir.

4.4. Sosyal Demokrasi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel ilkeleri dayanışma, eşitlik, adalet ve özgürlük olan sosyal demokrasi toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlıdır. Cinsiyet eşitliğine ve sosyal demokrasinin eşitlik anlayışına dair bir tartışmanın en uygun başlangıç noktası eşitlik kavramının ne olduğuna bakmak olabilir. Heinrichs Potthoff'a göre eşitlik konusunda şunları ifade etmiştir;

> "(Toplumsal) (...) düzenin sonucu değil, hareket noktası, eşitliktir. Paylaşıma dair düşüncelerde, paylaşımın bir temel normuna ihtiyaç duyulur, bu normdan hareketle, bundan farklı bir paylaşım, adaletin ifadesidir. Bu birincil paylaşım normu, sayısal eşitliktir, paylaştırılacak olanın, pay alacak olanların sayısına bölünmesidir. Adaletin tersine, eşitliğin ölçütlere ihtiyacı yoktur. (...) Eğer somut durumda, varlıkların paylaşımına dair ölçütler mevcut değilse, bazılarına diğerlerinden daha fazla ya da farklı şeyler vermenin nedenleri mevcut değilse, o zaman, keyfi davranmak istenmiyorsa, herkesin payının aynı olması gerekir." (Gombert, 2010, s. 19).

Heywood'a göre ise, "Eşitlik, tekdüze paylaştırma ilkesidir." (Heywood, 2016, s. 97). Özdeşlik ya da aynı olmak ile terim olarak aynı değildir. Buradaki çeşitli insanların doğarken eşit olduklarıdır yani "yasal eşitliktir". Bunun yanında siyasal eşitlikte mevcuttur. Siyasal eşitlik, vatandaş olan herkesin bir oy hakkının bulunmasını sağlamaktadır. Her insan farklı yeteneklerle doğmaktadır. Ancak eşitliğin amacı bireylerin eşit değer görüp hayatı doyurucu şekilde yaşamalarını sağlamaktır. Bunu da ancak hukuk sistemi, siyasal yaşam ve sosyal şartlar ile sağlayabilmektedir. Fırsat eşitliği, her bireyin hayata aynı başlangıç çizgisinden başlamasını sağlar. "Fırsat eşitliği eşitsiz toplumsal muameleden (meşru olmayan) kaynaklanan eşitsizliklerle erdem, yetenek ve çalışma istekliliğinin farklı dağılımından (meşru olan) kaynaklanan eşitsizlikler arasında ayrım yapar." (Heywood, 2016, s. 98).

Fırsat eşitliği, bireylerin motivasyonunun da bir kaynağıdır. Eşitlik, toplumsal birliği güçlendirir, maddi eşitlik adaleti geliştirir ve özgürlüğü genişletir. "Eşitlik ne insanlar arasındaki farklılıkların düşmanıdır ne de herkesi aynı yapmayı amaçlar." (Heywood, 2014, s. 350). Eşitlik kavramı on yedinci ve on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Amerika Bağımsızlık Bildirisinde "tüm insanlar eşittir" denirken Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nde "insanlar özgür doğar, özgür yaşar ve eşit haklara sahiptir" yazmaktadır. Ancak buradaki eşitlik kavaramı yukarıda anlattığım eşitlik kavramı ile ilişkili değildir. Bu bildirgelerde bahsedilen eşitlik, herkes insan oldukları için eşittir yani yaratanın gözünde eşittir anlamındadır (Heywood, 2014, s. 351).

John Locke, tüm insanların eşit olduğunu savunmaktadır. Ancak o dönemlerde oy verme hakkının sadece mülkiyet sahiplerine verilmesi durumu vardır. Aynı zamanda kadınlar "insan" olarak dahi sayılmadıklarından dolayı zaten bir oy hakları yoktu. "Tüm insanların eşit haklara sahip olduğu düşüncesi "şekli eşitliğin" temelidir." (Heywood, 2014, s. 351). Şekli eşitlik, insanların malına mülküne bakılmaksızın herkesin kendi hayatlarını şekillendirme özgürlüğünü sağlamaktadır.

Hukuk din, dil, ırk vb. özellikleri gözetmeksizin yasalar önünde herkesin eşit olmasını sağlamaktadır. Hukukun önünde herkes eşittir. Burada bahsedilen din, dil, ırk ayrımcılığı yasalar ile önlenebilir ancak toplumların kökleşmiş kültürleri ile tamamen ortadan kalkmayabilir. Yani ırkçılık insanların damgalanmasına, ötekileştirilmesine, alt tabaka sınıfına mensupmuş gibi davranılıp sosyal statülerinin dışına çıkmamasına sebep olmaktadır. Bunlar ekonomik ve sosyal mağduriyetlerin yaşanmasına olanak sağlayan

terimleridir. Marx, eşitliği azınlık bir topluma değil, sınıf baskısı altında ezilen herkese eşitlik sağlanması gerektiğini savunur. Marksistler, özel mülkiyetin sınıfsal farklılıklar yarattığını savunurlar. "Bu nedenle Marksistler hukuki eşitliği "piyasa" veya "burjuva" eşitliği şeklinde tasvir etmiş ve bunun ekonomik eşitsizlik ve sömürü gerçeğinin örtülmesine hizmet eden, görüşü kurtarma faaliyeti olduğunu öne sürmüşlerdir." (Heywood, 2014, s. 353).

Fırsat eşitliğinin devamlı uygulanması, şekli eşitliği daha geri plana itmektedir. Fırsat eşitliği birçok modern dönem ideolojilerinin benimsediği bir kavramdır. Örneğin, sosyal demokratlar ve modern liberaller. Bu ideolojilerin benimsemesinin sebebi tamamen sosyal adaletin gerçekleşmesindeki mihenk taşı olmasından kaynaklanmaktadır.

Fırsat eşitliği insanların hayata aynı şartlarda başlamalarını sağlamaktadır. Ancak bu durum aynı başlangıç çizgisinden başlayan insanların ilerleyen zamanlarda tekrardan eşitsizlik ile karşılaşacakları kuvvetle muhtemeledir. Örneğin, çok çalışan bir insan fazla kazanç elde ederken az çalışan bir insan daha az bir kazanç elde etmiş olacak. Bu durum doğa olayı olarak kabul edilir ve toplum tarafından ahlaken doğru kabul edilir. Fırsat eşitliğini sağlamanın en basit yolu "liyakattir". Bir toplum ne kadar liyakatli bir toplumsa o kadar fırsat eşitliği sağlanmış olur (Üner, 2023, s. 173-175).

Sosyal demokrasi, toplumsal barış ve adaletin sağlanması için her bireyin ekonomik ve sosyal koşullarda eşit olması gerektiğini savunmaktadır. Sosyal demokratlar bu eşitliğin sağlanmasında yasalar ile bireylerin ekonomik ve sosyal eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedeflemektedirler. Yasalarla güçsüzleri koruyucu tedbirler sayesinde her türlü eşitsizliklerin önüne geçilecek ve eşitlik ilkesi etkin hale getirilmiş olacaktır. "Toplumsal cinsiyet eşitliği; fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması ve kullanımında, hizmetleri elde etmede bireyin cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık yapılmaması anlamına gelir." (Küçükbaşol, 2014, s. 26).

Toplumsal cinsiyet eşitliği, tek bir bakış açısıyla sınırlandırılamayacak çok boyutlu bir kavramdır. Kadınlar ve erkekler arasında eğitim, sağlık, istihdam, karar alma mekanizmaları ve kaynaklara erişim gibi alanlarda görülen tarihsel eşitsizliklerin giderilmesini amaçlar. Bu bağlamda eşitlik, yalnızca aynı haklara sahip olmak değil; aynı zamanda ihtiyaçların, farklılıkların ve çeşitliliğin gözetilmesi, ayrımcılığın önlenmesi ve güç ilişkilerinin dönüştürülmesini de içerir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği, özgürlük, fırsat eşitliği, eşit değer, kaynakların adil dağılımı ve farklılıkların tanınması ilkeleri çerçevesinde şekillenir. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve

erkeklerin, toplumsal yaşamın tüm alanlarında hak, fırsat ve kaynaklara eşit erişim sağlaması; farklı kimlik, ihtiyaç ve rollerin gözetilerek ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve tarihsel olarak erkek lehine işleyen güç ilişkilerinin dengelenmesi sürecidir (Ecevit, 2021, s. 24-26).

Toplumsal cinsiyet eşitliği tüm bireylerin hem kamusal alanda hem de özel alanda eşit fırsat ve haklara sahip olmasını ve tüm bireylerin bu alanlara eşit olarak katılımından söz etmektedir. Sonuç olarak amacı eşitliği hedeflemektedir. Aynı zamanda yalnızca yasal olarak değil fiili eşitliği de sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü bireylerin farklı sorun ve ihtiyaçlara sahip olduğunu göz önüne alıp haklarının da farklı ve çeşitli olabileceğini kabul edilmektedir (http-24).

Sosyal demokrasinin ilk döneminde tartışmalar, esasen sınıf mücadelesi ve işçi sınıfının iktidarı perspektifine dayanmaktadır. Bu çerçevede, Sosyalist Enternasyonal ve Sosyalist Enternasyonal Kadın Konferanslarında alınan kararlar, kadının "özgür ve eşit bir birey" olarak konumlandırılmasını temel bir mesele haline getirmiştir. İlk evrede sosyal demokrat hareket içinde kadın-erkek eşitsizliği üç eksen üzerinden tartışılmıştır: (1) aşk ve aile politikaları, (2) eğitim ve çalışma yaşamında eşit haklar ve (3) siyasal karar alma mekanizmalarında temsil ve katılım. Özellikle üçüncü eksen, demokrasi ve katılım anlayışının gelişimiyle birlikte daha fazla önem kazanmıştır. Bu bağlamda "kota" uygulaması, sosyal demokrat partiler tarafından kadınların siyasette ve giderek artan biçimde iş yaşamında belirli bir düzeyde temsilini güvence altına alan yaratıcı ve "geçici özel önlem" niteliğindeki araçlardan biri olarak geliştirilmiştir. (http-25).

4.4.1. Türkiye'de Sosyal Demokrat Liderlerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları

Türk siyasetine bakıldığı zaman toplumsal cinsiyet eşitliği konusu, kadınların hakları ve toplumdaki yeri olarak ele alınmıştır. Sosyal demokrat liderler toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını kadın politikaları başlığında aktarmışlardır. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusu ülkelerin demokrasilerinin gelişmesiyle doğru orantılı bir politikadır. Bu yüzden Türkiye'de gelişmekte olan bir ülke olduğundan bu konudaki politikalar da söylemler de Ecevit'ten Kılıçdaroğlu'na gelişme göstermektedir.

4.4.1.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Bülent Ecevit

Ecevit'in CHP Genel Başkanı olduğu dönemde ülkenin siyasi konjonktürden kaynaklı olarak kadın erkek eşitliğinin çok fazla konuşulmadığı ve politikalara yansımadığı söylenebilir. Ecevit, genel başkan olmadan önce 1955 yılında Gün Işığında Gazetesinde yayınladığı "Haklarına Seyirci Kalan Kadınlar" başlıklı yazısında kadınlar için şunlardan bahsetmiştir; Türk kadınlarının hukuken elde ettikleri hakları kullanmamalarının yalnızca bireysel bir tercih değil, toplumsal bir sorun olduğu vurgulanmaktadır. Kadınların bu haklardan yararlanmamaları, toplum hayatında ikilik ve uyumsuzluk doğurmakta; gelecek nesillerin de geleneksel baskıların etkisi altında yetişmesine yol açmaktadır. Yazar, Batı ülkelerindeki kadınların hâlâ ücret eşitsizliği gibi yapısal sorunlarla mücadele ettiklerini belirterek, Türk kadınlarının hukuksal açıdan daha ileri bir konumda olduklarını öne sürmektedir. Buna rağmen Türkiye'de sorun, erkeklerle değil, kadınların bizzat kendi hemcinsleriyle olan mücadelelerinde görülmektedir. Kadınların modernleşme ve devrimlerin kazanımlarını sahiplenmeleri, özellikle çarşaf ve peçe gibi geleneksel pratiklere karşı tavır almaları, bir vatandaşlık görevi olarak tanımlanmaktadır (http-26).

Ecevit döneminde DSP, Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyada kadın haklarına öncülük etmesine rağmen hala yasalarda kadın erkek eşitliğine aykırı düşüncelerin varlığını tespit ederek bu yasaların kaldırılacağını vaat eden uzun süreli evlilik dışı ilişkilerle istismar edilen kadınların miras hukuku açısından dezavantajlı konumlarına dikkat çeken bir söylemi benimsemiştir (Demokratik Sol Parti, 1995, s. 56).

Ecevit, şu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, kadın-erkek eşitliğini insan haklarının ve temel hürriyetlerin bir gereği olarak görmektedir:

> "(…) Ülkemiz, demokrasinin, laikliğin, çağdaşlaşmanın ve kadın-erkek eşitliği dahil insan haklarının ve temel özgürlüklerin, uluslararası alanda iş birliği ve dayanışmanın savunucusudur. Cumhuriyetimizin temelinde yatan bu nitelikler, dış ilişkilerimizde rehber ilkelerimiz olacaktır." (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1999, s. 184).

Kadınların okuma yazma başta olmak üzere eğitimlerinin aksatılmadan verilmesi ve bu sayede gelecek kuşakların daha iyi bir şekilde yetiştirilmesinin önemli olduğu vurgulanarak, bu verilen eğitimin de meslek, sanat ve ev ekonomisi eğitimleriyle de

bütünleştirileceği vaat edilmiştir. Aynı zamanda sekiz yıllık temel eğitimin kız çocuklarının güvencesi olacağı belirtilmiştir. Eğitimli kadınların ekonomik ve sosyal alanda üretken katkısını hızla arttırarak aile gelirlerinin yükseltilmesi ve ülkenin ekonomik kalkınmasının hızlanacağını belirtmişlerdir. Kadınların çalışma hayatına girmesinin teşvik edilmesi ve girişimlerinin desteklenmesi gerektiği belirtilmiş, kadın girişimcilere yönelik kredilerin oluşturulması, iş kuracak kadınlara proje desteğinin verilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu verilen desteklerin krediler damga vergisi ve her türlü harçtan da bağışık olacağı belirtilmiştir (Demokratik Sol Parti, 1995, s. 75-76). Buradan anlaşılacağı üzere Ecevit'in toplumsal cinsiyet eşitliğine bakış açısı daha çok kadınların ekonomik özgürlüğü üzerine inşa edilmiştir.

Ecevit, 1999 seçim beyannamesinde kadın erkek eşitliğine aykırı hükümlerin, hükümet ortağı oldukları dönemde kaldırılmaya başlandığını ancak çok fazla bir yol kat edilemediğini iktidar oldukları takdirde evlilikten sonra edinilen malları kapsayan kazanç ortağı sisteminin getirileceğini beyan etmiştir. Seçim beyannamesinin sekizinci maddesi olan "Analarımız, bacılarımız ve kız çocuklarımız için programlar" başlığı altındaki tespitleri ve vaatleri şu şekildedir;

Türkiye'de kadınların önemli bir bölümünün, özellikle kırsal bölgelerde yaşayanların, hâlâ okur-yazar olmaması büyük bir sorun olarak görülmektedir. Kadınların eğitimi yalnızca bireysel gelişim değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve gelecek kuşakların refahı için zorunlu kabul edilmektedir. DSP iktidarı, yetişkin kadınlara yönelik okuma-yazma kampanyalarını hızla yaygınlaştırmayı, bu programları meslek, sanat ve ev ekonomisi eğitimleriyle bütünleştirmeyi hedeflemektedir. Kentli eğitimli kadınların ekonomik ve sosyal hayata daha aktif katılımı desteklenecek; gönüllü veya ücretli sosyal hizmetlerde görev almaları için koşullar hazırlanacaktır. Ayrıca kadın girişimciler ve gençler için fon kaynaklı kredi imkânları, proje desteği, makine-ekipman ve hammadde yardımları sağlanarak hem aile gelirlerinin artması hem de ülkenin ekonomik büyümesinin hızlanması amaçlanmaktadır. (Demokratik Sol Parti, 1999, s. 91-92).

Ecevit'in bu politikası kadınların toplumdaki yerinin iyileştirilmesi için atılan bir adımdır. Cumhuriyetin yetmiş altıncı yılında hala kadınların okuması vaat olarak verilmektedir. Ecevit kadınların toplumdaki yerinin ancak kendilerini geliştirerek

mümkün olacağını vurgulamıştır. 1999 yılında Hükümet programını açıklarken de Ecevit, yine aynı öncelikleri tekrar etmiştir: "Kadınlarımızın ekonomik ve sosyal yaşamımızın her aşamasında üretime katılmaları özendirilecek, kadınlarımızın sosyal ve ekonomik statüsünün geliştirilmesine yönelik çabalar hızlandırılacaktır." (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1999, s. 182).

Demokratik Sol Parti'nin koalisyonun büyük ortağı olduğu 2001 yılında Başbakan Bülent Ecevit, Türkiye'de kadın erkek eşitliği bakımından ileri ülkeler arasında olduğunu belirtmiş medeni yasada değişiklikler yapılarak kadın erkek eşitliğini daha ileri seviyeye ulaştırdığını kaydetmiştir. Aynı zamanda kız çocuklarının okullaşma oranındaki artışın sevindirici olduğunu belirterek, öğrenim görmüş kadınların artmasının demokrasiyi de güçlendirdiğini kadınların her işte ve meslekte kendilerini üstün başarıyla kanıtlamasını ülke için kıvanç kaynağı olduğunu da belirtmiştir (http-27).

4.4.1.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Erdal İnönü

İnönü döneminde SHP, eşitlikçi ve özgür bir düzenin kadın erkek ayrımı yapmaksızın toplumun tüm bireylerinin eşit ve özgür haklara sahip olması gerektiğini belirterek tarih boyunca kadınların kadın olmasından kaynaklanan sorunların hâlen günümüzde de sürüyor olduğunu bu sorunların tamamen ortadan kalkması gerektiğini belirtmiştir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 46).

> "SHP, kırsal kesimde ücretsiz tarım işçisi, sanayide ikinci sınıf işçi olarak, kamu kesiminde ise yükselme önceliklerinin erkeklere tanındığı bir ortamda çalışan kadınların sorunlarına eğilmeyi, çalışma yaşamında eşitliğin sağlanmasının vazgeçilmez koşulu olarak görür." (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1985, s. 46).

İnönü, çalışma hayatındaki kadınların, hamile ve yeni doğum yapmış olması durumunda ağır işlerde çalışmalarını önleyecek ve doğum izinlerinin uzatılacağını vaat olarak vermiştir. SHP, İnönü döneminde kadınların siyasete katılımı yönünde de atılımlar yapmıştır. "1990 da SHP tüzük değişikliğine giderek, parti yönetim organlarında kadınlara yüzde 25'lik bir kota uygulamasına gitmiş, aynı kurultayda yapılan seçimle 45 kişilik parti meclisinde 11 kadın üye seçilmiş, ancak bu uygulama milletvekili seçimlerine yansıtılmamıştır." (Deniz, 2007, s. 6).

İnönü döneminde SHP'nin 1991 genel seçim bildirgesinde "Toplumda Gerçek Yerini Almış Türk Kadını" başlığı altında iktidara geldiklerinde şu politikaları gerçekleştireceklerini beyan etmiştir; Kadınların anneliğin zorunlu kıldığı sağlık

hizmetlerine ulaşabileceklerini, her türlü iş ve eğitim olanağından erkeklerin yararlandığı ölçüde yararlanabileceğini, kadınların siyasal hayatta daha fazla yer alması gerektiğini, siyasal partilerin kadın kollarının kurulması gerektiğini ve yönetim kademelerinde kadınlara daha fazla alan açılıp yer verilmesinin önemini vurgulamıştır. Kadınlarla erkekler arasındaki eğitim farkının kapatılması için okuma ve yazma dahil eğitim programlarının düzenlenmesinin önemine dikkat çekmiştir. Kadınların özel sağlık hizmetleri, aile planlaması, çocuk bakımı ve kadın hastalıkları konusunda danışma ve tedavi merkezlerinin kurulmasının, aynı zamanda ev kadınlarının da sosyal güvenlik kapsamına alınması ve bu kurumun tüm olanaklarından yararlanması gerektiğini savunmaktadır. Aile ve çocuk yardımlarının geliştirilmesi, kadına ve aileye yönelik tüm çalışmaları planlayan ve uygulayacak olan kadınların toplumdaki yerinin gelişmesinde ve tüm sorunlarının çözülmesinde başlat rol oynayacağı düşünülen "Kadın Sorunları Bakanlığı" adında bir bakanlık kurulmasını vaat etmiştir (Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1991, s. 20).

İnönü dönemine baktığımız zaman Türkiye'de yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği noktasına gelmeleri için öncelikle eğitim problemlerini çözmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtilen Kadın Sorunları Bakanlığının kurulmak istenmesi de kadınların büyük sorunları olduğunun bir göstergesidir. 1990'lı yılların konjonktürüne bakıldığı zaman kadın erkek eşitliği konusunda cinsiyet hiyerarşilerinde kadınların dezavantajlı konumları nedeniyle kadınları erkekleri eşitleyen bir politika görülmektedir.

4.4.1.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Deniz Baykal

Baykal dönemi CHP'si kadın erkek eşitliğinin bir Türkiye hedefi olduğunu belirterek, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmenin, Pekin Eylem Planının eksiksiz uygulanmasın temel hedefleri olduğunu, eşitlik hedefiyle hazırlanmış olsa dahi kadınların aleyhine sonuç veren yasaların değiştirileceğini ve aynı İnönü döneminde olduğu gibi evlilik süresince edinilen varlıkların eşlerin ortak hakkı olmasına sağlamak için eşitlikçi bir mal rejimi için medeni kanunu değiştireceklerine, kadınların kendini geliştirebilmeleri için gerekli yasal

düzenlemelerin yapılacağına, kadınlara karşı her türlü şiddet cinsel taciz ve onur kırıcı davranışları önlemek için caydırıcı ve aynı zamanda eğitici düzenlemelerin yapılacağına, şiddet veya tacizi konu alan kadınlara gerekli hukuki, manevi ve maddi yardımın sağlanacağı hizmet birimlerinin kurulacağı ve kadın sığınma evlerinin sayısının artırılacağı vaat olarak verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 23).

Baykal, kadın erkek eşitliğinin yalnızca her yıl 8 Mart'ta hatırlandığına değinerek 2005 yılında şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Ayrımcı bir anlayışı sürdürmek hala 21. yüzyılda da yeryüzünün büyük kesiminde temel anlayıştır. Dünya Kadınlar Günü bu ayrımcılığa karşı protestoyu, bunu reddetmeyi, cinsel ayrımın insanın farklılaştırılmasında kriter olmayacağını gösterme konusunda büyük değer taşıyor. O nedenle biz de bunu sahipleniyor, bir vesile, fırsat sayıyoruz. Yılın bir gününde kutlayıp görev yapma değil, bugün bize bu konu üzerinde düşünme fırsatı sağlamalıdır. Kadın-erkek eşitliğinin bir de siyasal anlamı vardır. Kadını hala erkekten farklı sayma geleneğinin sürdüğü toplumlarda ilerleme, kadın-erkek eşitliği ile başlar. Bunu benimseyen siyasetler, içindeki toplumu kökten değiştirme hedefini de temel alır." (http-28).

Baykal, laiklik anlayışının da kadın-erkek eşitliği anlayışının dışında düşünülemeyeceğini belirtmiş ve şu sözleri dile getirmiştir: "(…) Hepsi bir bütündür. Hepsi birlikte Cumhuriyet sinerjisi yaratmıştır. Bu tercihin altında kadını tam olarak erkeğe eşit kabul etmek yatmaktadır. Buradan hız alıyoruz. Önümüzü de bu aydınlatıyor" (http-28).

Baykal, Türkiye tarihine bakıldığı zaman kadınların önemli roller üstlendiğini belirtmiş ve kadınların hayatımızdaki önemini de belirten şu konuşmayı yapmıştır:

> "Tarihimizde kadın her zaman önemli olmuştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kadınların sergilediği davranışlardan tutun, ekonomik kriz döneminde aileyi çevirmek için sergiledikleri eşsiz çabayı hepimiz bilmekteyiz. Anadolu kadınının güç koşullarda çocuklarını yetiştirme, ailesini ayakta tutma mücadelesi takdirle, şükranla karşılanmalıdır. Anadolu kadını berekettir, Anadolu kadını üretimdir, Anadolu kadını sevgidir, şefkattir. Anadolu kadını toplumu bu noktaya getiren çilekeş, umutlu, sabırlı, iyimser, geleceğe inançla bakan temel dayanağımızdır." (http-28).

Baykal döneminde CHP'nin kadın politikaları, kadınların ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarında güçlendirilmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda, kadınların meslek sahibi olabilmeleri için meslek içi eğitim programları ve beceri kazandırıcı kursların

yaygınlaştırılması, çalışma yaşamına katılımlarını artırmak amacıyla yarım zamanlı ve esnek çalışma uygulamalarının desteklenmesi ile işyerlerinde kreş ve çocuk bakım hizmetlerinin sayısının artırılması öngörülmüştür. Ayrıca ev içi üretimin teşvik edilmesi ve ev kadınları ile ev işlerinde çalışanların sosyal güvenlik kapsamına alınması planlanmakta; koruyucu hekimlik sisteminin yaygınlaştırılması ve hamilelik, doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası dönemde verilecek sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesiyle anne ve bebek ölüm oranlarının azaltılması hedeflenmektedir. Bunun yanında kadınların siyasete katılımını artıracak düzenlemeler ve teşvikler de hayata geçirilecektir. Bu politikalar, kadınların toplumsal ve ekonomik hayatta daha etkin rol almasını, sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanmasını ve siyasal katılımını desteklemeyi amaçlamaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1995, s. 23-24).

"Kadın-erkek eşitliği yaşama tam geçirilmiş değildir. Ekonomide, toplumsal hayatta geçmemiştir, davranışlara tam yansımamıştır. Ama buna karşın Türkiye'nin ilan ettiği hukuk çerçevesi ödünsüz, bilinçli, net bir biçimde kadın-erkek eşitliği anlayışından yola çıkmıştır." (http-28). diyen Baykal, evrensel insan hakları ilkesinin ayrılmaz bir parçası ve demokrasinin vazgeçilmez koşulu olarak kadın erkek eşitliği belirtilmiştir. Kadın erkek eşitliğinin sağlanması için öncelikle kadınların siyasal ve sosyal haklarının bilincine varmaları her alanda kararlara ve yönetimlere katılmalarının özendirilmesi, kalkınma süreci ve çağdaş toplum anlayışıyla bütünleşmeleri için etkin politikaların gerçekleştirilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir. Kadınlara karşı ayrımcılık anlayışı içeren kanunlarda değişikliğe gidileceğinden, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Tamamen uygulanması gerektiğinden, kadınların aile içindeki durumlarında eşit birey anlayışı içinde değerlendirilmesini ve tüm yasal düzenlemelerin bu anlayış içinde yapılmasını belirtmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 87-88). Baykal Türkiye'de kadın-erkek eşitliğine giden yolu şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Tebalıktan yurttaşlığa, cemaatten topluma, teokratik zihniyetten laik anlayışa, dogmatizmden özgür düşünceye, zorbalıktan hukuka, din sömürücülüğünden dine saygı anlayışına geçişi sağlamadan 23 Nisan 1920 başlangıcını amacına ulaştırmanın ne kadar güç olacağının (…) milli iradenin, bütün yurttaşların eşitliğini gerektirdiğini, ancak bu eşitliğin sağlanması durumunda devletin, bir ırk, kan, kafatası, din, mezhep, tarikat, aşiret devleti olmayacağını (…) milli iradeyi bir kez benimseyince, milleti oluşturan vatandaşların, dinine, mezhebine, eğitimine,

> servetine, ırkına, aşiretine, tarikatına göre ayrılamayacağını ve bu durumun da ülkeyi, Cumhuriyete, kadın-erkek eşitliğine, laikliğe götüreceğini (…)" anlatarak ifade etmektedir (http-29).

Baykal döneminde CHP'nin Yeni Hedefler Yeni Türkiye adındaki parti programına da kadınlara ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik olarak hedeflerini şu maddeler ile açıklamıştır:

CHP, ülkeyi erkek egemen bir toplumdan özgür bireyler topluluğuna dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda aile içi mal rejiminde, eşlerin evlilik birliği sürecinde edindikleri malların ortaklığı genel ilke, mal ayrılığı ise isteğe bağlı bir uygulama olarak düzenlenecektir. Kadınların siyasal alanda en geniş olanaklara sahip olmaları sağlanarak, temiz, üretken ve hoşgörülü bir siyaset anlayışına yeni boyutlar kazandırılacak; özellikle yargı, idare, ekonomi yönetimi ile iç ve dış siyaset alanlarında kadınların etkinliği artırılacaktır. Çalışma yaşamında kadınlara yönelik her türlü ayrımcılık kaldırılacak, işe giriş ve değerlendirmelerde eşit ölçütler uygulanacak, işyerlerinde kreş olanakları yaygınlaştırılacaktır. Kadınların meslek alanlarını çeşitlendirebilmek için özel amaçlı Meslek Eğitim Geliştirme Merkezleri kurulacak; aile içi ve dışı şiddet, cinsel taciz ve onur kırıcı eylemler caydırıcı, eğitici ve koruyucu hukuki politikalarla önlenecek ve yerel yönetimlerin sığınma evleri açmaları desteklenecektir. Ayrıca, yerel yönetimler ve ilgili kuruluşların Kadın Başkanlıkları ile eşgüdümlü çalışacak "Kadın Konuları Birimleri" oluşturulacak, CHP'nin kadın-erkek eşitliği hedefi yasal ve fiili eşitlik sağlanıncaya kadar kararlılıkla sürdürülecektir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2004, s. 88-90).

Baykal dönemindeki politikalar da incelenildiği zaman toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların erkeklerle eşit olması düzeyinde kadınlara yönelik politikalar gerçekleştirilmesi üzerine durulmuştur. Türkiye'de yasaların ve toplumun ataerkil bir düzeyde olduğu ve bu ataerkil düzenin kadınlara haklar verilerek kırılabileceği belirtilmiştir. Baykal döneminde özellikle Atatürk döneminde kadınlara verilen haklar, ön plana çıkartılarak; daha eşit bir düzen oluşturmanın yine kendilerinin olacağını belirtmişlerdir. Bu politikaları yaparken aynı zamanda kadınların kendi haklarına sahip çıkmalarını ve kendi haklarının farkında olmalarının da özellikle altı çizilmiştir.

4.4.1.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kemal Kılıçdaroğlu

Kılıçdaroğlu, CHP Genel Başkanı olduktan sonra yapılan ilk genel seçimlerde kadın erkek eşitliğini her alanda sağlayacaklarını belirterek, toplumsal yaşamın her alanında fiilen gerçekleştirilmesi gerekli tüm siyasi ve hukuki adımların gerçekleştirileceği, yeni bir anayasa yapılarak Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi madde beşte belirtilen "Bir cinsiyetin üstünlüğü ya da aşağı ağırlığına ilişkin kültürel kalıpları değiştirme" görevini devlete vereceğini belirtmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 16). Söz konusu politikalar kapsamında, özel sektörde ve kamuda üst düzey yönetim kademelerinde kadınlara yönelik pozitif ayrımcılığın yaygınlaştırılması, kadınların siyasette, kamusal görevlerde, yargıda ve sivil toplumda temsillerini güçlendirecek yasal düzenlemelerin yapılması öngörülmektedir. Ayrıca eğitim, çalışma hayatı, siyaset ve sivil toplum alanlarında kadınların karşılaştığı ayrımcılıkla mücadele edilmesi, kadına yönelik şiddetin ağır suçlar kapsamında değerlendirilmesi ve bu amaç doğrultusunda "Kadın-Erkek Eşitliği Komisyonu'nun kurulması hedeflenmektedir. Bu politikalar, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda daha etkin rol alabilmelerine yönelik stratejik bir çerçeve sunmaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 17).

Kılıçdaroğlu döneminde CHP'nin diğer dönemlerden farklı olarak düzenlenmesinin kadın erkek eşitliğini ayrı olarak politikalaştırmanın yanında ayrıca kadınların çalışma hayatındaki olan haklarına yönelik de politikalar ortaya konulmuştur. Bu politikalara göre; çalışma hayatındaki kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadele edileceğini, Cumhuriyet'in 100. yılında kadınların işgücüne katılımının yüzde 40'a ulaşmasını sağlayacaklarını, kadınların çalışma hayatına katılımının önündeki engellerin kaldırılacağını aynı zamanda işe giriş ve yükselme değerlendirmelerinde eşit ölçülerin kullanılacağını, kadınların kamuda işe girerken pozitif ayrımcılık yapılacağını ve aynı zamanda ilkeli kota uygulamasına geçileceğini, özel sektörde kadınların istihdamını arttırmaya yönelik özendirici düzenlemelerin yapılacağını, tarımda, ev hizmetlerinde, evden çalışma gibi kadının yoğun çalıştığı alanları kayıtlı hale getirip sosyal güvenlik kapsamına alınmasının sağlanacağını, kadınların girişimcilik konusunda kredi olanaklarının artırılacağını ve kadın kooperatiflerinin destekleneceğini ve çeşitlendirilerek

ceğini vaat olarak vermişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 36-37). Kadınların hayatlarındaki zorluklara dikkat çeken Kılıçdaroğlu:

> "Kadınların tarla ve ev gibi çeşitli alanlarda yoğun emek harcadıkları bilinmektedir; ancak bu emeğin karşılığında sosyal güvenlik ve hukuki haklardan yeterince yararlanıp yararlanmadıkları önemli bir sorundur. Bu nedenle her kadına asgari ücret düzeyinde bir gelir güvencesi sağlanmalı ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün öngördüğü dokuz sigorta dalı (analık, işsizlik, hastalık, iş kazası, meslek hastalığı ve aile destekleri dahil) uygulanmalıdır. Amaç, aile gelirinin doğrudan kadının hesabına yatırılması ve kadın ile erkek arasında eşitliğin sağlanmasıdır. Kadınların çalışma ve yönetim alanlarında etkin rol almaları desteklenecek, kadına yönelik şiddet ise en ağır cezalarla önlenecektir" (http-30).

Aynı konuşmanın devamında kız çocuklarının eğitimine de değinen Kılıçdaroğlu sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "Kız çocuklarının eğitimi ve kadınların haklarının güvence altına alınması hayati öneme sahiptir. Ailede huzur ve asgari gelir güvencesi sağlandığında pek çok toplumsal sorun çözülmüş olur. Kadınlar, temel haklarını eksiksiz kullanabilmeli ve şiddete karşı korunmalıdır. Bu bağlamda, İstanbul Sözleşmesi'nin uygulanması, kadın haklarının korunması açısından öncelikli bir yükümlülüktür." (http-30).

Yine Kılıçdaroğlu döneminde güçlü kadın ve güçlü toplum başlığı altında kadınların aile içerisindeki ve toplumdaki rolünün güçlenmesinin en büyük hedefleri olduğunu ve aile sigortası kapsamındaki desteklerin doğrudan kadına verileceği vurgulamış okul öncesi eğitimin teşvik edilerek kadınların iş gücüne katılımının arttırılacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, s. 56). Yine 2011 yılındaki seçim bildirgesinde "Kadınlar Güçlenecek" başlığı altında şu politikalara değinmişlerdir:

Kadına yönelik şiddeti önlemek ve mağdurların korunmasını sağlamak amacıyla kapsamlı bir politika benimsenmektedir. Bu çerçevede, yerel ve ulusal bütçelerden yeterli kaynak ayrılacak, danışma merkezleri ile psikolojik ve hukuki destek hizmetleri oluşturulacak, her yıl en az beş yeni kadın sığınma evi açılacaktır. Tüm şiddet türleri, özellikle töre ve namus cinayetleri, en ağır şekilde cezalandırılacak; Dünya Yasası ve Eşitlik Çerçeve Kanunu çıkarılacak, hizmet sunumunda görev alan personelin eğitimi tamamlanacaktır. Eğitim alanında ise kız çocuklarının tam fırsat eşitliğiyle yararlanabileceği bir sistem kurulacak, aileler desteklenecek, yarım kalan eğitimler yaz

okulları, akşam okulları, meslek kursları ve açık öğretim gibi imkanlarla tamamlatılacaktır. Ayrıca üniversiteli kızlara yurt ve burs imkânları sağlanacak, parasız yatılı okullarda kontenjan artırımı yapılacak; her semtte Halk Eğitim Merkezi veya Çok Amaçlı Toplum Merkezi kurularak kadınların beceri kazanımı ve istihdam olanakları güçlendirilecektir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2011, S. 62-63).

Kılıçdaroğlu, Türkiye Kadın Girişimciler Derneğinin düzenlediği bir etkinlikte CHP'nin kadın-erkek eşitliğine inan bir parti olduğunu belirterek üzerine şu sözleri söylemiştir: CHP, sosyal demokrat bir parti olarak kadın-erkek eşitliğini temel bir ilke kabul etmektedir ve kadınların karar alma süreçlerinde ve ülke sorunlarının çözümünde daha etkin rol almasını hedeflemektedir. Kadın istihdamının artırılması için devletin işverenin sigorta primine katkı sağlaması, işyerlerinde kreş ve güvenceli çalışma ortamlarının oluşturulması önerilmektedir. Kadınların işgücüne katılımının artırılması, çocukların ilk eğitimini alan annelerin çalışma hayatından uzaklaştırılmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Kadınların güçlendirilmesi toplumun güçlenmesi anlamına gelmekte olup, anayasal yükümlülük çerçevesinde cinsiyet eşitliği sağlanmalıdır. Dünya Ekonomik Forumu verilerine göre Türkiye, cinsiyet eşitliği ve ekonomik katılım açısından geride kalmakta; CHP son yıllarda yüzde 33 cinsiyet kotası uygulaması gibi adımlarla bu durumu iyileştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca kadınların doğum ve üreme kararları üzerindeki haklarının korunması ve kadınların bu konuda kendi seslerini güçlü bir şekilde duyurabilmesi önemsenmektedir (http-31).

2011 yılındaki vaatlerinin üzerine Kılıçdaroğlu CHP'si 2015 genel seçimlerinde seçim beyannamesini daha kapsamlı bir şekilde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarına yer vermiştir. 2011 vaatlerinin üzerine Kadın erkek eşitliği Genel Müdürlüğünün kurulacağını, Mahalli düzeyde kadın komisyonlarını kurup belediye meclis toplantılarına katılım hakkı tanıyacaklarını, kent konseylerinin kadın meclislerini yaygınlaştıracaklarını ve aynı zamanda desteklerin dağıtımında kadın kuruluşlarına öncelik tanıyacaklarını belitmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 85).

Bu dönemde CHP, kadın sağlığına ayrı başlık açarak sağlığa eşit erişim başlığında kadınların sürekli sağlık taramasına girmesine, her annenin ihtiyacı olan vitaminleri ücretsiz olarak karşılayacaklarını ve tüm büyük işletmelerde emzirme odası ve birinci

basamak sağlık hizmeti verilebilecek ünitelerin olmasını sağlayacaklarını ifade etmişlerdir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015, s. 124-125).

Kılıçdaroğlu döneminde kadınların toplumsal hayatta zorluklar yaşadığı tespitinde bulunulmasının üzerine tüm seçim beyannamelerinde kadınlara özel başlık açılarak kadınların tüm alanda eşit haklara ve rahat yaşam hakkına sahip olabilmeleri üzerine politikalar geliştirilmiştir. Kadın Bakanlığı'nın kurulmasıyla toplumsal yaşamda kadın erkek eşitliğini sağlanacağı amaçlanmış ve aynı zamanda yüzde 33 cinsiyet kotasıyla kadınların siyasetteki yerinin daha da sağlamlaşması hedeflenmiştir. Yüzde 33 cinsiyet kotasının yalnızca siyasal alanda değil kamuda yönetim kademelerinde de yüzde 33 cinsiyet kotasının uygulanacağı belirtilmiş kadınların istihdamının artırılması amaçlanmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018, s. 180). Kılıçdaroğlu, 2021 tarihinde TBMM'de CHP Grup Toplantısında cinsiyet kotasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır; "Kadınların haklarını savunuyorum. Yüzde 50 cinsiyet kotası. Bakalım hangi parti destek verecek, hangisi destek vermeyecek? Bunu göreceğiz. Teklifte fermuar da var; bir kadın, bir erkek yani listenin sonunda kadınlar yok. İkisi beraber var." (http-32)

Kılıçdaroğlu, diğer sosyal demokrat liderlere kıyasla hem parti içinde kadın kotası getirerek, hem de Türkiye genelinde yapılan toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarda Türkiye'nin gelişmesinde de doğru orantılı olarak bu politikanın ilerlemesine katkı sağlamıştır.

4.4.2. Dört Liderin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikalarının Karşılaştırması

Sosyal demokrat liderlerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın politikaları üzerine yapmış oldukları politikalar önceki bütün başlıklarda incelenmiştir. Dört liderin incelenmesi neticesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin kadınların toplumdaki yeri ve konumu üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Ecevit döneminde kadınların okuma yazma oranlarının artırılması ve yasalar üzerinde kadın erkek eşitliğine aykırı yasaların değiştirileceğini aynı zamanda kadınların miras hukukundan yararlanması üzerine politikalar üzerinde durulmuştur. Kadınların eğitiminin artmasıyla beraber gelecek kuşakların da daha iyi eğitimli bireyler olarak yetişmesinin önemi vurgulanmıştır. İnönü

döneminde ise sosyal demokrasinin bir gereği olarak eşitlikçi ve özgür bir düzenin kadın erkek ayrımı yapılmaksızın kurulabileceğinin altı çizilmiş ve yine Ecevit'te olduğu gibi kadınların toplumdaki yeri ve konumu gözetilerek politikalar gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde kadınların eğitimlerinin yanında sosyal güvenlikleri, siyasal hayattaki yerleri, kadınlar ve sorunları üzerine bakanlığın kurulması gibi politikalar oluşturulmuş ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin bu politikalar çerçevesinde daha iyi bir noktaya gelebileceği düşünülmüştür.

Baykal döneminde kadınların eğitim düzeylerinin arttırılması gerektiği, kadınların iş hayatına katılımının teşvik edilmesi gerektiği, kadın erkek eşitliğinin öncünün Atatürk olduğu ve bu sayede bu sorunu çözmede CHP'nin etkili olacağı belirtilmiştir. Bu dönemde ülkenin erkek egemen toplumdan çıkarak özgür bireyler toplumuna dönüştürüleceği ilk kez beyan edilmiştir. Kılıçdaroğlu dönemine gelindiği zaman sosyal demokrat liderler içerisinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın politikaları üzerine en detaylı çalışmayı yapan lider olarak Kılıçdaroğlu görülmektedir. Kadınların her alanda eşit olması gerektiğinin, iş hayatında kadınlara pozitif ayrımcılık uygulamasının yapılması gerektiğinin, kadınların siyasete daha fazla aktif olmaları için teşvik edilmesi gerektiğinin, kadına şiddetin önlenmesi gerektiğinin, kadının toplumdaki yerinin ise daha saygın bir noktaya gelmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Dört sosyal demokrat liderin toplumsal cinsiyet politikalarının temelinde kadınlar yer almıştır. Ecevit ve İnönü döneminde daha az yer almasının sebebi olarak dönemin siyasal konjonktürü göz önüne alınmalıdır. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam demokrat olan ülkelerde daha fazla ilerlediği görülmektedir. Türkiye de ilerleyen safhada sosyal demokrat liderlerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın politikaları üzerinde politikalarının giderek arttığını görmekteyiz. Bu çerçeveden bakıldığında Ecevit'ten Kılıçdaroğlu'na toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirildiği ve daha ayrıntılı bir şekilde halka aktarıldığı değerlendirilmiştir.

5.SONUÇ

Tezin son olan bu bölümünde Türkiye'de sosyal demokrat liderlerin ekonomi, din ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında sonuç ve öneriler bölümü yer almaktadır.

5.1. Sonuçlar

Sosyal demokrasi Aydınlanma dönemiyle beraber Avrupa'da ortaya çıkmış, daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Bu ideoloji Sosyalizm ve Marksizm'i eleştirdiği yönde değişmiş aynı zamanda sosyalizmin ve Marksizm'in bazı özelliklerini de kendi içinde barındırmıştır. 1960'larda beraber Türkiye'yi de etkisi altına alan sosyal demokrasi İsmet İnönü'nün "CHP ortanın solundadadır" söylemiyle beraber Türk siyasi hayatına da girmiştir. Sosyal demokrat ideolojiyi sahiplenen Bülent Ecevit, CHP'yi sosyal demokrat bir siyasal parti haline getirmiştir. Daha sonraları Erdal İnönü, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu da bu ideolojinin liderliklerini üstlenmişlerdir.

Bu çalışmada Türkiye'deki sosyal demokrat liderlerin ekonomi, din ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın neticesinde öncelikle ekonomi politikalarında sosyal demokrasinin üç temel ekonomi ilkesi olan büyüme, sosyal dengeleme ve sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalarak politikalar gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Ekonomi politikalarının sonucunda ülkeyi refah devletine dönüştürme amaçları olduğunu dört liderde de görmekteyiz. Bu çerçevede üretim araçlarına sahip olmayan, bilgisini ya da kol gücünü satarak geçimini sağlayan yurttaşların örgütlü ve dayanışmayla refahı arttırmak ve refahı tabana yaymak hedefleri olduğu açıktır. Sosyal demokrat partilerin ortaya çıkmasında etkili olan sendikacılık, tüm liderlerin politikaları arasına girmiş ve işçilerin sendikal haklarının genişletilmesi ve korunması için politikalar geliştirmişlerdir.

Sosyal demokrat dört liderin din ve laiklik politikalarına bakıldığı zaman sosyal demokrasinin, dini ve dindarları bir mesele olarak görmemesi ve bu kesimleri sosyal demokrasi bayrağı altında uzlaşma sağlamaları gerektiğini, böylelikle dine ve dini gruplara saygı duyulması ve iş birliği içine girilmesi aynı zamanda uzlaşmacı bir tavırla yaklaşılması ilkeleri öne çıkmıştır. Türkiye'deki sosyal demokrat liderler olan Ecevit, İnönü ve Kılıçdaroğlu'nun din ve laiklik politikaları uyumludur. Liderlerin dini ve dindarları ötekileştirmeden uzlaşmacı bir tavırla yaklaştıkları tespit edilmiştir. Ancak Baykal döneminde din ve dindarlara karşı uzlaşmacı tavır yerine bu kesimi karşılarına alma politikasının uygulandığı iddia edilmektedir.

Son olarak ise sosyal demokrasi ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına değinilmiştir. Eşitlik ve fırsat eşitliği kavramı kavramsal olarak açıklandıktan sonra liderlerin toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin sonucunda toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının temelinde kadınların erkeklerle aynı konuma ve statüye gelebilmeleri için politikalar ürettikleri görülmüştür. Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları Ecevit'ten Kılıçdaroğlu'na kadar diğer incelenen politikalara göre daha fazla geliştiği görülmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliği demokrasilerin gelişmesiyle paralel olarak gelişen bir politikadır.

Dört sosyal demokrat lideri incelediğimiz zaman her liderin kendi dönemindeki siyasi konjonktüre yönelik söylemler ve politikalar ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Türk siyasi tarihi de incelendiği zaman da bu durum görülmektedir. Liderlerin genel anlamda sosyal demokrat ideolojinin temel değerlerini politikalarında ve söylemlerinde yansıtmışlardır. Dört liderin en önemli ortaklaştıkları temel nokta da budur. Liderlerin ortak politikalarını incelediğimizde farklı yollar izleseler de sonuçta aynı yerde buluşmuşlardır. Dört lider Türkiye'de sosyal demokrasi ideolojisini kendi dönemlerinde Türk siyasetini de diri tutmuşlardır.

Dört liderin politikalarının geneline bakıldığı zaman Ecevit'in diğer liderlerden ayrıldığını görmekteyiz. Çünkü Ecevit, her politikasının temeline ekonomiyi oturtmuştur. Ecevit'in bu tutumu Marksizm'in üst yapı ve altyapı söylemine benzemektedir. Altyapı yani ekonomi, üst yapıyı yani diğer her politikayı etkilemektedir. Ecevit bu tutumundan

dolayı sosyal demokrasinin biraz daha soluna kayarak Marksizm'e dayanan politikalar üretmiştir.

Türkiye'deki sosyal demokrasiyi Avrupa ile kıyasladığımız zaman, sosyal demokrasinin Avrupa'daki evrimleşmesi ve gelişmesine son elli yıllık Türkiye sosyal demokrasisinde de rastlamaktayız. Bu durum yalnızca sosyal demokrasi için değil tüm ideolojiler için de geçerlidir. Sosyal demokrasi aynı zamanda Türkiye'nin kültürünü de kendi içine almıştır. Avrupa ve Türkiye sosyal demokrasisi temelde birbirine benzemektedir. Ancak kültür ve gelişmesi devreye girdiğinde elbette farklılaştıkları noktalar bulunmaktadır.

Tezin varsayımları dikkate alındığında şu tespitler yapılabilir;

1. Sosyal demokrat liderlerin ideolojilerinde belirgin benzerlikler bulunmakla birlikte dönemsel koşullar sebebiyle politikalarında farklılıklar bulunmuştur.
2. Sosyal demokrat liderler, dönemsel olarak değişen siyasal konjonktür nedeniyle zaman zaman klasik sosyal demokrat ideolojiden uzaklaşmaktadırlar.
3. Sosyal demokrat liderler değişken siyasal dönemlerden kaynaklı olarak ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullardan etkilenmişlerdir.
4. Türkiye'de siyasal partilerin uygulamaları ve politikaları, liderlerin uygulamalarına, politikalarına ve söylemlerini doğrudan şekillendirmiştir

Dolayısıyla tezin varsayımları içerisinde belirtilen tüm hususlar tezde doğrulanmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'de sosyal demokrat dört liderlerin dört farklı politikaları ayrı ayrı olarak incelenmiş ve bu inceleme neticesinde liderlerin sosyal demokrat ideoloji perspektifinde tutarlı olarak politikalar gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Ecevit'ten Kılıçdaroğlu'na kadar politikalar ülkenin de gelişmesine paralel olarak daha fazla geliştirilmiş ve en nihayetinde eşitlik, özgürlük, adalet ve dayanışma ilkeleri kapsamında ortaya konmuştur. Sosyal demokrat liderler değerlendirilen dört politika çerçevesinde hem sosyal demokrasiyle hem de kendi içlerinde çelişmedikleri görülmüştür. Politikalar daha çok birbirini tamamlayan ve geliştirilen politikalar olmuştur.

5.2. Öneriler

Türkiye'de sosyal demokrasi alanındaki çalışmalar genellikle partiler özelinde ya da liderlerin tek başına incelenmesi üzerine yapılmıştır. Bu çalışmanın ayırıcı yanı ise konunun hem liderler hem de sosyal demokrasinin evrensel ve temel ilkeleri çerçevesinde incelenip karşılaştırılmış olmasıdır.

Sosyal demokrasi ve sosyal demokrat liderler sağ popülizmin yoksulluğu derinleştirmesine karşılık olarak temel gelir ve aile destekleri sigortasını politika olarak önermişler, yoksulluktan kurtulmanın bir lütuf değil anayasal bir hak olduğunu savunmuşlardır. Aynı zamanda güvencesiz çalışmanın yaygın olduğu düzene karşı sendikalaşmayı savunmuş ve bu konuda politikalar önermişlerdir.

Türkiye'deki sosyal demokrat liderler, kadın istihdamının arttırılması için çocuk, yaşlı ve engelli bakımının devletin sorumluluğuna alınması gerektiğini savunmuş, kurumsal kreşler ve bakımevlerinin açılması ve yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu tezin temel önerilerinden biri de belirtilen alanlarda devletin sosyal devlet olmasının gereğine odaklanmasıdır.

Sosyal demokrat liderlerin, laikliğin yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak değil, bir dine mensup ya da hiçbir dine mensup olmayan yurttaşların haklarının korunması ve devlet dışındaki hiçbir örgüte sığınmamaları gerektiği yolundaki görüşleri dikkate alınarak, tezin bir başka önerisi biçimlenmektedir.

Laikliğin olmadığı yerde illegal örgütlerin artması kaçınılmazdır. Bu örgütlenmeler arttıkça da ilk olarak kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği bozulacağı için kadının çalışma hayatını etkilenecek ve hane halkı gittikçe yoksullaşacaktır. Sorun, yoksul yurttaşın illegal örgütlere bağımlı hale gelmesine yol açacaktır. Bu durumda sosyal demokrasi, tezde liderler bağlamında da belirtildiği üzere sorun alanlarına gerçekçi ve kalıcı reçeteler sunacaktır.

Sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik ve dayanışmayı temel alan ilkeleri, sosyal adaleti gerçekleştirmenin yanı sıra anayasal hukuk devletinin tüm kurumlarıyla güçlenmesini sağlayacak ve devlete duyulan güven de böylelikle artacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'ne dair beka söylemlerinin, sosyal demokrasiyi dışlamayan bir perspektiften

güç alması, ülkemizi gerek bölge ülkeleri gerekse küresel boyutta müstesna bir yere yerleştirecektir.

Bölüşümün hakça yapıldığı, sosyal sınıflarının çıkarlarının dengelendiği bir Türkiye, devlet-yurttaş ilişkilerinin yönünü daima olumlu yöne sevk edecektir. Güçlü sosyal adaletin en önemli yansıması fırsat eşitliği olurken, siyasal ve toplumsal düzeni inşa eden temel ilke de liyakat olacaktır.

Sosyal demokrasinin hayata geçmesinin temel araçlarından biri sendikalardır. Zira sendikalar dayanışma ilkesiyle, çalışanların haklarının temsilcisi konumundadır. Çalışma hayatında çalışma barışının taşıyıcısı olan sendikalar, sosyal demokrasinin en güçlü kurumları olmak durumundadır. Sendikaların güçlü olmadığı bir atmosferde, sosyal demokrasi de uygulanma imkânı bulamayacaktır. Bu nedenle sendikal hakların ve sendikal örgütlenmenin öncelikle hukuk nezdinde korunması önemlidir.

İşsizlik ile mücadelede, sosyal demokrasinin reçetelerinden faydalanılmalıdır. Gelişmiş ülkeler, istihdam yaratmak noktasında şirketlerin vergilerini düşürmüşler, sosyal güvenlik haklarını yeniden düzenlenmişlerdir. Bu çerçevede sosyal demokrat iktidarlar tarafından yapılan reformlar dikkatle incelenmelidir. Sosyal demokrasinin ekonomi politikalarının temelindeki büyüme, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik başlıklarına dair doğru ve gerçekçi değerlendirmeler yapılmalıdır.

Türk siyasal hayatında iz bırakan dört liderin geliştirdiği sosyal demokrasi ideolojisinin iyi anlaşılması, ortak ve ayrıldıkları görüş ve yaklaşımlarının liderlik özellikleriyle de değerlendirilmesi gerekliliğinin altı çizilmelidir. Bu çerçevede tezin sonraki akademik çalışmalara, özgün konulara ve başlıklara imkân vermesi temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

Akat, A. S. (2004). *Sosyal demokrasi gündemi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akkır, R. (2015). Baykal dönemi cumhuriyet halk partisi'nin din politikasının parametreleri. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 76-87.

Altunoğlu, M. (2014). *Geçmişin yüküyle yenilik arayışı: chp'de lider, tavan taban analizi.* Ankara: SETA Yayınları.

Batal, S. (Ed.). (2024). *Siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi alanında uluslararası araştırma ve değerlendirmeler*. Ankara: Serüven Yayınevi.

Baykal, D. (1995). *Deniz baykal'ın 27. kurultay konuşması*. Cumhuriyet Halk Partisi.

Bergen, S. (2002). Democracy and social democracy. *European History Quarterly Dergisi*, 32 (1), s. 13–37.

Bernstein, E. (2003, Mart 16). *Evolutionary socialism*. Marxists Internet Archive.

Birleşmiş milletler binyıl bildirgesi. (n.d.). Adalet Bakanlığı.

Cevizli, İ. (2013). Demokrasi ve ekonomik gelişme ilişkisi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cumhuriyet Gazetesi. (1973, Eylül 4). Birçok parlamenter seçilme şansını yitirdi.

Cumhuriyet Gazetesi. (2007, Nisan 28). Askerden açıklama.

Cumhuriyet Gazetesi. (1986, Kasım 9). Sorunlar rafa.

Cumhuriyet Gazetesi. (1986, Ocak 18). Solda anlaşma yok.

Cumhuriyet Gazetesi. (1991, Kasım 21). Demirel keyifli döndü.

Cumhuriyet Gazetesi. (1993, Ekim 3). Solda birleşmede dsp krizi.

Cumhuriyet Gazetesi. (1993, Eylül 12). SHP'de karayalçın dönemi.

Cumhuriyet Gazetesi. (1993, Haziran 7). İnönü'den demokrasi dersi.

Cumhuriyet Gazetesi. (1995, Şubat 19). CHP'de birleştiler.

Cumhuriyet Gazetesi. (1965, Aralık 2). Grizu patlamasında 9 maden işçisi öldü.

Cumhuriyet Gazetesi. (8 Ekim 1965). Devlet'de, anayasa da, chp'de ortanın solundadır.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1973). *Ak günlere.* Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1976). *Cumhuriyet halk partisi tüzüğü*. CHP.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1995). *1995 seçim bildirgesi.* CHP

Cumhuriyet Halk Partisi. (1995). *Seçim bildirgesi.* CHP

Cumhuriyet Halk Partisi. (2004). *CHP parti programı / yeni hedefler yeni türkiye*. CHP

Cumhuriyet Halk Partisi. (2007). *Cumhuriyet halk partisi pusula '07.* Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

Cumhuriyet Halk Partisi. (2011). *Chp 2011 seçim bildirgesi.* CHP

Cumhuriyet Halk Partisi. (2015). *Seçim bildirgesi*. CHP

Cumhuriyet Halk Partisi. (2018). *Seçim bildirgesi*. CHP

Çağatay, N. (1978). Laiklik nedir, şeriat nedir? *Belleten Dergisi*, *42*(167), 427-436.

Demir, Ö., Acar, M. (1992). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Ağaç Yayıncılık.

Demokratik Sol Parti. (1986). *Tüzük.* Demokratik Sol Parti.

Demokratik Sol Parti. (1987). *Demokratik sol parti seçim bildirgesi.* Demokratik Sol Parti.

Demokratik Sol Parti. (1995). *Demokratik sol parti'nin seçim bildirgesi, dsp ile dürüst yönetim hakça düzen ulusal birlik.* Ankara: Demokratik Sol Parti.

Deniz, Ş. (2007). Kadın parlamenterlerin bakış açısıyla türkiye'de kadınların siyasal hayattaki temsili. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2-16.

Ecevit, B. (2009). *Ortanın solu.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ecevit, R., ve Gürkan, A. G. (1986, Mayıs 25). Shp dsp nerede birleşiyor, nerede ayrılıyor? (A. Şahin, ve G. Seyfettin, Röportajı Yapanlar) Cumhuriyet Gazetesi.

Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi.

Erdem, D. Ö. (2020). Sosyal demokrasi-liberalizm ilişkisi bağlamında eduard bernstein ve karl popper'in siyaset felsefeleri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 271-286.

Esson, D. (2022, 08 11). Ideology and economic policy in european social democracy c.1890-2010. *E-International Relations*, 1-22.

Gat, A. (2013). Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism, Cambridge University Press, New York

Gençoğlu, F. (2018). *Siyaset bilimine giriş.* Ankara: Nobel Yayınları.

Giddens, A. (2020). *Üçüncü yol.* (M. Özay, Dü.) İstanbul: Birey Yayıncılık.

Gombert, T. (2010). *Sosyal demokrasinin temelleri.* (R. Hallaç, Çev.) İstanbul: Friedrick Ebert Stiftung Yayınları.

Göktürk, E. (2019). Türk-iş'te sosyal demokrat muhalefet ve disk'e yönelim: (1970-1975). *Mülkiye Dergisi*, 321-340.

Güneş, İ. (2003, 7 1). Müdafaa-i hukuk cemiyetinden halk fırkasına geçiş. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 565-581.

Güriz, A. (2011). *Sosyal demokrasi ideolojisi.* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gürkan, U. (2000). Merkez sol siyasetin "çağdaş yönetim projesi". *Mülkiye Dergisi, 24*(225), 45-56.

Heywood, A. (2014). *Siyaset teorisine giriş.* (H. M. Köse, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları.* (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları.

Hillebrand, E., ve Maass, G. (2011). *Avrupa sosyal demokrasisinin geleceğine dair on temel soru.* Friendrich Ebert Stiftung Yayınları.

İnönü, E. (2007). *Anılar ve düşünceler*. Boyut Yayınları.

Kabasakal, Y. D. (2013). Türkiye'de sosyal demokrasinin gelişimi ve chp. a. cıngı içinde, *Sosyal Demokrasi Notları* (s. 91-124). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Kamalak, İ., Şenatalar, B., Kaya, A., Kabasakal, M., Cıngı, A., Karakaş, E., . . . Engin, Z. (2013). *Sosyal demokrasi notları.* İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Kaynar, M. K. (2020). *Türkiye'nin 1970'li yılları.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçdaroğlu, K. (2020). *Özgür ve adil bir Türkiye için yürüyüş.* İstanbul: Tekin Yayınevi.

Koç, A. (2017). 1965 genel seçimleri öncesinde "ortanın solu" söyleminin ortaya çıkışı. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36-50.

Koray, M. (2008). Avrupa'da sosyal demokrasi ve günümüzdeki tartışmalar. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 15-34.

Kula, P. D. (2017). *Tolerans, laiklik ve özgürlük birbirini gerektirir.* Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi.

Kuzu, A. (2014). *Atatürk ve chp'nin saklı tarihi.* İstanbul: Parola Yayınları.

Küçükbaşol, F. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında geçici özel önlem uygulamaları: türkiye'de şartlı eğitim yardımları örneği. *T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*. Ankara.

Marx, K., & Engels, F. (2021). *Komünist manifesto.* (C. Üster, ve N. Deriş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.

Milliyet Gazetesi. (1964, Nisan 16). Batı ittifakı yıkılır.

Milliyet Gazetesi. (1965, Temmuz 29). İnönü'nün uyarması: kalkınma muhafazakâr tedbirlerle gerçekleşmez.

Milliyet Gazetesi. (1993, Ekim 4). Moskova'da isyan.

Milliyet Gazetesi. (1993, Ekim 9). Acı itiraf.

Milliyet Gazetesi. (1997, Temmuz 2). *Baykal'ın ekonomik görüşleri netleşmeli*.

Milliyet Gazetesi. (1964, Ekim 30). *Erkin moskova'da bekliyor.*

Milliyet Gazetesi. (1964, Ekim 31). *Erkin, moskova'da.*

Neziroğlu, D. İ., ve Yılmaz, D. T. (2014). *Başbakanlarımız ve genel kurul konuşmaları.* Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Özçelik, Ö., ve Sunay, E. B. (2018). Konjonktürel dalgalanmaların tarihsel gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 845-865.

Özhazinedar, T. (2022). Sebepleri ve sonuçlarıyla 15/16 haziran büyük işçi direnişi. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 128-145.

Parti socialiste. (2021). *Rdv 2022 ıl est temps de vivre mieux.* Paris: Parti socialiste.

Partido Social Democrata. (2022). *Programa eleitoral psd.* Lizbon: Partido Social Democrata.

Partij van de Arbeid. (2022). *Daha adil ve daha nezih bir hollanda için planımız.* Lahey: Partij van de Arbeid.

Partito Democratico. (2023). *Manifesto per il nuovo pd ıtalia 2030.* Roma: Partito Democratico.

Polat, A. (2009). 1980 sonrası türkiye solu: shp örneği. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Schröder, G. (Ed.). (2021). *Progressive governance for the xxı century: contribution to the berlin conference*. Brill.

Sencer, M. (1971). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: Geçiş Yayınları.

Sosyal Demokrasi Partisi. (1984). *Sosyal demokrasi partisi seçim bildirgesi.* Ankara: Sosyal Demokrat Parti.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti. (1991). *Seçim bildirgesi,* SHP.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti. (1985). *Sosyaldemokrat halkçı parti tüzüğü.* Ankara: SHP.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti. (1990). *Sosyaldemokrat halkçı parti'nin doğu ve güneydoğu sorunlarına bakışı ve çözüm önerileri.* Ankara: SHP

Sozialdemokratische Partei Deutschlands. (2021). *Unser zukunftsprogramm.* Köln: Sozialdemokratische Partei Deutschlands.

SPD. (1959). *Godesberg program of the spd (November 1959)*. German History in Documents and Images (GHDI)

SPD. (2007). *Hamburg programı*, SPD.

Tanrıverdi, E. G. (2009). Giddens ve küresel demokrasi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 858-871.

Taşkın, Y. (2016). *Sosyal demokrasi ve din.* İstanbul: Alabanda Yayıncılık.

Temur, H. (2017). Kendi yayınları çerçevesinde osmanlı sosyalist fırkası çevresinin fikirleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 233-276.

Tobach, E. (2002). *Development of sex and gender, Encyclopedia of Women and Gender Sex Similarities and Differences and The Impact of Society on Gender,* , USA: Academic Press, 315-330.

Topakkaya, A. (2006). Bir söylem olarak sosyal adalet kavramı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *1*(2), 97-110.

Turşucu, H. (2008). Sosyal demokrat teori ve pratiğe kısa bir giriş. *Toplum ve Demokrasi*, 75-90.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1977). 8. Birleşim. *TBMM Tutanak Dergisi, 1*, 1-46.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1996). 38. Birleşim. *TBMM Tutanak Dergisi, 3*, 421- 577.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1999). 11. Birleşim. *TBMM Tutanak Dergisi, 1*, 163-190.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016). 31. Birleşim. *TBMM Tutanak Dergisi*, 1-172.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2017). 34. Birleşim. *TBMM Tutanak Dergisi, 57*, 1-200.

Türkiye cumhuriyeti anayasası. (1961).

Türkiye cumhuriyeti resmî gazete. (1992, Temmuz 3). Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete.

Üner, H. (2023, Haziran). Meritokraside bir araç olarak eğitim ve fırsat eşitliği. *11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi- Bildiriler Kitabı III*, 169-183.

Vaut, S. (2009). *Ekonomi ve sosyal demokrasi.* Bonn: Friedrich Ebert Stiftung Yayınları.

http-1: https://www.marxists.org/deutsch/referenz/bernstein/1899/voraus/index. html (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

http-2: https://www.britannica.com/topic/Conservative-Party-political-partyUnit ed-Kingdom?utm_source (Erişim Tarihi: 13.08.2025).

http-3: https://www.britannica.com/topic/third-way/The-constraints-of-a-globali zed-world?utm_source (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

http-4: https://feps-europe.eu/direct-democracy-to-empower-parliamentarism-an d-public-discourse/?utm_source (Erişim Tarihi: 15.07.2025).

http-5: https://kinimaallagis.gr/diakiryksi/ (Erişim Tarihi: 13.08.2025).

http-6: https://www.pvda.nl/onze-waarden-verkiezingsprogramma-2021-2025/ (Erişim Tarihi: 13.08.2025).

http-7: https://www.socialdemokraterna.se/var-politik/a-till-o/lag-och-ordning (Erişim Tarihi: 11.08.2025).

http-8: https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/balıkesırde-halkl a-konusma (Erişim Tarihi: 18.06.2025).

http-9: https://www.akifhamzacebi.com/detay/148/chpgenelbilgi.html (Erişim Tarihi: 23.06.2025).

http-10: https://www.genel-is.org.tr/tarihce,2,10854#.Y9_XauxBy3I (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

http-11: https://www.odatv.com/yazarlar/m-ayhan-kara/m-ayhan-kara-ecevit-nas il-kazandi-76810?utm_source (Erişim Tarihi: 28.07.2025).

http-12: https://www.birgun.net/haber/kurt-sorununda-ne-raporlar-geldi-gecti-47754 (Erişim Tarihi: 24.08.2025).

http-13: https://ecevityazilari.org/items/show/1392?utm_source (Erişim Tarihi: 15.07.2025).

http-14: https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-13-maddede-ekonomi de-reform-buhrandan-cikis-onerisini-acikladi (Erişim Tarihi: 25.09.2025).

http-15: https://ebooks.inflibnet.ac.in/socp12/chapter/25/?utm_source (Erişim Tarihi: 27.08.2025).

Http-16: https://www.birgun.net/haber/ama-larin-ve-kavramlarla-oynamanin-tehlikeleri-101150 (Erişim Tarihi: 13.08.2025).

http-17: https://www.yenisafak.com/yerel/baykal-simdi-ne-diyor-1972de-ne-de misti-47571 (Erişim Tarihi: 06.09.2025).

http-18: https://www.youtube.com/watch?v=fBmpvEDM6fc (Erişim Tarihi: 11.08.2025).

http-19: https://bedirhaber.com/erdal-inonunun-dine-karsi-bakis-acisi-nasildi/ (Erişim Tarihi: 02.08.2025).

http-20: https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/deniz-baykaldan-laiklik-vurgus u-866853/ (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

http-21: https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/baykal-cok-sert-c ikti_ID629158/ (Erişim Tarihi: 17.08.2025).

http-22: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglundan-din-adamlarina-dinsiz-parti-diyenlere-inanmayin-40290143 (Erişim Tarihi: 03.07.2025).

http-23: https://www.odatv4.com/guncel/kilicdaroglunun-jetonu-gec-dustu-2604 161200-93373 (Erişim Tarihi: 08.08.2025).

http-24: https://cedaw.iwraw-ap.org/cedaw/cedaw-principles/cedaw-principles-overview/substantive-equality/ (Erişim Tarihi: 16.06.2025).

http-25: http://www.sosyaldemokratdergi.org/seniye-nazik-isik-sosyal-demokra si-ve-kadin-erkek-esitligi/ (Erişim Tarihi: 22.09.2025).

http-26: https://ecevityazilari.org/items/show/1399 adresinden alındı (Erişim Tarihi: 13.08.2025)

http-27: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/liderlerden-8-mart-mesajlari-3923 0815 (Erişim Tarihi: 29.07.2025).

http-28: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-kadinlara-yapilan-erkekl eri-yaraladi-38704616 adresinden alındı (Erişim Tarihi: 17.08.2025).

http-29: https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=95ff0acd-3ce1-4b63-a5f2-ea71caf9365c (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

http-30: https://www.birgun.net/haber/kilicdaroglu-neden-komsumuzun-kimligi ni-sorgular-hale-geldik-391174 (Erişim Tarihi: 21.09.2025).

http-31: https://kagider.org/tr/basin-odasi/haberler/kemal-k%C4%B1l%C4%B1%C3%A7daro%C4%9Flu-kad%C4%B1n-istihdam%C4%B1nda-kurumlar%C4%B1n-%C3%B6dedi%C4%9Fi-sigorta-priminin-y%C3%BCzde-30-unu-devlet-%C3%B6desi n- (Erişim Tarihi: 23.09.2025).

http-32: https://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-genel-baskani-kilicdaroglu-kadin larin-haklarini-savunuyorum/2434802 (Erişim Tarihi: 18.08.2025).